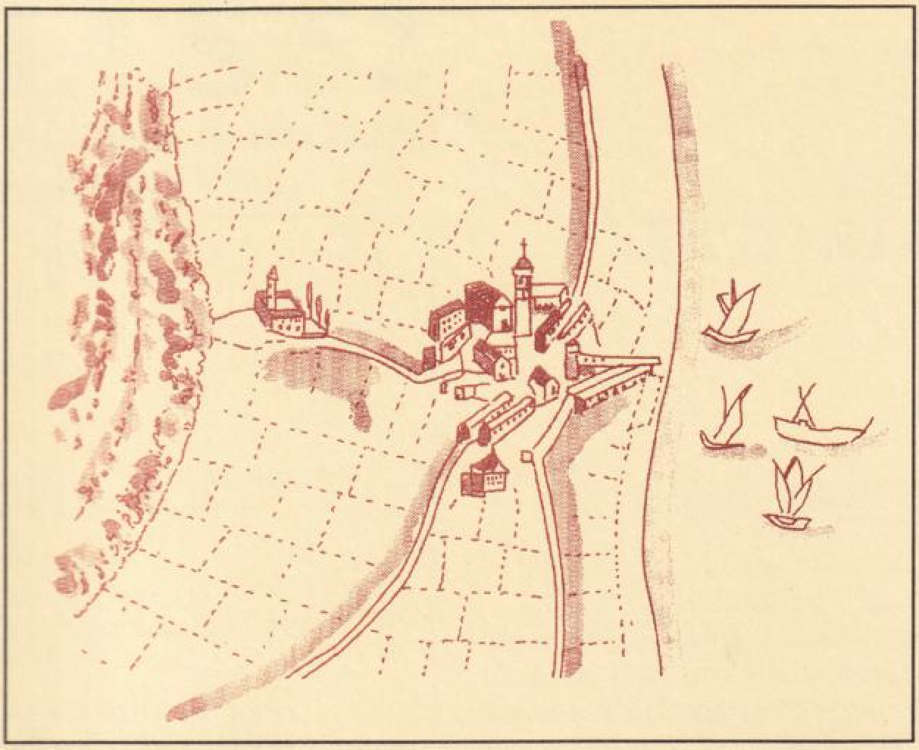

ESTUDIS

JOAQUIM GARCÍA I ROSELLÓ
Una aproximació al coneixement de la ciutat romana d'Iluro (Mataró)

RAFAEL SOLER I FONRODONA
Oloron-Sainte Marie, La Iluro del Béarn, a França

M. ASSUMPCIÓ ZAPATA I BUXENS
Notes sobre l'etimologia del nom de la vila d'Argentona

JOSEP ANTONI CERDÀ I MELLADO. JOAN ROLDÓS I SANS
Troballa de terrissa catalana a l'església de Sant Miquel de Mata (Mataró, El Maresme)

JOAQUIM LLOVET
La comunicació per carretera de Mataró al Vallès. Els treballs de 1769-1776

MANUEL CUSACHS I XIVILLÉ
L'escultura de l'abat Oliba a Montserrat

LL. A.
El cartell de les Festes de les Santes de 1894

RECURSOS

DOCUMENTACIÓ

DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA

FULLS/52

del Museu Arxiu de Santa Maria

Mataró, abril 1995

FULLS/52

del Museu Arxiu de Santa Maria

Mataró, abril 1995

TAULA

- **EDITORIAL** 1
- **ACTUALITAT** 2
- **ESTUDIS**
- UNA APROXIMACIÓ AL CONEIXEMENT DE LA CIUTAT ROMANA D'ILURO (MATARÓ)
  Joaquim García i Roselló 4

  OLORON-SAINTE MARIE, LA ILURO DEL BÉARN, A FRANÇA
  Rafael Soler i Fonrodona 20

  NOTES SOBRE L'ETIMOLOGIA DEL NOM DE LA VILA D'ARGENTONA
  M. Assumpció Zapata i Buxens 25

  TROBALLA DE TERRISSA CATALANA A L'ESGLÉSIA DE SANT MIQUEL DE MATA (MATARÓ, EL MARESME)
  Josep Antoni Cerdà i Mellado
  Joan Roldós i Sans 27

  LA COMUNICACIÓ PER CARRETERA DE MATARÓ AL VALLÈS. ELS TREBALLS DE 1769-1776
  Joaquim Llovet 33

  L'ESCULTURA DE L'ABAT OLIBA A MONTSERRAT
  Manuel Cusachs i Xivillé 39

  EL CARTELL DE LES FESTES DE LES SANTES DE 1894
  Ll. A. 42
- **RECURSOS** 44
- **DOCUMENTACIÓ** 46
- **DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA** 50

Edita: **MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA**
Centre d'Estudis Locals de Mataró.
Director: Manuel Salicrú i Puig.
Beata Maria, 3
Tel. 790 15 28 (Parròquia de Santa Maria)
Composició i impressió:
Copisteria Castellà-c/Pujol, 40 - 08301 MATARÓ
Dipòsit Legal: B-15.257-1978 *ISSN* 0212-9248

L'Equip del Museu Arxiu de Santa Maria no es responsabilitza necessàriament de l'opinió que expressen els articles signats.

Amb la col·laboració del
SERVEI D'ARXIUS DEL DEPARTAMENT DE CULTURA DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA
i del
PATRONAT MUNICIPAL DE CULTURA DE MATARÓ

EDITORIAL

EXEMPLARITAT

La senyora Catalina Vila i Picó, a la memòria del seu marit Antonio Sanfeliu i Aymar, ha donat al Museu Arxiu un plànol original del darrer terç del segle XVIII, que descriu una bona part del territori de l'antic corregiment de Mataró i que indica, com documenta l'estudi que l'historiador Joaquim Llovet n'ha fet, les vies de comunicació entre Mataró i el Vallès en aquell temps.

El plànol, anomenat a partir d'ara Sanfeliu Vila, incorpora la visió en perspectiva de moltes poblacions i és testimoni de tota la problemàtica de les comunicacions entre la Catalunya interior, per Granollers o Cardedeu, i Mataró, a la costa, en una època força activa econòmicament, temàtica ben actual en el moment que s'està construint la nova autopista Mataró-Granollers.

La donació continua la sortosament llarga llista d'aportacions de documentació i material al Museu Arxiu, fetes pricipalment per la família Marfà Clavell, el Sr. Joan Esquerra, la família Spà Vera, el Sr. Marià Ribas i Bertran, la propietat de la fàbrica Marfà, la família Matas, la família Busquets Fité, els germans Marfà i Marfà i el Sr. Francesc de P. Enrich i Regàs, entre moltes d'altres.

Tots aquests antics fons particulars són ara a disposició dels historiadors. Ho fem constar per la seva exemplaritat.

ACTUALITAT

COMMEMORACIÓ DELS CENT CINQUANTA ANYS DEL NAIXEMENT DE MN. JACINT VERDAGUER

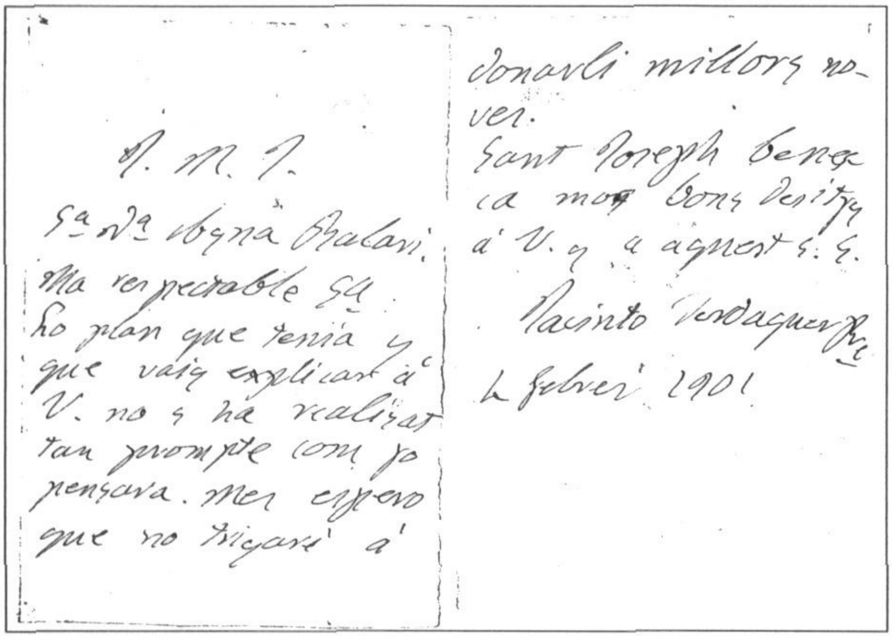
J. M. J.
Sa Da Agna Balari
Ma respectable Sa:
lo plan que tenia y
que vaig explicar á
V. no s ha realisat
tan prompte com jo
pensava. Mes espero
que no trigará á
donarli millors no-
ves.
Sant Joseph benega
ca mos bons desitjs
á V. y á aquest s. s.
Jacinto Verdaguer Pre
4 febrer 1901

El Museu Arxiu de Santa Maria conserva una petita nota, autògrafa, de Mn. Jacint Verdaguer, donatiu de la Sra. Rita Ribas i Nunell d'Esquerra, el 10 de març de 1984, i que havia conservat el Dr. Fèlix Castellà i Nunell.

Datada el 4 de febrer de 1901, és adreçada a la Sra. Agna Balari, molt possiblement Agna Masdexexart, senyora de Balari.

Segons va publicar Esteve Albert, la família Masdexexart de Mataró va ajudar en algun moment Mn. Cinto, qüestió que és investigada actualment pel periodista, i col·laborador dels nostres *FULLS*, Manuel Cusachs.

Amb la publicació de l'autògraf, l'Equip del Museu Arxiu de Santa Maria vol commemorar els 150 anys del naixement de l'insigne poeta.

DONACIÓ DEL PLÀNOL SANFELIU VILA AL MUSEU ARXIU

La Sra. Catalina Vila Picó, acompanyada de Mn. Josep Colomer, rector de la parròquia de Santa Maria, i dels Srs. Joaquim Llovet i Manel Salicrú. Fotografia: Miquel Sala (MASMM).

El passat dijous dia 9 de març la Sra. Catalina Vila Picó va donar al Museu Arxiu, a la memòria del seu marit Antonio Sanfeliu Aymar, un plànol original del darrer terç del segle XVIII, que inclou una bona part de l'antic Corregiment de Mataró, bàsicament la zona compresa entre Mataró, Granollers, La Garriga i Cardedeu.

El plànol –denominat a partir d'ara Sanfeliu Vila– és fet a mà i il·luminat. Incorpora sobretot camins o carreteres, però indica també poblacions, masies i rieres.

Cal esmentar que representa les diferents poblacions en perspectiva, destacant especialment la visió de Mataró, amb el convent dels Caputxins al nord, i la de La Roca, amb el castell del mateix nom.

L'historiador Sr. Joaquim Llovet, n'ha fet un primer estudi que es publica en aquest mateix número dels nostres *FULLS*, i l'Equip del Museu Arxiu el presentarà ben aviat en una exposició monogràfica.

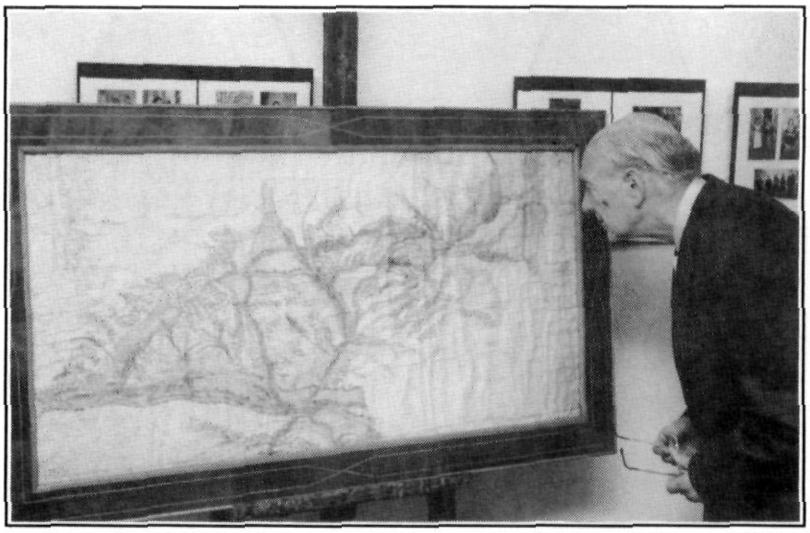

Plànol Sanfeliu Vila. Mataró i el seu entorn al darrer terç del segle XVIII. Fotografia: Miquel Sala (MASMM).

L'Equip del Museu Arxiu fa constar el seu agraïment a la Sra. Catalina Vila Picó per la donació del plànol.

ESTUDIS

Les continuades excavacions arqueològiques al subsòl mataroní han permès de documentar múltiples restes de la ciutat romana d'*Iluro*. L'examen i la síntesi de les troballes fan possible de plantejar una primera aproximació sobre la realitat urbana de l'antiga ciutat.

UNA APROXIMACIÓ AL CONEIXEMENT DE LA CIUTAT ROMANA D'*ILURO* (MATARÓ)

INTRODUCCIÓ.

Intentar de fer una síntesi de la particular història de la ciutat romana d'*Iluro*, és certament una empresa feixuga. I més si tenim en compte que s'ha de fer bàsicament a partir d'unes restes arqueològiques molt malmeses i que sovint són de difícil interpretació. És per aquesta raó que a l'hora d'escriure aquestes ratlles no pretenc de realitzar cap estudi arqueològic aprofundit ni repetir aquella informació que més o menys tothom coneix. Aquest petit estat de la qüestió no pretén ser res més que unes reflexions en veu alta, que permeten la possibilitat de plantejar algunes incògnites que penso que resten a hores d'ara sense resposta.

Com qualsevol treball basat en la disciplina arqueològica, primer caldria fer una exposició exhaustiva de la documentació i després fer-ne una interpretació. El primer pas, el penso defugir perquè ha estat àmpliament exposat per diversos investigadors en altres treballs, per la qual cosa només realitzaré una valoració global del que jo entenc o m'imagino que devia ser la ciutat romana d'*Iluro*, i que forçosament no ha de coincidir amb l'opinió d'altres estudiosos del tema.

EL MARC NATURAL: EL PAISATGE.

L'estudi d'un assentament humà no pot separar-se de les característiques del territori que l'acull, i més a l'antiguitat. És per això que val la pena d'analitzar quin era el paisatge que emmarcava la ciutat romana d'*Iluro* i el seu territori, l'actual comarca del Maresme. En l'antiguitat, aquest territori formava part d'un altre de més ampli conegut com la Laietània.

El Maresme és, i era, una comarca amb una façana marítima formada per una llenca de terra estreta, allargassada i planera, protegida per una franja de muntanyes de poca elevació, amb totes les característiques pròpies del seu emplaçament medi-terrani. Les característiques del seu paisatge han estat determinades per factors climàtics, geològics, de vegetació i, sobretot, per la incidència de l'home, que des de l'antiguitat ha transformat el medi per explotar els recursos naturals que aquest li oferia.

El paisatge orogràfic, el configuren la munta-nya i la plana. El relleu muntanyós de la Serralada Litoral, paral·lela a la costa, està format per suaus turons que no superen els 759 m. Els llocs de menys altura varen ser aprofitats per l'home, des d'antic, per obrir les vies de comunicació vers la plana de l'interior. Pel coll de Parpers, de 295 m d'alçada, els romans van fer passar la via anomenada Sèrgia.

L'andana litoral, entre les muntanyes i el mar, s'endinsa per les valls dels rius i les rieres. Els materials que la formen són al·luvions, aportacions torrencials i arrossegalls marins, que farcien les zones de conreu, protegien els horts de

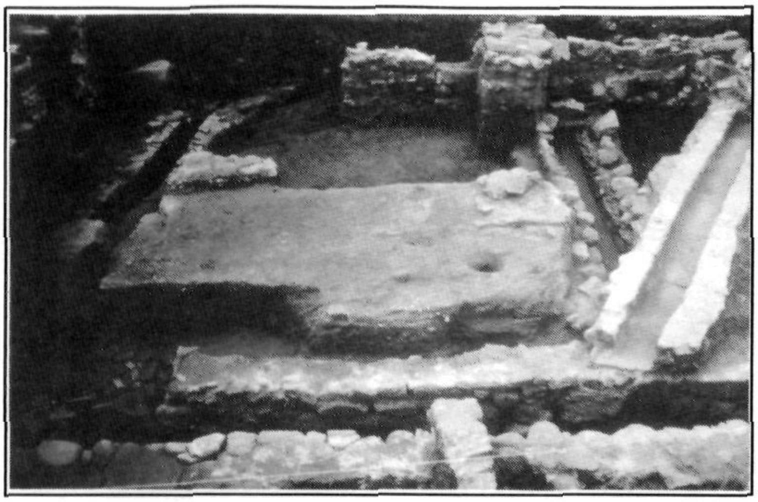

Carrer de Sant Cristòfor 12 (can Puig/can Fulleracs). Any 1989. Detall del *cardo maximus* d'*Iluro*.

les rierades, i reforçaven els marges del curs baix de les rieres. En aquesta plana es van assentar la majoria dels establiments romans dedicats a l'explotació agrària, amb un sòl especialment fèrtil i ric en recursos hídrics subterranis. Algunes àrees puntuals, properes a la línia de la costa, devien ser ocupades per aigua-molls, zona poc propícia per a viure però important per a l'obtenció de recursos.

La línia marítima sembla que ha retrocedit amb el temps, tot sofrint oscil·lacions. En l'antiguitat sembla que, igual que ara, era poc accidentada, sense ports naturals. No s'ha documentat cap port d'època antiga. Les mercaderies que arribaven per mar es desembarcaven en determinats punts coneguts com a ancoratges.

En l'actualitat, exceptuant la Tordera, els cursos d'aigua del Maresme són rieres de curt recorregut i direcció NO-SO, essent les més importants la d'Argentona, la d'Arenys i la de Vallalta. La majoria només porten aigua quan plou, però és possible que en l'antiguitat algunes en portessin bona part de l'any, nodrides per fonts i deus. Les petites valls obertes per aquestes rieres configuraven un paisatge idoni per a l'establiment humà.

El conreu d'aquestes terres era afavorit per un clima típicament mediterrani, ja que la Serralada Litoral les protegia dels vents del nord, mentre que la proximitat del mar regulava les temperatures, amb un grau d'humitat molt elevat. El règim de pluges devia ser irregular, com ara, concentrant-se les precipitacions a la primavera i tardor, amb una llarga sequera a l'estiu, només interrompuda per tempestes aïllades. En acabar l'estiu, es produïen pluges més intenses que, en ocasions, podien ser perjudicials.

L'exuberància agrícola del territori no s'entén sense una aportació d'aigua important, que no provenia de les rieres, sinó de la capa freàtica, especialment abundant en el curs final de les rieres. Els sediments que es troben sobre la base granítica, impermeable, actuen com una esponja que recull l'aigua de pluja. Aquest aqüífer ha estat explotat des d'antic per mitjà de pous i mines.

La vegetació autòctona estava determinada per les condicions del sòl i del clima, que comportaven el predomini d'espècies de fulla perenne que vivien amb poca aigua. En les obagues i en el fons de les valls es trobaven arbres de ribera, com ara salzes, pollancres, oms i verns. A les zones més humides, en els sectors occidental i septentrional, predominaven els boscos de roures, alzines i castanyers, amb un sotabosc de marfull, arboç, bruc, llentiscle, etc.

La fauna pròpia era de transició entre la pirinenca i la de les brolles i garrigues, típicament mediterrània. Les espècies més comunes eren esquirols, conills de bosc, llebres, guineus i porcs senglars. Els ocells més característics eren els de bosc i alguns rapinyaires, com ara el falcó i el mussol.

A grans trets, aquest devia ser el paisatge del territori de la ciutat d'*Iluro*.

LA INVESTIGACIÓ ARQUEOLÒGICA A MATARÓ.

La identificació de l'actual ciutat de Mataró amb l'antic municipi romà d'*Iluro* i el seu coneixement, es basa en la informació que ens proporcionen tres tipus de fonts documentals, les epigràfiques, els autors clàssics i les arqueològiques.

Entre les fonts epigràfiques destaca la troballa casual a La Riera, l'any 1814, d'una làpida dedicada a *LVCIVS MARCIVS OPTATVS*, important personatge romà que havia ocupat el càrrec de primer *duumvir quinquenal* d'*Iluro* (CIL 4616). Aquesta és l'única mostra epigràfica trobada fins al moment on apareix escrit el topònim *Iluro*.

Poca és la informació que ens proporcionen els autors clàssics, ja que només de forma breu fan alguna referència sobre *Iluro* Plini el Vell (*Naturalis Historia*, Llib. III, 21 i 229), Pomponi Mela (*Chorografia*, Lib. II, 90) i Ptolomeu (*Nomenclator*, Lib. II, 6, 19).

L'arqueologia està proporcionant una major quantitat d'informació, en posar al descobert les restes d'una petita ciutat romana on avui s'alça el nucli antic de Mataró.

La tradició de l'estudi del passat romà de Mataró arrenca del segle passat, quan alguns erudits i estudiosos van tenir curiositat i cura de recollir i referenciar de forma més o menys sistemàtica algunes de les troballes que, de forma casual, aparegueren. Hi ha, però, uns precedents que cal comentar.

La primera notícia de la troballa de restes romanes a Mataró està referenciada l'any 1586 quan el notari mataroní Joan Cortès transcriu fidelment les inscripcions de dues de les ares del temple romà d'*Iluro*, descobertes molt probablement, com diu Marià Ribas i Bertran, durant les obres de construcció de set noves capelles a Santa Maria, autoritzades l'any 1579 pel bisbe de Barcelona (Ribas 1994). Uns anys després, el 1599, Gabriel Morera, també notari de Mataró, informa de l'existència, prop de l'indret conegut com la Torre dels Encantats, a Arenys de Mar, d'una pedra amb una inscripció en llatí, un mil·liari.

Durant el segle XVII, coincidint amb el ràpid desenvolupament urbanístic de la ciutat, diversos autors es referiren a Mataró i el seu passat romà. Pere de Marca en la seva obra *La Marca Hispànica* donà a conèixer per primera vegada una sèrie d'objectes d'època romana trobats a Mataró, entre els quals destaquen tres pedestals de marbre trobats prop del temple parroquial, dedicats pels sevirs augustals a Silvà, Juno i Minerva.

Baltasar Pi, l'any 1737, en l'obra *Breu resum de l'antiguitat y noblessa de la ciutat de Mataró* informa de noves troballes, mosaics, monedes, conduccions subterrànies, etc. Anys després, Francisco de Zamora, en el *Diario de los viajes hechos en Cataluña* descriu la troballa d'un quart pedestal dedicat pels sevirs augustals al Bon Succés i esmenta altres restes romanes de Mataró i rodalies.

A finals del XVIII, o a començaments del XIX, sembla que es van realitzar les primeres excavacions amb la finalitat de recuperar objectes antics. L'any 1814 es produí a La Riera la troballa fortuïta de la làpida romana on figura escrit el nom del municipi romà d'*Iluro*. L'any 1832, César Bermúdez realitzà una descripció de materials romans al *Sumario de las antigüedades romanas que hay en España*.

En pocs anys van aparèixer diverses obres que tractaven de resumir la història de la ciutat de Mataró, en les quals es feia palesa la polèmica sobre la correcta identificació d'*Iluro* amb Mataró. Hi havia autors que la identificaven amb Cabrera de Mar, Palamós, Setelsis, etc.

Aquesta diversitat de criteris s'acaba en bona part gràcies als treballs de Josep Maria Pellicer i Pagès, amb qui s'encetà una nova etapa dels estudis històrics mataronins. La seva obra *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro, antigua ciudad de la España tarraconense, región Layetana*, publicada l'any 1877, ha estat considerada com el primer treball historiogràfic modern de la comarca del Maresme i, en especial, de Mataró. L'autor associà definitivament el jaciment d'*Iluro* a Mataró, tancant la polèmica oberta anys abans.

Durant les dues darreres dècades del segle XIX va anar creixent l'interès pel passat de la ciutat, la qual cosa va propiciar la primera exposició dels materials arqueològics de la ciutat romana, i també la creació de l'*Associació històrico-arqueològica mataronesa* i la fundació, l'any 1894, del Museu Municipal de Mataró, on es van dipositar les troballes i el fons documental i bibliogràfic recollits fins aleshores.

De finals del segle XIX i de principis del XX són els treballs de Francesc Carreras

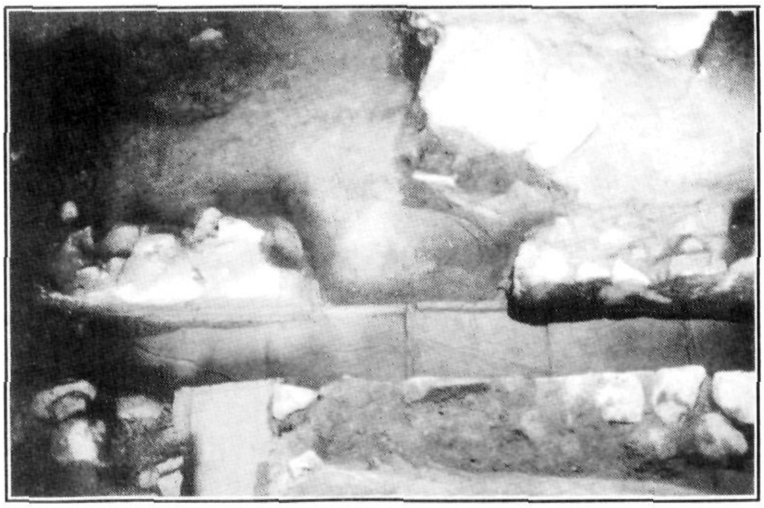

Carrer de Sant Francesc d'Assís 19.
Any 1993.
Detall de la claveguera d'un *cardine* de la ciutat romana.

i Candi i de Josep Puig i Cadafalch. Aquest darrer va publicar el gravat d'un fragment de mosaic romà, donat a conèixer anys abans per Pellicer, procedent del subsòl d'una casa de la plaça Gran. El mosaic fou retrobat posteriorment l'any 1981, sota la graneria de can Fradera.

D'aquest període daten les descobertes de la necròpolis ibèrica de can Rodon de l'Hort, a Cabrera de Mar, excavada per J. Rubió de la Serna, i la del poblat ibèric de Burriac, per Lluís Bonet i Garí i Josep Puig i Cadafalch. A aquests investigadors s'afegiren, pocs anys més tard, els arqueòlegs Josep Serra i Ràfols i Marià Ribas i Bertran, amb qui comença una nova i important etapa en la investigació arqueològica local i comarcal.

Amb la publicació l'any 1928 de la *Forma Conventus Tarraconensis I: Baetulo-Blanda*, de Josep Serra i Ràfols, el territori d'*Iluro* començà a ser estudiat metòdicament i per primera vegada se'l posa en relació amb altres assentaments romans.

Aquell mateix any es publicà el primer dels treballs arqueològics signats per Marià Ribas, *La topografia ibèrica i romana de la nostra comarca*. Progressivament, aquest investigador capitalitzà l'activitat arqueològica de Mataró i les seves rodalies, primer en solitari i més endavant juntament amb un equip de col·laboradors. Tots ells van possibilitar l'aparició, en els difícils anys de la postguerra, de la revista *Museu*, on es publicaven diversos articles referents a la història de Mataró. Durant aquests anys s'excavà la necròpolis paleocristiana de Santa Maria i el Fossar Xic. Aquesta darrera excavació va permetre d'exhumar nivells d'època romano-republicana i les restes d'unes urnes que contenien cendres, que interpretaren com a una necròpolis d'incineració. Aquesta troballa va originar una interessant polèmica sobre la data de fundació d'*Iluro*, protagonitzada per Marià Ribas, Jaume Lladó i Josep Serra i Ràfols.

Una fita important per a la història de l'arqueologia local va ser el descobriment, l'any 1961, i la posterior excavació de la vil·la romana de Torre Llauder, perquè va propiciar la creació d'un equip de treball dirigit per Marià Ribas, que va ser l'embrió de la Secció Arqueològica del Museu Municipal de Mataró, constituïda l'any 1970.

Des d'aleshores s'encetà una nova etapa que va permetre de realitzar una important tasca arqueològica en equip. Entre les actuacions més destacades figuren un bon nombre d'excavacions de salvament i l'inici i la regularització de les publicacions periòdiques de la Secció, les *Miscel·lànies Arqueològiques* i la *Carta dels vestigis arqueològics del terme municipal de Mataró*. Després s'editaren la sèrie dels *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme* i la revista *Laietania*. També va ser important la tasca d'incorporar la Carta dels vestigis arqueològics dins del Catàleg del Patrimoni Històrico-Artístic que va elaborar l'Ajuntament de Mataró, fet que va suposar que el ric patrimoni arqueològic de la ciutat restés protegit per una legislació especial.

Des de l'any 1982 fins al 1990, el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya es va fer càrrec de les excavacions arqueològiques a la ciutat de Mataró, si bé a partir de l'any 1986 les primeres promocions universitàries d'arqueòlegs mataronins ja es posaren al front de les intervencions d'urgència.

La normalització definitiva de l'activitat arqueològica a Mataró es produí l'any 1990 amb la creació de l'Àrea d'Intervenció Arqueològica de Mataró, fruit d'una entesa entre el Departament d'Urbanisme de l'Ajuntament de Mataró, el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya i el Museu Comarcal del Maresme-Mataró. A més de normalitzar la gestió del jaciment, aquest servei tècnic, adscrit al Museu Comarcal del Maresme-Mataró, ha permès encarar el seu estudi i difusió d'una forma continuada i rigorosa.

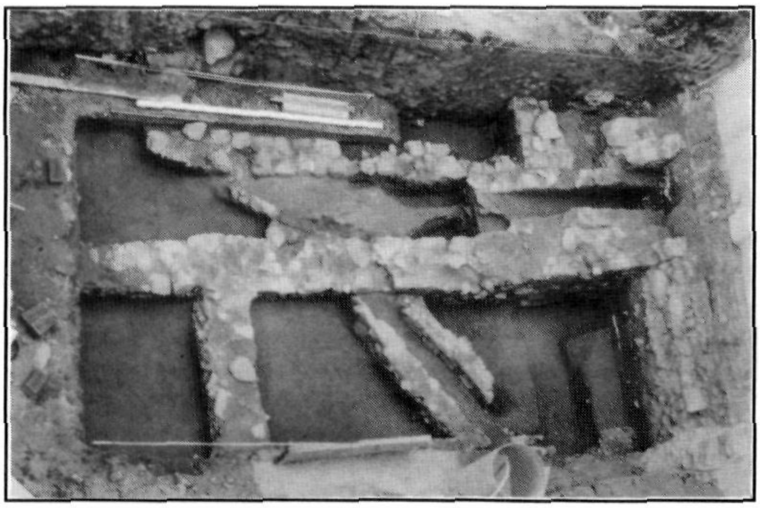

Carrer de Sant Simó 13 (actual Centre d'Acollida Municipal). Any 1988. Panoràmica de l'excavació. En aquesta actuació es documentà la cronologia més antiga del jaciment.

Carrer d'en Palau 32-34 (can Palauet). Any 1994. Detall d'una estança d'ús industrial pavimentada amb teules invertides.

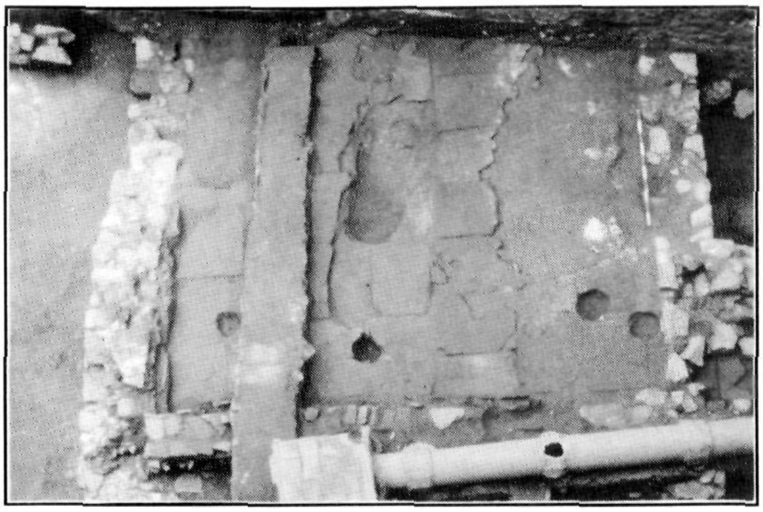

EL CONTEXT HISTÒRIC.

Abans d'iniciar l'anàlisi de la ciutat romana, cal fer una reflexió del perquè de l'interès romà de construir la ciutat justament en aquest indret. En aquest sentit, cada cop és més clar que l'inici d'aquest procès històric està estretament lligat a les característiques de la comunitat ibèrica que habitava la vall de Cabrera de Mar, bàsicament a la ciutat ibèrica situada a la muntanya de Burriac.

Recents estudis demostren que, des de mitjan segle IV a.C., la vall de Cabrera de Mar esdevingué uns dels nuclis més importants dels ibers laietans (Pujol 1991; Zamora, Guitart, García 1991; García, Zamora 1993). Des d'aquest indret, s'organitzà i controlà un ampli territori i es centralitzà una important activitat econòmica, comercial i religiosa per part de determinats grups de poder que fixaren la seva residència a Burriac. Aquest esquema social i territorial, fortament jerarquitzat, perdurà fins a finals del segle III a.C., quan esclatà la Segona Guerra Púnica (García, Zamora 1993).

Un cop finalitzada la confrontació bèl·lica entre cartaginesos i romans, els ibers de la Laietània passaren a formar part de l'òrbita dels vencedors, els romans. Les fonts clàssiques no fan referència directa a la conquesta, ni a l'inici de la romanització d'aquest territori, però l'arqueologia ha permès de constatar una influència romana cada vegada més creixent en alguns nuclis ibèrics, sense fer-se evident un trencament violent que indiqui l'enfrontament entre ambdues cultures, tal i com va ocórrer en altres àrees del país.

L'establiment de la ciutat romana d'*Iluro*, cal entedre'l dins d'un complex procés de romanització. La ciutat prengué el relleu com a centre organitzador del territori que fins llavors s'havia centralitzat a Burriac, en un moment en què en el camp es produïen importants canvis, bàsicament l'inici de la substitució dels assentaments rurals ibèrics de la plana per les *villae*.

L'inici de l'organització romana del territori no és un aspecte històric totalment resolt. Cap a mitjan segle II a.C. sembla que s'inicià una reorganització del territori, i que s'ocuparen àrees planeres fins llavors no utilitzades de forma sistemàtica. El fenomen, protagonitzat per la comunitat ibèrica, es produí, molt possiblement, impulsat pels romans, que introduïren uns nous patrons d'assentament i importants canvis en l'explotació del territori. Segons alguns investigadors (Guitart 1993, Prevosti 1981, Clariana 1994) aquest assaig romà cristal·litzà cap a finals del segle II, o a inicis del segle I a.C., quan es produí la definitiva implantació dels sistema de *villae* i la fundació de les ciutats de *Baetulo* i *Iluro*. Recentment, però, s'han obert noves vies de recerca (Pujol, García 1994; Olesti 1993) que inclouen la informació obtinguda en les nombroses excavacions arqueològiques realitzades en els darrers anys. De l'anàlisi d'aquestes noves dades es desprèn que l'establiment definitiu del sistema romà d'explotació del territori mitjançant *villae* s'inicià a partir de mitjan segle I a.C. i es consolidà definitivament durant el regnat d'August, fet que cal relacionar amb la potenciació del conreu de la vinya i l'inici de la producció massiva del vi laietà. La creació dels nous centres urbans és un element més de tot aquest procés de romanització del territori. El cas concret de la fundació d'*Iluro*, a més, ha de relacionar-se amb la fi de l'*oppidum* de Burriac, cap a mitjan segle I a.C., que havia estat el centre romanitzador del territori des dels moments inicials de la presència romana.

LA CIUTAT D'*ILURO*.

EL *TERRITORIUM*.

La costa de llevant catalana entre el riu Besòs i l'actual municipi d'Arenys de Mar, fou un territori molt poblat en època romana. Aquest territori, travessat per la Via Augusta, era molt fèrtil i estava

especialment dedicat al conreu de la vinya. Les vil·les i altres assentaments rurals eren els nuclis d'explotació agrícola que configuraven el *territorium* dels dos centres urbans d'aquesta zona, *Baetulo* i *Iluro*.

El nucli urbà i les vil·les constituïen una unitat interdependent que ocupava una àrea més o menys àmplia. Aquest era el concepte romà de ciutat. Les ciutats foren els centres administratius del territori, des d'on es realitzaven les transaccions comercials, es centralitzaven els aspectes religiosos i culturals, i, possiblement, on residien els funcionaris i determinats grups de població. En un primer moment, la major part de la població devia ser d'origen ibèric, en convivència amb una minoria d'origen itàlic.

Sota l'actual ciutat de Mataró, a part d'haver-hi les restes de la ciutat d'*Iluro*, n'hi ha d'altres que corresponen a algunes vil·les suburbanes del seu territori. Els límits d'aquest territori sembla ser que estaven determinats per accidents geogràfics naturals; al nord, la Serralada Litoral; al sudest, l'esperó del turó de Montgat i al sud, la façana litoral. El límit septentrional és el de més difícil precisió. Hi ha, però, una dada històrica proporcionada per J.M. Pons i Guri que pot ajudar a situar-lo. Des dels primers temps de la reconquesta carolíngia, el límit del bisbat de Girona arriba fins a Arenys. Generalment, les línies divisòries eclesiàstiques d'aquella època corresponen a la pervivència de l'antiga organització administrativa romana. De manera que és molt possible que el territori d'*Iluro* arribés fins a l'actual municipi d'Arenys de Mar.

Durant les èpoques tardo-republicana i alto-imperial, la ciutat i el camp formaven part d'una mateixa estructura organitzativa. A partir del segle III d.C., aquesta unitat es trencà en canviar substancialment l'esquema estructural sòcio-econòmic del món romà. Una sèrie de canvis profunds generalitzats provocaren la marxa de molts habitants de les ciutats cap al camp, on un sistema d'auto-suficiència econòmica començà a provocar un cert declivi de les ciutats. Aquest fet, documentat arqueològicament en el jaciment d'*Iluro*, no significà, però, l'abandonament de la ciutat.

LA TOPOGRAFIA.

Iluro fou una petita ciutat provincial que no ocupava més de sis hectàrees, la qual cosa la convertia possiblement en la ciutat romana d'extensió més reduïda del territori català. La topografia de la ciutat romana actualment està emmascarada per l'urbanisme de la ciutat moderna. Els seus límits aproximats, els hem de situar entre els actuals car-rers de Bonaire i de Barcelona i entre el Rieròt i la meitat de la plaça de l'Ajuntament (en la línia on estan situats els edificis del Museu Comarcal del Maresme-Mataró i de la Caixa d'Estalvis Laietana).

La situació de la ciutat, construïda sobre un petit turó d'uns trenta metres d'alçada respecte al mar, al bell mig de la plana litoral, li degué conferir un efecte gairebé escenogràfic, força imponent des de qualsevol punt de la zona de marina o, sobretot, des del mar, i a més li proporcionava un relatiu valor estratègic i de control en el territori més proper.

En funció de la topografia de l'emplaçament, és molt probable que en alguns punts l'urbanisme de la ciutat s'hagués d'adaptar al terreny mitjançant petits aterrassaments, sobretot en el punt més alt, als voltants de l'actual basílica de Santa Maria, on possiblement hi havia el *forum* i s'aixecava el temple. Si descomptem la superfície ocupada pels espais i els edificis públics, l'àrea residencial devia ser molt reduïda, i possiblement estava reservada als funcionaris públics municipals, a l'aristocràcia i la burgesia locals, i als ciutadans relacionats amb els serveis, el comerç i l'artesania.

La topografia antiga ha quedat fossilitzada en l'actual traçat d'alguns carrers, que encara conserven en el nom la característica física del seu desnivell, baixada de les Escaletes, baixada d'en Feliu, baixada de les Figueretes, baixada de les Espenyes, etc.

L'URBANISME.

La investigació del jaciment d'*Iluro* és un bon exemple d'allò que es coneix com arqueologia urbana, amb tots el problemes que això comporta. Quasi bé tots els vestigis arqueològics coneguts fins al moment de la ciutat d'*Iluro* s'han exhumat com a conseqüència d'actuacions urbanístiques o de noves construccions, tant a la via pública, com en espais de propietat particular o municipal. Mai no ha existit un projecte de recerca que pogués condicionar o escollir els llocs a excavar.

Com a contrapartida a aquestes dificultats, Mataró, des del segle passat, ha comptat amb estudiosos que han tingut cura de recollir i referenciar qualsevol troballa. Aquestes dades i les proporcionades per les

actuacions arqueològiques d'urgència, sobretot de l'última dècada, han fet possible l'elaboració d'un plànol de situació de les restes romanes, eina indispensable per a l'estudi del jaciment. Així, recentment, s'ha pogut confeccionar una hipòtesi urbanística d'*Iluro*, la qual representa un punt de partida per a la futura investigació del jaciment.

El repàs dels resultats d'antigues excavacions i les dades aportades per les actuacions més recents permeten d'assegurar que, a grans trets, excepte alguna pervivènvia molt puntual, l'estructura de l'actual nucli històric de Mataró no segueix la xarxa urbana de l'antiga ciutat romana.

La muralla.

L'existència d'un circuit de muralles que tancava la ciutat romana s'ha d'admetre per les notícies històriques que proporcionen les fonts literàries i l'epigrafia. Els autors romans referenciaren *Iluro* com una de les *parva oppida* de la costa, és a dir, una petita fortificació. D'altra banda, la troballa d'un fragment de làpida, actualment desaparegut, confirma les dades històriques que fan referència a la construcció o reparació de la muralla.

Quant a l'arqueologia, les notícies referents a la troballa de diversos suposats trams de la muralla romana es remunten al segle passat. Des d'aleshores i fins al moment, en diferents actuacions, la majoria fortuïtes i en cap cas ben documentades, la troballa de murs de grans dimensions en diversos indrets del nucli antic ha estat interpretada per alguns autors com a panys de la muralla romana. Malauradament, d'aquestes notícies només es conserva el testimoni de les persones que van poder veure les restes, avui destruïdes o tapades. En cap cas s'ha conservat documentació gràfica. Així doncs, l'escassa fiabilitat d'aquestes notícies fa difícil la seva interpretació.

La documentació disponible que fa referència al límit oest de la ciutat permet suposar que la muralla tenia un traçat paral·lel a l'actual carrer de La Riera, aproximadament per sota dels edificis del Museu Comarcal del Maresme-Mataró, la Caixa d'Estalvis Laietana, el pati del col·legi del Cor de Maria, etc. Segons les descripcions coincidents de les persones que foren testimonis oculars de la destrucció d'algun tram de les restes de la suposada muralla, la tècnica constructiva amb la qual es construí el potent mur era força acurada, amb un sòcol format per grans carreus d'obra poligonal, possiblement d'*opus quadratum*.

Quan l'any 1980 es construí l'actual edifici central de la Caixa d'Estalvis Laietana, al carrer d'en Palau, núms. 18-20, sembla que aparegueren uns murs molt gruixuts, fets amb grans carreus, ben treballats, que foren vistos i interpretats com a muralla per Marià Ribas (Ribas 1981) i altres estudiosos locals. Malauradament, els promotors de l'obra no permeteren de documentar acuradament les restes abans de destruir-les, amb la qual cosa es perdé l'ocasió més clara fins al moment de poder documentar un tram de la muralla d'*Iluro*.

A l'antiga plaça de Pius XII, avui integrada a la de l'Ajuntament, en unes obres realitzades l'any 1962 es van exhumar, entre d'altres restes romanes, un bon nombre de pedres de gran mida, algunes de més d'1 m de llargada. L'any 1984 una llarga intervenció arqueològica d'urgència a la plaça de l'Ajuntament documentà la inexistència de la muralla en aquest sector, possiblement perquè les continuades remodelacions urbanístiques ja l'havien destruïda. Tanmateix, es trobaren alguns carreus de gran mides, així com un abocador de deixalles i runa que cal interpretar que podia estar situat immediatament fora de la muralla.

Fins al moment, el traçat nord de la muralla no s'ha pogut documentar. Les prospeccions realitzades l'any 1988 en el solar del carrer Bonaire, núms. 8-10, no van proporcionar restes arqueològiques. El mateix resultat s'obtingué en l'excavació efectuada al carrer de sant Francesc d'Assís núm. 9, la qual cosa pot interpretar-se de dues maneres, o bé aquest sector ja era fora dels límits de la ciutat romana, o bé posteriors remodelacions urbanístiques haurien destruït les restes romanes.

Marià Ribas situava el límit meridional del nucli romà just on començava el desnivell de la baixada de les Escaletes, on els anys 1963 i 1975 (concretament a la plaça de la Peixateria, cantonada carrer de Sant Cristòfor) es localitzaren una sèrie de murs possiblement d'època moderna. El gruix d'una de les parets, de dos metres d'amplada, fou interpretat posteriorment com un pany de la muralla. Altres investigadors, F. Gusi (Gusi 1976) i els autors de la Carta dels Vestigis Arqueològics de Mataró i la seva Àrea (SAMM 1977), situaven la muralla al carrer de Barcelona.

La troballa, l'any 1990, al carrer de Barcelona núms. 55-57 (can Castany) d'un nou tram de la claveguera del *cardo maximus* relacionada amb una potent fonamentació, ha proporcionat noves i importants dades sobre el tema (García *et*

alii 1993). En aquest cas, i a diferència dels altres llocs on s'havia documentat, el tram de claveguera estava construït amb la tècnica de l'*opus quadratum*, la qual cosa dóna peu a pensar que aquest tram havia de suportar al seu damunt un gran pes. A més, aquest tram de claveguera coincidia exactament amb una fonamentació feta amb encofrat amb abundants pedres de diferents mides i morter de calç. Claveguera i fonamentació foren construïdes al mateix temps, i s'han interpretat com a restes d'alguna construcció relacionada amb el sistema defensiu de la ciutat, o bé una torre, o bé una porta de la muralla. Un altre fet a tenir en compte és que aquests elements separaven restes arqueològiques de característiques diferents, d'una banda estructures domèstiques, pròpies d'una ciutat, i de l'altra el potent farciment d'anivellament que anys abans s'havia trobat a la plaça de la Peixateria, fora ja de la ciutat. És a dir, la fonamentació sostenia una estructura que delimitava el nucli urbà.

El traçat est també està molt mal documentat. L'excavació de l'any 1989 a la baixada de les Espenyes núm. 7, al límit de la ciutat romana, no va proporcionar cap resta de la muralla. En aquest sector és possible que la muralla del segle XVI es construís al mateix lloc que la romana.

L'anàlisi minuciosa i crítica de tots aquests testimonis fa ser molt prudent a l'hora de traçar els límits d'*Iluro*. Tantmateix, la topografia del turó i les evidències arqueològiques, ja siguin positives o negatives, permeten la formulació d'una hipòtesi de treball, tot i tenint en compte la manca de dades definitives.

El *forum*.

Fins a l'any 1982 es pensava que les restes del *forum* d'*Iluro* estaven situades sota de la plaça Gran de Mataró, per raons topogràfiques i per associació amb un espai públic actual (SAMM 1977). Les excavacions realitzades en aquest indret l'any 1982 obligaren a desestimar aquesta hipòtesi, en posar-se al descobert part de la planta d'una *domus* de finals del segle I a.C. Actualment hom situa hipotèticament aquest espai públic romà en la zona de l'actual església de Santa Maria i voltants, encara que no poden establir-se els límits concrets.

Al Fossar Xic aparegueren unes ares honorífiques descrites l'any 1688 per Pere de Marca, les quals sembla que foren reutilitzades en època medieval. Aquesta troballa és perfectament associable al *forum* de la ciutat romana.

Les excavacions efectuades els anys 1982 al Carreró núm. 45 (can Ximenes) i 1989 al Carreró núm. 47 posaren al descobert la fonamentació d'una estructura de petites dimensions, i de forma rectangular, amb una estructura absidial a cada costat, de manera que la zona interior quedava compartimentada en tres espais. A la part frontal es conservaven els basaments de 4 columnes i un empedrat. Per sota de l'estructura discorria una claveguera que, per les seves característiques i mides, havia de cor-respondre a un carrer. Si bé en un primer moment es va interpretar com un petit temple (Clariana 1984), posteriorment s'ha identificat com la fonamentació d'una font pública o d'un nimfeu situada en un dels extrems del *forum*, convergent amb el *cardo maximus* de la ciutat (García *et alii* 1993; Cerdà *et alii* 1995). Els materials associats a l'estructura proporcionen una cronologia àmplia de construcció de mitjans/segona meitat del segle I a.C.

Segons alguns investigadors, les excavacions realitzades durant els anys 1989, 1990 i 1993 en aquest sector de Mataró (Sant Francesc d'Assís núms. 22 i 19 i Carreró núm. 47) han proporcionat altres indicis que permeten de refermar la hipòtesi que aquest espai públic de la ciutat romana era situat sota i als voltants de l'actual basílica de Santa Maria (García *et alii* 1993).

Pel que fa al temple (o temples), que havia d'estar ubicat al *forum*, tradicionalment s'ha suposat que era situat on actualment s'aixeca la basílica de Santa Maria, al punt més alt del turó. En el decurs de les obres efectuades l'any 1961 a l'interior de l'església parroquial, es documentà un mur d'1,50 metres d'amplada, que va ser interpretat per Marià Ribas com a part del *podium* del temple romà. En aquest indret ja s'havien trobat les quatre ares epigrafiades dedicades als déus tutelars de la ciutat.

Les termes.

El sector on hi havia les edificacions de can Xammar ha estat objecte de repetides actuacions arqueològiques. Així les campanyes d'excavació dels anys 1969, 1972, 1987 i 1994 han posat al descobert la planta d'un edifici que alguns investigadors han interpretat com les restes de les termes públiques de la ciutat (Gusi 1976) (AAVV 1990). L'any 1969 es realitzà la troballa més espectacular, consistent en diverses cambres, tres de les quals pavimentades amb mosaics, restes de dues piscines i diverses conduccions d'aigües i desguassos. Si bé sembla que aquest conjunt ha d'associar-se a unes termes, no és tan clara la

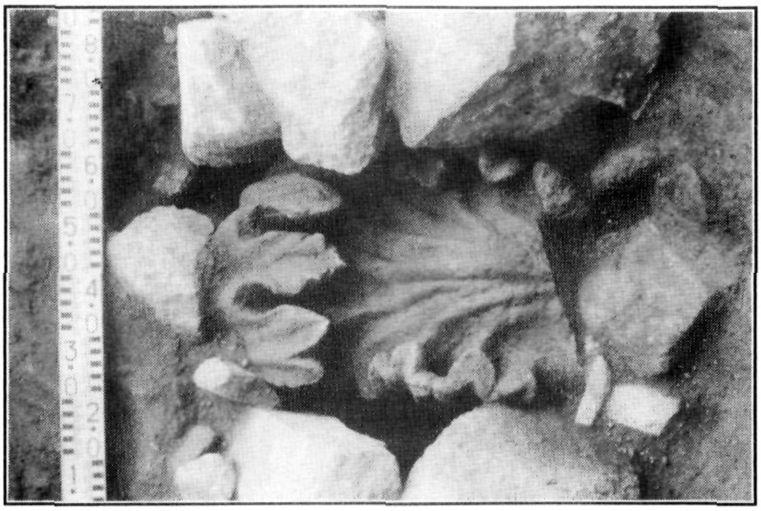

Carrer de Sant Cristòfor 12 (can Puig/can Fulleracs). Any 1989. Troballa d'una acròtera d'arenisca d'època augústea reutilitzada en la reparació de la claveguera del carrer a finals del segle III d.C.

seva identificació com a banys d'ús públic, perquè també poden interpretar-se com a banys privats pertanyents a una sumptuosa *domus*. De qualsevol manera, una altra prova de la seva importància fou la troballa de diversos carreus de pedra, fragments de cornises motllurades i muntants i llindes de gran mida, així com també fragments de marbre procedents de paviments i d'aplacats de parets, i fragments d'*opus signinum* i d'estucs amb restes de policromia. Bona part d'aquestes restes arqueològiques foren destruïdes l'any 1969.

La realització d'uns rebaixos l'any 1972 a la baixada de les Espenyes, va permetre de documentar dues grans clavegueres que procedien de l'edifici romà de can Xammar i es dirigien cap al Rierot. També es trobaren tres dipòsits, fets cada un amb un sol bloc de pedra, possiblement també relacionats amb tota la infrastructura hidràulica d'aquest complex termal. Aprofitant les obres, es realitzaren alguns sondejos que, a més de proporcionar importants dades cronològiques, permeteren de descobrir noves estructures. Les restes excavades a la cantonada del carrer de la Palma amb la baixada de les Espenyes cal també relacionar-les amb aquest edifici.

L'any 1987 s'excavà de nou el sector i es descobriren unes dependències subterrànies de difícil interpretació (AAVV 1992). Si bé l'actuació arqueològica de l'any 1994 no proporcionà noves restes constructives, fou molt útil per poder situar exactament les restes aparegudes en campanyes anteriors, així com també per revisar la cronologia.

Els carrers.

L'antiga xarxa de carrers de la ciutat romana no ha quedat fossilitzada en els carrers la ciutat moderna. La ciutat romana tenia dos carrers principals que la travessaven, de nord a sud el *cardo maximus* i d'est a oest el *decumanus maximus*. Paral·lels als carrers principals, hi havia tota una sèrie de carrers secundaris, els creuaments dels quals delimitaven uns espais destinats a ser construïts, les *insulae*.

Fins al moment no s'ha localitzat cap tram del *decumanus maximus* d'*Iluro*. Hi ha, però, certs indicis, bàsicament topogràfics, que permeten de situar-lo en l'eix format pels actuals carrers de Sant Josep i baixada d'en Feliu; per tant, travessaria La Riera, passaria per sota de les edificacions situades a la banda de muntanya del Carreró i enllaçaria amb el carrer de Sant Simó.

La situació i traçat del *cardo maximus* es va descobrir l'any 1982, a l'excavació realitzada al Carreró núms. 43-45 (can Ximenes), si bé no es va arribar a identificar com a tal fins a l'excavació del carrer d'en Pujol, de l'any 1987, en associar les estructures aparegudes en ambdós indrets.

La reurbanització del carrer d'en Pujol permeté d'excavar un tram d'uns trenta metres d'una claveguera romana de grans mides que, per les seves característiques i orientació, es relacionà amb el tram trobat l'any 1982 al Carreró núms. 43-45. Aquesta claveguera era la que discorria pel bell mig del *cardo maximus* de la ciutat. També es localitzaren tres clavegueres domèstiques secundàries, de mides més reduïdes, que desguassaven a la principal, i una quarta claveguera, que també hi desguassava, però que tenia les mateixes mides i característiques que la principal. Aquesta darrera claveguera corresponia a la d'un carrer perpendicular, un *decumanus*.

L'excavació, però, que ha proporcionat més informació sobre el *cardo maximus* ha estat la del solar situat en el núm. 12 del carrer de Sant Cristòfor (can Puig-can Fulleracs), en documentar-se un bon tram del carrer romà, així com les façanes i una dependència d'una de les cases romanes que donaven al carrer. S'excavà també la continuació de la claveguera localitzada en El Carreró núms. 43-45 i carrer d'en Pujol. En aquest sector, a aquesta claveguera principal n'hi desguassaven deu de domèstiques procedents de les

cases. El carrer tenia una amplada d'uns 9,50 metres, sòl de terra trepitjada i compactada, voreres d'uns 2 metres d'amplada, a banda i banda, i claveguera central.

Els treballs d'anivellació del terreny i la primera pavimentació del carrer, així com la xarxa bàsica del clavegueram i les primeres cases que donaven al carrer, daten de mitjan segle I a.C. Al llarg del temps es van produir diverses reparacions i remodelacions, essent importants les d'època d'August i la de finals del segle III o principis del IV d.C., quan per a la reparació s'utilitzaren rics elements arquitectònics (cornises de marbre decorades, acròteres, pedestals, etc.) possiblement provinents d'edificis públics i de monuments funeraris, d'època augústea o Júlia-Clàudia, enderrocats o en desús. La inutilització definitiva de la claveguera principal es va produir poc després, quan aproximadament feia uns cent anys que ja no funcionaven les domèstiques.

De carrers secundaris, només se n'han localitzat petits trams, els suficients, però, per poder proposar una restitució hipotètica de la xarxa viària d'*Iluro* i establir algunes característiques generals de com devien ser. Actualment hi ha documentats més *cardines* que *decumani*, essent ambdós de característiques similars. Eren carrers que amidaven entre 3 i 3,50 metres d'amplada, sense voreres, amb paviments de terra compactada, i amb una claveguera que normalment discorria pel mig del carrer. Els traçats podien no ser perfectament rectes perquè s'emmotllaven al terreny i a les necessitats constructives del moment. Possiblement entre aquests carrers secundaris n'hi havia d'altres més estrets i passatges sense sortida. Una infinitat de clavegueres domèstiques, provinents de les cases contigües, creuaven aquests carrers per desguassar a la claveguera central.

S'han identificat trams de *cardines* a les excavacions efectuades al núm. 19 del carrer de Sant Francesc d'Assís, a la plaça Gran, al Fossar Xic, a la plaça Sant Salvador i a can Xammar. L'únic *decumanus*, identificat fins al moment amb seguretat, és el localitzat al carrer d'en Pujol, si bé possiblement també ho eren les restes trobades al carrer Sant Francesc d'Assís núm. 22 i a la plaça Xica.

Les cases.

La gran majoria d'estructures aparegudes al jaciment pertanyen bàsicament a restes d'edificacions situades en les diferents *insulae* que constituïen la ciutat. Les edificacions, però, no eren totes iguals, ja que n'hi havia de diferents tipus. Entre les de caire domèstic, les més riques eren les *domus*, grans mansions sumptuoses pertanyents als ciutadans més benestants. Les més freqüents, però, devien ser les cases petites, moltes de les quals tenien incorporades estances dedicades a usos de tipus industrial o d'emmagatzematge. Alguns dels habitatges es devien agrupar en blocs de pisos, de no gaire alçada. Barrejades amb els habitatges hi havia les edificacions dedicades a usos industrials i sobretot comercials, les *tabernae* o botigues. De tots aquests tipus d'edificacions de la romana *Iluro*, s'han trobat abundants restes, entre les quals cal destacar les següents:

- Carrer d'en Pujol. En un punt de localització indeterminat es van exhumar les restes d'un notable edifici amb paviment de marbre.

- Carrer de Santa Maria núm. 20. Josep M. Pellicer descriu la troballa d'un mosaic i d'un pedestal de marbre.

- Carrer de Sant Simó núm. 17 (can Sisternes). Marià Ribas hi descriu l'existència de restes constructives d'una casa romana pavimentada amb un mosaic.

- Plaça de Sant Salvador. Es van documentar parets i paviments pertanyents a diferents cases, tres pous romans i una conducció d'aigües que es dirigia cap a la zona de les termes de can Xammar.

- Plaça del Fossar Xic. Va trobar-se una habitació de 3,50 x 4,50 metres, retallada al sauló, amb parets de pedra, dins d'un context de ceràmica ibèrica i romana.

- Carrer d'en Xammar, sector de can Damià. Es va localitzar un mur de tàpia de 0,90 metres d'amplada i de 12,5 metres de llargada, associat a un context de ceràmica romana i materials de construcció. En les proximitats d'aquest indret es van localitzar quatre fusts de columnes de granit de 60 centímetres de diàmetre, disposats en línia, juntament amb restes de parets, paviments i ceràmica romana.

- Carrer de Beata Maria núm. 3. Van aparèixer restes de construccions romanes amb parets de pedra i paviments d'*opus signinum*, d'entre les quals destaca una estança de 3,20 x 7,10 metres.

- Carrer de la Palma-carrer de la Pau. Es documentaren set parets disposades perpendicu-

larment a la vorera, una de les quals continuava per sota del carrer de la Pau vers la placeta de Sant Salvador, resseguint-se uns dotze metres de la seva llargada. Aquestes estructures s'han relacionat amb les de can Xammar.

- Recolzada del carrer Beata Maria. Es va localitzar una paret de pedra i calç de 60 centímetres d'amplada i 1,50 metres d'alçada, a la qual s'adossava un paviment d'*opus signinum*.

- Plaça Gran. En aquest indret tradicionalment es localitzava el *forum* de la ciutat romana. La troballa de diverses restes constructives ha demostrat que es tractava d'un dels barris urbans d'època alt imperial, amb cases de cert luxe. Concretament, en el solar de can Guanyabens o can Fradera es van localitzar els mosaics de dos dels àmbits d'una d'aquestes *domus*, separats per una paret. Una de les habitacions s'ha interpretat com un *triclinium*, pavimentat amb un *opus signinum* amb tessel·les blanques, i decorat amb sanefes en forma d'esvàstiques i un parell de dofins. L'altra habitació estava pavimentada amb un mosaic blanc i negre de decoració geomètrica.

En altres indrets de la plaça s'han localitzat les restes del peristil i d'algunes de les habitacions contigües d'una *domus* senyorial de finals d'època republicana o inicis de l'augústea. En origen era una casa organitzada al voltant d'un pati central. Tres bases de columnes separaven el peristil d'un corredor amb un paviment d'*opus signinum* decorat amb tessel·les blanques i negres amb temes vegetals i geomètrics. Aquest corredor era la zona d'accés a tres de les habitacions, amb paviments similars als del corredor.

Aquesta *domus* va ser fortament reformada en l'època flàvia, en la segona meitat del segle I d.C., reconvertint alguns dels sectors residencials en zones d'ús industrial.

- Carrer de Sant Simó núm. 13. Es van localitzar les restes d'un habitatge; un mur relacionat amb un paviment de terra trepitjada, amortitzats cap al 50-40 d.C. En època augústea, i al llarg de l'Alt Imperi, es remodelà el conjunt, essent amortitzat al segle IV d.C., restant aquesta àrea desocupada fins als segles XII-XIII.

- Can Puig/Can Fulleracs (carrer de Sant Cristòfor-Plaça Xica núm. 12). Es van exhumar les façanes de les cases situades als dos costats del *cardo maximus*, i bona part d'un pati d'una de les cases que donaven al carrer.

- Carrer Nou núm. 54. S'han documentat les restes d'un mur, una claveguera, una conducció i un fons de *dolium* pertanyents a un pati d'una casa situada prop del *forum* de la ciutat.

- Plaça de Santa Maria núm. 7. Es va descobrir un *lacus* alt-imperial fet amb paviment de terra cuita, i les restes del sector dedicat a les activitats agrícoles d'un habitatge.

- Carrer de Sant Francesc d'Assís núm. 22. Es van documentar les restes d'un edifici dedicat molt possiblement a algun tipus de producció industrial, destinada a la producció del vi, situat en una zona molt propera al *forum*.

- Plaça de Santa Maria núm. 7. Es localitzen les restes d'un conjunt d'habitacions on es desenvolupaven activitats agrícoles.

- Carrer d'en Pujol núm. 51. Part d'una casa romana amb façana al *cardo maximus* de la ciutat.

- Carrer de Sant Francesc d'Assís núm. 19. Restes d'una casa construïda en època augús-

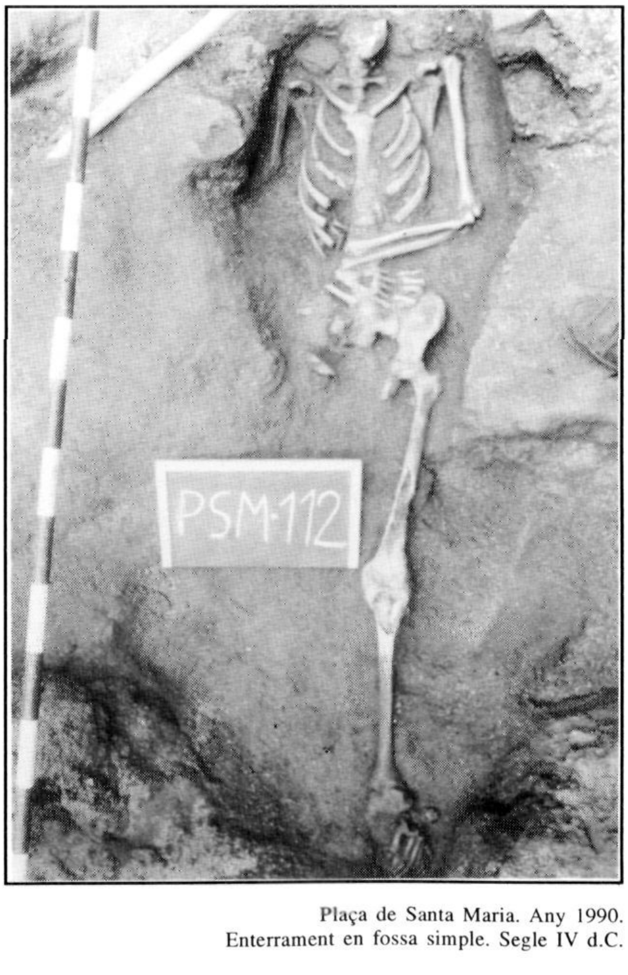

Plaça de Santa Maria. Any 1990.
Enterrament en fossa simple. Segle IV d.C.

tea que donava a un carrer secundari. En època baix-imperial els seus murs foren parciament espoliats.

- El Carreró núm. 47. Annexos a les restes del nimfeu aparegut al solar del costat (can Ximenes), es localitzaren restes de diverses *tabernae* que donaven al *cardo maximus* de la ciutat, amortitzades durant l'època flàvia.

- Carrer d'en Pujol núms. 45-47. Es documentà una *taberna* d'època augústea que es sobreposava parcialment a un magatzem de *doliae*, l'estança interior de la botiga tenia dues portes, una d'àmplia que la comunicava amb un porxo que donava al *cardo maximus* i una altra, més petita, a la qual s'accedia mitjançant una petita escala. Sota d'un graó de l'escala es trobà un conjunt de dinou *aurei*, amagats en època de l'emperador Claudi (52 d.C.). En el segle IV d.C. es remodelà l'ús d'aquest espai i es construí un forn a l'entrada de l'estança.

- Carrer de dom Magí de Villalonga núm. 19. Restes d'un àmbit on hi havia un magatzem de *doliae*, amortitzat cap a mitjan segle I a.C.

- Carrer d'en Palau núms. 32-34 (can Palauet). Nombroses restes d'edificacions pertanyents a una *insula* de la ciutat. Les estructures més antigues daten del 50 a.C. De les remodelacions posteriors cal destacar una sala dedicada a un ús industrial, pavimentada amb *tegulae* invertides, datable de mitjan segle II d.C. És especialment interessant el complex sistema de claveguerам que dis-corria per sota dels edificis. El farciment d'amortització d'una fossa domèstica ha proporcionat la cronologia més moderna documentada fins al moment al jaciment (inicis del segle VI d.C.).

A part de totes aquestes restes, se n'han trobat moltes d'altres que són important testimoni de la vida quotidiana de la ciutat, conduccions d'aigua potable i d'aire calent, dipòsits d'aigua i cisternes, pous, letrines, piscines, etc.

Clavegueres i canalitzacions.

Arreu del jaciment s'han pogut documentar nombrosos trams de clavegueres, la majoria domèstiques, que farcien el subsòl de la ciutat romana. Les clavegueres més antigues, d'època tardo-republicana, es construïren bàsicament amb fragments de *tegulae* unides amb fang, encara que algunes d'elles tenien el sòl fet d'*opus signinum*. En època augústea començaren a construir-se de pedra, o barrejant pedra i *tegulae*, amb morter de calç. Els sòls eren *tegulae* senceres, sobreposades a manera de graons, per donar pendent a la claveguera. Les darreres clavegueres domèstiques foren construïdes, parets i sòls, amb morter. A finals del segle II d.C. ja no funcionava cap claveguera domèstica, si bé les d'alguns carrers funcionarien fins uns anys més tard. Quant a les clavegueres de carrer cal destacar per la seva estructura les de can Xammar, can Ximenes (amb un sostre d'obra amb volta, construït amb la tècnica d'aproximació de fileres) i can Castany (parets construïdes amb la tècnica de l'*opus quadratum*).

Vies d'accés a la ciutat.

La Via Augusta era l'eix de comunicació més important d'aquesta part de la costa laietana. La troballa d'un mil·liari a Vilassar de Mar documenta el seu pas per les terres del Maresme. Possiblement, el *decumanus maximus* d'*Iluro* era la prolongació de la Via Augusta dintre de la ciutat. L'antiga via romana seguia l'actual traçat del Camí del Mig, on fa alguns anys es trobà el mausoleu romà bastit en marbre i decorat amb imatges de la Gorgona. Els carres de Sant Benet i de Sant Josep per un costat, i la Baixada d'en Feliu i el carrer de Sant Ramon per l'altre, constituïen l'eix de comunicació de la ciutat amb l'exterior. Una altra via coneguda era l'anomenada Sèrgia, que connectava la costa amb l'interior. D'aquesta via es conserva un tram al coll de Parpers.

Les necròpolis.

La Llei de les Dotze Taules no permetia d'enterrar els difunts dintre dels recintes urbans. Aquesta norma es complí escrupolosament durant els períodes republicà i alto-imperial, si bé s'obvià en l'etapa baix-imperial. Aquesta és una dada important per entendre la problemàtica de les necròpolis d'*Iluro*.

A finals de l'any 1956 i inicis de 1957, Marià Ribas excavà bona part del Fossar Xic. En un sector d'aquesta plaça trobà set vasos ceràmics, de factura grollera, plens de cendres, dipositats en un forats quadrangulars fets en el sòl natural. L'excavador i altres investigadors posteriors interpretaren la troballa com una necròpolis d'incineració (Ribas 1964), i recentment Joan Francesc Clariana apunta la possibilitat que es tracti d'un ritus fundacional de la ciutat (Clariana 1994).

D'entrada, cal rebutjar la teoria que es tractés d'una necròpolis romana d'incineració, perquè la llei no ho permetia. En el període baix-imperial, quan es començà a enterrar dintre de la

ciutat, el ritus d'incineració feia temps que ja no s'usava. Per tant, les possibles interpretacions queden reduïdes a dues. Que es tractés d'una necròpolis d'incineració anterior a la fundació de la ciutat, potser corresponent a l'assentament preexistent a *Iluro*, o que fos conseqüència d'algun tipus de ritus d'època romana, encara que no necessàriament hauria de ser fundacional.

En compliment de la llei i seguint les tradicions romanes de situar els cementiris en les vies d'accés a la ciutat, la necròpolis més antiga d'*Iluro* es situà al voltant de la ciutat i en el principal camí d'accés, el qual connectava amb el *decumanus maximus*. Les restes d'aquesta necròpolis d'època tardo-republicana i alto-imperial, les trobem sovint quan es realitzen obres a La Riera o al carrer de Sant Josep, on s'han documentat enterraments en columbaris, en urnes cineràries, en caixa de plom, dins d'àmfores, en fossa simple i en teules de doble vessant.

A *Iluro*, els primers enterraments dintre de la ciutat cal datar-los a partir del segle IV d.C. L'àrea on han aparegut enterraments és molt àmplia, la qual cosa fa pensar que es tractava d'un cementiri molt extens que va estar en ús fins al moment final de la ciutat. El sector d'enterraments correspon a l'indret on avui s'aixeca la basílica de Santa Maria i les places i els carrers propers, és a dir, l'espai que ocuparia l'antic *forum* romà. S'han trobat enterraments al Fossar Xic, a la plaça de Santa Maria i en excavacions fetes als carrers de Sant Francesc d'Assís, de Santa Maria i Nou. Al Fossar Gran, davant de Santa Maria, van aparèixer diferents enterraments romans, la majoria de *tegulae* et *imbrices* i en cistes de pedra amb coberta de *tegulae* o lloses, d'època tardo-romana o paleocristiana. Entre les cobertes destaca una lauda sepulcral decorada amb un crismó imprès en relleu.

EVOLUCIÓ HISTÒRICA.

Cal considerar l'establiment de la ciutat d'*Iluro* com el darrer pas d'un llarg procés de romanització en aquest territori. La seva configuració com a ciutat cal datar-la de mitjan segle I a.C. Si bé urbanísticament podria considerar-se una ciutat *ex novo*, des del punt de vista de la funcionalitat, com a centre organitzador romà del territori no ho fou, ja que només substituí el paper que fins llavors havia realitzat l'*oppidum* ibèric de Burriac. En aquest sentit es produí un desplaçament en l'espai des d'*Ilturo/Burriac*, situat en un lloc enlairat i d'accessibilitat dificultosa, a *Iluro*, situat en la zona de la plana litoral.

Tanmateix, la cronologia més antiga, documentada fins al moment al jaciment, cal situar-la cap al 75 a.C. (un farciment que amortitzava una fossa excavada en el pati de l'immoble núm. 13 del carrer de Sant Simó). En altres punts del jaciment s'han localitzat altres estrats amb una cronologia àmplia de 75-50 a.C., en cap cas relacionats amb estructures constructives i sovint constituint amortitzacions de fosses o de *doliae*. Aquests estrats, amb aquestes cronologies antigues, són de difícil interpretació, si bé cal apuntar la possibilitat d'existència d'un assentament anterior o preexistent a la ciutat romana. En aquest sentit la ciutat d'*Iluro* tampoc no seria una fundació *ex novo*.

L'arqueologia documenta que cap a mitjan segle I a.C. es produí la primera estructuració d'*Iluro*, incorporant tota una sèrie d'elements que caracteritzaven les ciutats romanes, muralles, ordenació ortogonal, carrers i clavegueram, illes de cases, elements públics, etc. Al llarg de la segona meitat del segle I a.C., es produí una etapa de creixement urbanístic, amb l'amortització d'algunes construccions anteriors, i la urbanització de diferents sectors de la ciutat no ocupats fins llavors. D'aquell moment data la construcció d'una sumptuosa *domus* on avui hi ha la plaça Gran de Mataró.

Durant el principat d'August, i com a conseqüència de l'inici d'una etapa econòmicament pròspera, la ciutat s'embellí i degué adquirir un cert aspecte monumental, si més no en alguns dels seus edificis. Així ho indiquen alguns elements arquitectònics i escultorals trobats en diferents excavacions de la ciutat, entre els quals destaca el conjunt del carrer d'en Pujol i de can Puig (cornises de marbre, pedestals, acròteres, antefixes, etc.), datables d'aquesta època i reutilitzats com a tapadores en una reparació que es realitzà cap a finals del segle III d.C. a la claveguera del *cardo maximus*.

Sembla ser que fou també en època d'August quan s'atorgà a la ciutat el règim jurídic de municipi, i quan es normalitzà el seu govern amb el primer *duumvir quiquenal* (primer batlle que realitzà un cens).

Durant la segona meitat del segle I d.C., algunes zones de la ciutat es remodelaren urbanísticament. Així s'ha pogut determinar, per exemple, a les excavacions de can Xammar, on es documentà l'amortització d'un espai de magatzem, al solar de can Puig, on també es documentaren les amortitzacions de diverses clavegueres domès-

tiques i la remodelació del pati d'una de les cases, situada a la plaça de l'Ajuntament, que tenien façana al *cardo maximus*, on s'ha constatat una certa activitat edilícia a començaments del segle II d.C.

A partir del segle II d.C. la ciutat sembla que inicià una nova etapa d'esplendor que perdurà fins a l'època dels emperadors de la dinastia Severa. Aquest fet ha estat constatat en part per l'epigrafia, ja que la major part dels pedestals honorífics i votius conservats del *forum* són d'època antonina. D'època severa fou la construcció de l'edifici amb mosaics de can Xammar, un dels vestigis més sumptuosos documentats a *Iluro*, que ha estat interpretat per alguns autors com a termes públiques i per altres com a restes d'una senyorial *domus*.

Tota aquesta activitat constructiva sembla ser que es va estroncar cap a mitjan segle III d.C. En aquells moments ja no funcionava la xarxa de clavegueres domèstiques, si bé encara s'utilitzaven algunes clavegueres de carrers. Aquesta aparent devallada constructiva de la ciutat, sovint s'ha interpretat com una certa decadència, associable al període de canvis generalitzats que va conèixer l'imperi al segle III d.C.

El segle IV d.C., representà per a *Iluro* un altre període important. Si bé la ciutat baix imperial possiblement ja no tenia cap cosa en comú amb l'alto-imperial, la riquesa i diversitat del material trobat d'aquest moment denota una certa activitat ciutadana i un alt poder adquisitiu, conseqüència d'un intens comerç. Sobta, però, la minsa quantitat d'estructures conservades d'aquesta època, potser reflex de la progressiva concentració de la població al medi rural, a causa de la inestabilitat econòmica i social que provocaren els canvis abans esmentats. Una dada significativa és la transformació d'una part del *forum* en necròpolis, a l'entorn d'una probable basílica paleocristiana, aixecada damunt el temple pagà, actualment sota l'església de Santa Maria de Mataró.

L'arqueologia mostra que en un gran nombre d'espais de la ciutat es realitzaren terraplenats a mitjan segle V d.C. Aquest potent estrat amortitzava les poques estructures urbanes que s'havien conservat de l'etapa anterior. La cronologia més moderna documentada fins al moment, inicis del segle VI d.C., l'ha proporcionat uns materials trobats l'any 1994 en el farciment d'una fossa al solar de can Palauet.

La següent ocupació documentada arqueològicament cal situar-la en l'alta edat mitjana. Posteriorment, al segle XVI es va iniciar un període de reurbanització de la ciutat, que va suposar l'arranament de les estructures de l'antiga ciutat romana.

Joaquim García i Roselló

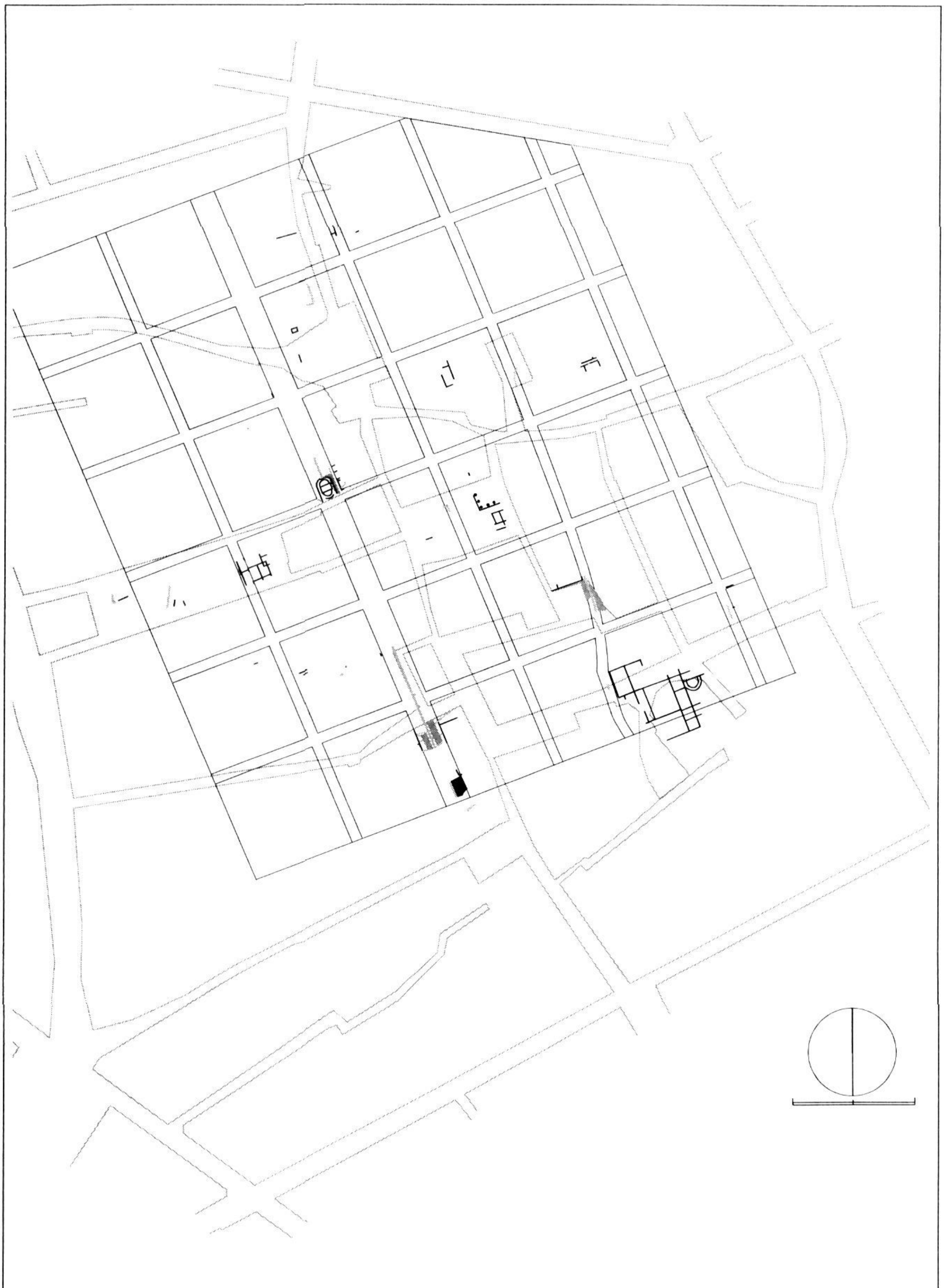

Restitució hipotètica de la trama urbanística d'*Iluro* (segons Cerdà, García, Martí, Pera, Pujol i Revilla. 1993).

BIBLIOGRAFIA.

AAVV. *Can Xammar (Mataró. El Maresme). Campanyes d'excavació 1964-68 i 1970* a *Laietània 5* (monografia). Museu Comarcal del Maresme-Mataró. Mataró, 1990.

AAVV. *Can Xammar, Campanya de 1987* a *Laietània 7*. Museu Comarcal del Maresme-Mataró; pg. 5 a 154. Mataró, 1992.

CERDÀ, J.A., GARCÍA, J., MARTÍ, C., PERA, J., PUJOL, J., REVILLA, V. ***Iluro, oppidum civivm romanorvm:*** *estado de la cuestión*, comunicació presentada al XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica. Tarragona 1993. En premsa.

CLARIANA, J.F. *Troballes romanes al solar de la Caixa d'Estalvis Laietana, al carrer d'en Palau (Mataró)*, a *Memòries SAMM* núm. 11, p. 12. Mataró, 1979.

CLARIANA, J.F. *Notes sobre l'estructura urbana d'**Iluro*** a *Faventia, 6/1*; pg. 89 a 111. Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra, 1984.

CLARIANA, J.F. *Apunts sobre la **Iluro** romana* a *X Sessió d'Estudis Mataronins*; pg. 47 a 74. Museu Arxiu de Santa Maria. Mataró, 1994.

GARCÍA, J. i ZAMORA, M.D. *La vall de Cabrera de Mar. Un model d'ocupació del territori a la Laietània Ibèrica* a *Laietània*, 8. Actes del seminari *El poblament ibèric a Catalunya*, pg. 147-179. Mataró, 1993.

GARCÍA, J., ARXÉ, J., BACARIA, A., BANÚS, J., CERDÀ, J.A. i PERA, J. *Intervencions a **Iluro** (1982-1989), Mataró* a *Anuari d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya. Època romana-antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*; pg. 147 a 153. Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1993.

GUITART, J. *Un programa de fundacions urbanes a la Hispània Citerior de principis del segle I a.C.* a *Preactes del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica*. Volum I, pg. 93 a 99. Tarragona, 1993.

GUSI, F. *La topografia urbanística d'**Iluro*** a *Miscel·lànies Arqueològiques de Mataró i el Maresme*, 1; pg. 35 a 39. Museu de Mataró. Mataró, 1976.

OLESTI, O. *La romanització del Maresme: un nou model d'interpretació* a *L'Avenç*, núm. 172; pg. 8 a 15. Barcelona, 1993.

PREVOSTI, M. *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'**Iluro***. Premi Iluro 1980. Mataró, 1981.

PUJOL, J. *Assaig d'interpretació de l'època ibèrica al Maresme* a *Laietània 6*, pg. 19-33. Mataró, 1991.

PUJOL, J., GARCÍA, J. *El poblament Ibèric dispers al Maresme Central: L'exemple de Can Bada (Mataró), i el procés de romanització des de l'inici de la colonització agrícola fins al naixement d'Iluro* a *Laietània 9*. Mataró, 1994.

RIBAS, M. *Els orígens de Mataró*. Premi Iluro 1963. Mataró, 1988.

RIBAS, M. *Notícia sobre la muralla d'Iluro* a *Laietània 1*, pg. 187 a 189. Mataró, 1981.

SAMM. *Carta dels vestigis arqueològics del terme municipal de Mataró*. Museu Municipal de Mataró. Mataró, 1977.

ZAMORA, D., GUITART, J., GARCÍA, J. *Fortificacions a la Laietània litoral: Burriac (Cabrera de Mar) i el Turó d'en Boscà (Badalona), cap a un model interpretatiu de l'evolució del poblament ibèric laietà* a *Fortificacions. La problemàtica de l'Ibèric Ple (segles IV-III a.C.)*. Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica, pg. 337 a 353. Manresa, 1991.

Com diu el prestigiós filòleg Joan Coromines, el topònim Iluro es va estendre des de la Bètica i Mallorca fins al nord d'Aquitània. Rafael Soler ens parla tot seguit de l'Iluro bearnès, d'Oloron. I a la vegada explica la interpretació del topònim com a nom de divinitat.

OLORON-SAINTE MARIE, LA ILURO DEL BÉARN, A FRANÇA

El llibre *Pyrénées Romanes*, de Marcel Durliat i Victor Allègre, que em va oferir com a obsequi un bon amic «commingeois», en el capítol que tracta d'Oloron-Sainte Marie, diu textualment que la ciutat «est née de l'*oppidum* ibère d'Iluro» (1). Aquesta referència al nom original d'Oloron-Sainte Marie, el mateix nom de la ciutat romana de Mataró, em va fer venir l'interès de visitar-la i de conèixer la seva història.

Pellicer ja cita aquesta població homònima a l'Aquitània i reconeix que existeixen altres llocs amb el mateix nom; per això dedica la seva obra *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro* a la memòria dels «ilustres magistrados» de la «Iluro de Layetània». (2)

Oloron es troba al país del Béarn, a l'Aquitània, en l'actual departament dels Pirineus Atlàntics, que té per capital la bella ciutat de Pau. L'antic vescomtat del Béarn comprenia els bisbats de Lescar i el d'Oloron, suprimits després de la revolució francesa. Lescar portava el nom de *Beneharnum* que passà al país, però actualment és una petita població, situada sobre un turó a quatre quilòmetres de Pau, en la qual destaca l'antiga catedral romànica de tres naus. El que eren terres de conreu, al pla, s'ha convertit en la zona industrial de la capital del departament. (3)

Passava per Lescar la via romana, després camí dels pelegrins a Compostel·la, que seguia cap a Oloron i, travessant la vall d'Aspe, arribava a Somport (el *summus portus*, o sigui el coll més alt), penetrant a la península per Jaca, Osca i Saragossa. La carretera actual segueix aproximadament el mateix camí, i també el ferrocarril transpirinenc, ara suprimit, que a França té com a terminal Oloron. Testimoni d'aquesta línia és la monumental estació de Canfranc, ara en desús.

Amb tot, les relacions d'Oloron amb Jaca són constants, i ambdues poblacions comparteixen l'organització del Festival Internacional de Folklore, un any a cada ciutat.

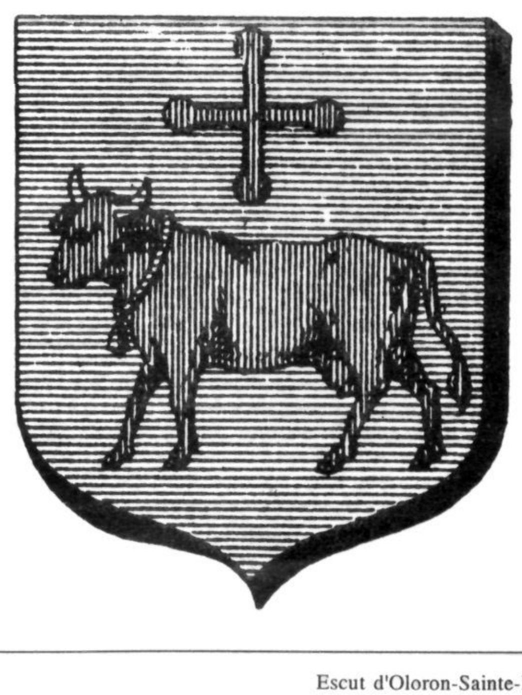

Escut d'Oloron-Sainte-Marie

Oloron-Sainte Marie, la capital de l'Alt Béarn, és una població d'uns dotze mil habitants i les seves principals activitats són el comerç, l'artesania i el turisme; té disset hotels, un gran càmping-caravanning i és el centre d'una zona pirinenca d'excursions, de caça i de pesca.

Formen la ciutat tres districtes; el de la Santa Creu, el de Nôtre Dame i el de Santa Maria, separats pels «gaves» d'Ossau i d'Aspe que a partir del seu aiguabarreig formen el «gave» d'Oloron. «Gave», en occità, l'antiga llengua del país, es tradueix per torrent. En realitat, però, tots aquests «gaves» són veritables rius.

El barri de Santa Creu, elevat sobre un turó, és la primitiva població, successora de l'*oppidum* ibèric d'Iluro, nom que continuà en l'època romana. Aquest primer poblament desaparegué durant uns segles, fins que a començaments del segle onzè fou fundada una nova ciutat pels vescomtes del Béarn, que prengué el nom d'Oloron, topònim que és una evolució de l'antic Iluro. A la part més alta, hi ha la bella església de la Santa Creu, d'inicis del segle XII, ben conservada, especialment en el seu interior. Junt a l'església, al barri de «L'Enclos», es poden veure encara les antigues cases dels nobles i dels comerciants, enriquits pel seu comerç amb Espanya.

Al pla, a l'altra riba del «gave d'Aspe», va sorgir una nova població, l'actual districte de Santa Maria, que ja trobem documentada en el segle XI. La història religiosa va fer d'aquest barri una nova ciutat amb la seu episcopal de la *civitas eluronensium*. La catedral de Santa Maria, amb una extraordinària portalada del segle XII, coberta amb un porxo que és el basament de la torre, és un dels més bells testimonis de l'habilitat dels mestres imaginers dels Pirineus. La resta de l'edifici és d'estil gòtic dels segles XIII i XIV. Conserva un gran orgue de l'any 1650, recentment restaurat. Després de la revolució francesa la seu d'aquest bisbat fou traslladada a Baiona i ara la catedral és únicament església parroquial.

Al segle XIII, aquesta ciutat episcopal de Santa Maria fou erigida en senyoria eclesiàstica, independent de la ciutat vescomtal i laica d'Oloron. Aquesta divisió en dues jurisdiccions perdurà fins al segle XIX; un decret de l'emperadriu Eugènia les fusionà en un sol municipi. I d'aquí ve el nom compost Oloron-Sainte Marie.

El tercer districte sorgí en el lloc anomenat en occità «El Mercadet», i va tenir un gran desenvolupament que el portà a ser el centre de la ciutat. A mig segle passat hi fou erigida la parròquia de «Notre Dame» que donà nom al barri. És l'església més moderna d'Oloron, i va ser construïda on hi havia

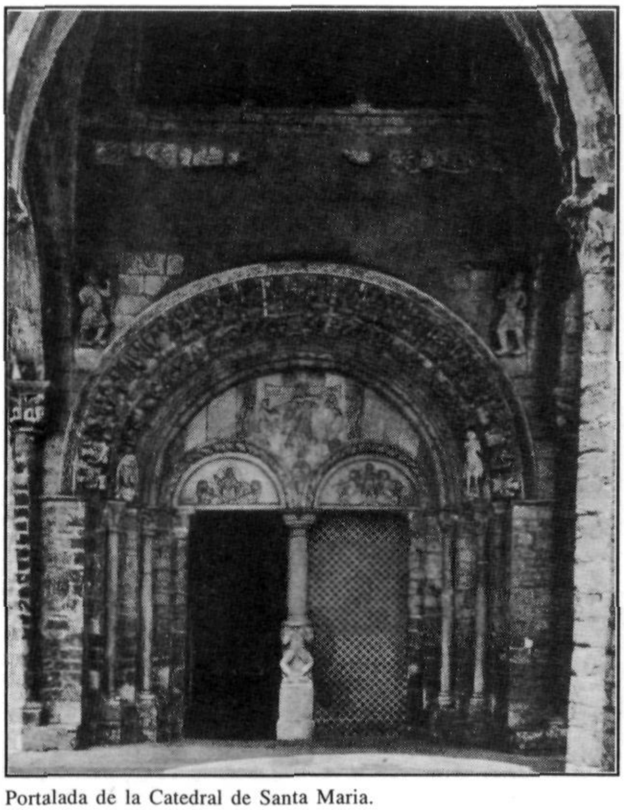

Portalada de la Catedral de Santa Maria.

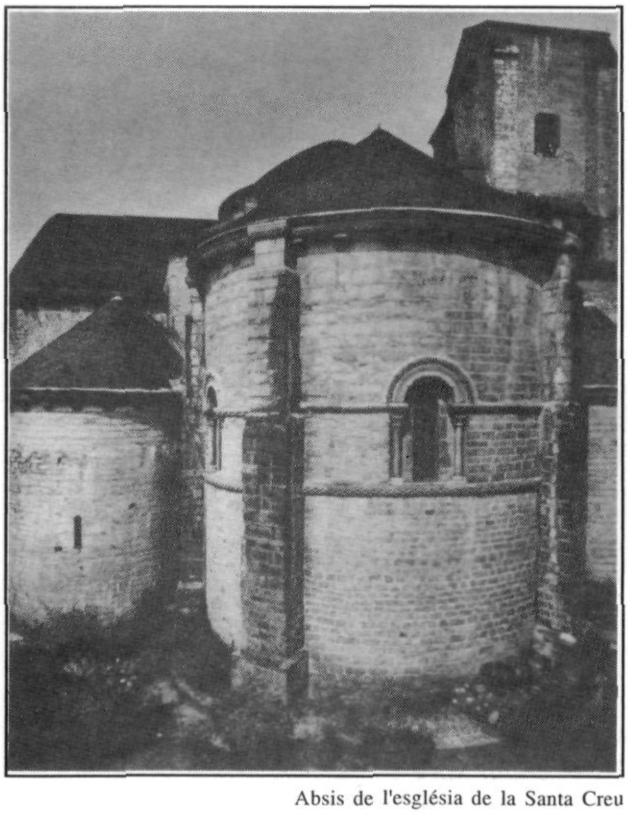

Absis de l'església de la Santa Creu

Agence Iluro d'Oloron Sante Marie

Agència Iluro de Mataró

el convent dels caputxins; és de l'estil romànic-bizantí, propi de l'època, i té una bona presència, destacant la torre campanar de seixanta metres d'alçada.

El nou «Hôtel de Ville» es troba també en aquest districte, que s'ha convertit en el centre comercial i administratiu de la ciutat, centralitat que antigament tenia la ciutat alta, la vella Iluro.

A Oloron-Sainte Marie, com a Mataró, es manté viu el record de l'antic topònim d'Iluro. I moltes empreses comercials duen aquest nom en la seva titulació. A tall d'exemple esmentarem dues agències immobiliàries, una d'Oloron-Sainte Marie i una altra de Mataró amb el mateix nom.

AGENCE ILURO, 2 Rue Despourrins, Oloron-Sainte Marie.

ILURO, Agència Immobiliària, Fray Luís de León, 68, Mataró.

L'historiador Jacques Dumonteil dóna al topònim Iluro, d'Oloron, una interpretació que a l'inici em va sorprendre. Diu que l'antic nom ibèric de l'*oppidum* d'Iluro seguí amb la romanització, cosa que queda demostrada pels documents del Baix Imperi i també per un mil·liari trobat prop de Somport l'any 1860, mil.liari que estan gestionant de poder portar-lo a la Casa del Patrimoni d'Oloron. (4)

Jacques Dumonteil rebutja la tradicional etimologia que, basant-se en la llengua basca, interpretava Iluro com a «lloc o vila de les aigües», d'«Il», lloc, i «ur», aigua, i ens diu que actualment ja s'ha abandonat aquesta interpretació, que és la mateixa que donaren en les seves obres sobre Iluro els nostres historiadors Pare Rius i Josep M. Pellicer. (5)

Traduïm Dumonteil: «Aquest topònim (Iluro) amaga, sens dubte, un nom de divinitat, cosa que ho prova l'estela dedicada al DÉU ILURO que fou trobada (1860) a Modilhan (Haute Garonne) i conservada al Museu de Saint Raymond de Toulouse». (6) La mateixa interpretació, la trobem en la guia de l'església de la Santa Creu. «El nom d'Oloron ve d'Iluro, nom d'una divinitat».

Esperàvem publicar aquestes notes després d'haver visitat de nou Oloron i Tolosa, per tal d'obtenir la documentació de les peces museístiques citades referents al mot d'Iluro, però ara una nova publicació ens dóna llum sobre aquest tema. Es tracta de l'extens, documentat i profund estudi referent a les paraules ALARÓ i ALARONA, publicat en l'*ONOMASTICON CATALONIAE* del prestigiós filòleg Joan Coromines. (7)

Coromines explica «El que és segur és que, amb poca o intranscendent variació, aquest tipus toponímic es devia estendre des de la Bètica i Mallorca al N. d'Aquitània: ¿extensió saltejada o més densa?; en tot cas és nom pre-indoeuropeu; i si hi veiem ibèric propi, detalls com l'oscil·lació entre -L- i -LD- ens hi conforten; si qualifiquem més àmpliament d'«ibero-basco aquitànic» estarem, però, més a cobert». També, més endavant, indica clarament que ILURO és un teònim, o sigui, el nom d'una divinitat.

L'afirmació de l'existència del déu Iluro ens porta a recordar les teories fantàstiques del gran mataroní Antoni Puigblanch, escrites des del seu exili a Londres. Per a ell, l'antic nom de Mataró era LURORUM, terme que significava «una misteriosa contraseña del culto que se daba en Mataró a la Luna... Nosotros (els catalans) fuimos los autores del primer sistema de religión; y como tales, reco-

nocido nuestro derecho en los monumentos religiosos de tártaros, chinos, japoneses, egipcios, persas: pues suelen llevar el sello de este origen en caracteres celtibéricos y en la palabra LURORUM, esto es religión de los LURONES o ILURONESES... Las antiguedades de Tarragona, comparadas con las de ILURO, son monedas del día de ayer, habiendo pasado este nombre a ser el más célebre de cuantos pueblos se han conocido en la antiguedad...» (8).

L'entusiasme de Puigblanch per Mataró, idealitzat pels anys d'exili, li fa dir en *La Regeneración Política de España* «sobre el preciso abandono del Puerto de Barcelona», que proposa de substituir pel restabliment de la navegació a l'Ebre i pel «Doble Puerto trazado por la Naturaleza en la rada de Mataró, a tres leguas y media al Este de Barcelona, al cual Puerto que, completado por el arte, será uno de los más capaces del mediterráneo, de fondo enteramente limpio y para toda clase de buques, incluidos fragatas y navíos de guerra, señala el autor, teniendo a la vista el estado del adelantamiento de las máquinas de vapor por mar y por tierra, para Puerto Principal de Barcelona y de toda Cataluña» (9).

Cal destacar que en aquest curiós projecte, Puigblanch ja parla de les màquines de vapor «por tierra» l'any 1828, vint anys abans de la línia Barcelona-Mataró, quan encara no s'havia implantat a Anglaterra el transport de passatgers en ferrocarril.

Un dels seus darrers treballs fou l'estudi d'unes monedes que anomenava «celtibéricas», que el seu compatriota Pau Bosch havia portat a Anglaterra per a gestionar la seva venda. La mort el trobà mentre elaborava les seves conclusions.

La nota necrològica d'Antoni Puigblanch, que fou publicada el 29 de setembre de 1840 en el diari *THE MORNING CHONICLE*, es fa ressò d'aquest treball. Després d'un elogi de l'obra *INQUISITION UNMASKED* i de la seva actuació política, esmenta que darrerament estava ocupat en escriure un volum en el qual volia demostrar que els antics habitants de Mataró, abans de l'Era Cristiana, ja coneixien la brúixola, que erens els catalans argonautes que arribaren al Mar Negre i que havien arribat i civilitzat la Índia; en una paraula, que Mataró havia estat el centre i la font del coneixement i de la ciència. Fins a la seva fatal malaltia va treballar amb entusiasme i convicció. (10)

Com és lògic, el Pare Rius, que havia mantingut correspondència amb Puigblanch, i després Josep M. Pellicer, van refutar aquestes teories. Segons el Pare Rius, Puigblanch li havia escrit dient que a la Índia hi havia un temple dedicat a ILURO i que ell li va replicar dient «què prova que a la Índia hi hagi un temple dedicat a Iluro? pot ser una coincidència casual», i diu que també li va dir «quan i en quina llengua Iluro significa el temple de la lluna?, Iluro, en idioma basc, significa país abundant d'aigua».

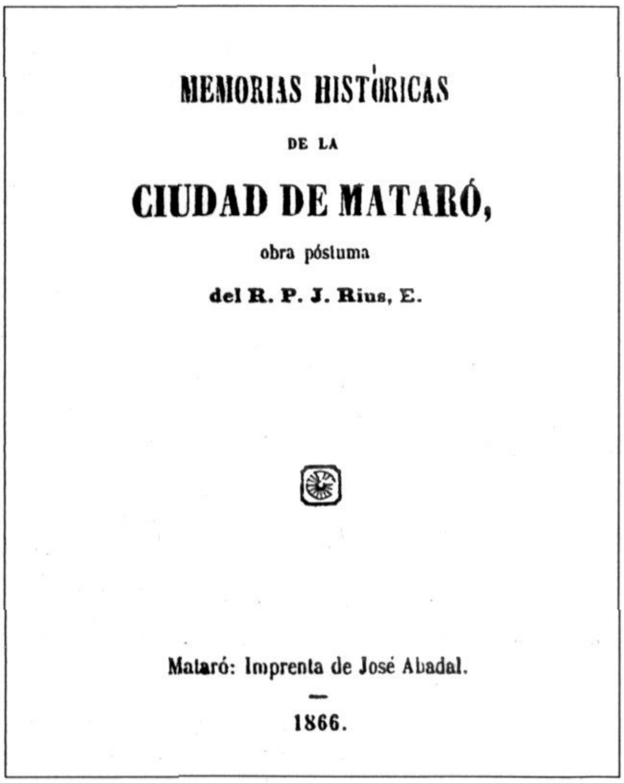
MEMORIAS HISTÓRICAS
DE LA
CIUDAD DE MATARÓ,
obra póstuma
del R. P. J. Rius, E.

Mataró: Imprenta de José Abadal.
1866.

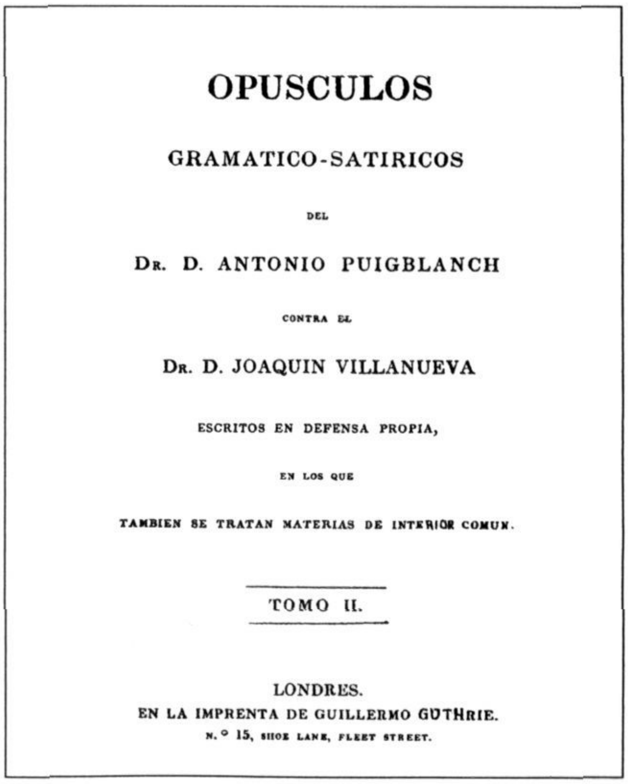
OPUSCULOS
GRAMATICO-SATIRICOS
DEL
Dr. D. ANTONIO PUIGBLANCH
CONTRA EL
Dr. D. JOAQUIN VILLANUEVA
ESCRITOS EN DEFENSA PROPIA,
EN LOS QUE
TAMBIEN SE TRATAN MATERIAS DE INTERIOR COMUN.
TOMO II.
LONDRES.
EN LA IMPRENTA DE GUILLERMO GUTHRIE.
N.° 15, SHOE LANE, FLEET STREET.

El Pare Rius, que estimava Puigblanch i valorava la seva gran cultura, indica que si els amics de Puigblanch no haguessin publicat aquestes teories, ell mai no les hauria impugnat. Fa constar que no té cap ressentiment amb Puigblanch, que el va honrar amb la seva amistat, i espera que Déu li hagi fet conèixer la veritat «haviendo muerto en la comunión católica» (11)

Pellicer fa seves les manifestacions del P. Rius refutant també les teories de Puigblanch i ens diu: «Iluro, que también se repite en el Decán (India) en donde por Iluro es conocida una montaña de granito rojo durísimo, perforada de intento en el espacio de seis y más millas, con templos en forma de amfiteatro, sobrepuestos uno a otro, obeliscos, puentes, capillas, salas, celdillas, colosos, pórticos, galerías sin fin; todo abierto en peña viva y, lo más maravilloso, apoyado todo sobre el lomo de una fila de inmensos elefantes... Tal es la Iluro de la India que tanto preocupó y tanto ejercitó el ingenio del Dr. Puigblanch, hasta el punto de sentar sus atrevidas y extrañas teorías sobre Iluro, Barcino y antiguos catalanes.»

Pellicer es basa també en la numismàtica, i diu que el dofí de les monedes ibèriques és l'emblema de la raça jafètica que arribà a les nostres costes, el segle XXII abans de Crist, procedent de l'orient. (12)

He citat aquestes curioses opinions dels pioners de la nostra història, per explicar que el topònim ILURO ja s'havia sacralitzat en altres ocasions, tot destacant les intuïcions del Dr. Puigblanch. La darrera coneguda per nosaltres era la d'Oloron, on els seus historiadors, ja fa temps, afirmaven que ILURO era el nom d'un déu.

Ara, però, ens hem de remetre necessàriament al treball de Joan Coromines.

Rafael Soler i Fonrodona

NOTES.

1.- DURLIAT, Marcel; ALLÈGRE, Victor. *Pyrénées Romanes* (1978). Col. «La nuit des temps». Zodiaque, p. 249.

2.- PELLICER y PAGÈS, José Mª. *Estudios Histórico-Arqueológicos sobre Iluro*. Mataró, 1897; p. 11.

3.- Les notes històriques sobre Oloron i Lescar són extretes de DURLIAT, Marcel; ALLÈGRE, Victor. Obra cit. i de DUMONTEIL, Jacques. *Promenades dans Oloron-Sainte Marie*. Oloron, 1988.

4.- DUMONTEIL, Jacques. *Obra cit.*, p. 6.

5.- RIUS, P.J. *Memorias Históricas de la ciudad de Mataró*. Mataró, 1866; p. 9-10.
PELLICER DE DOU y PAGÈS, Josep M. *Mataró, síntesis histórica d'aquesta ciutat*. Mataró, 1902; p. 8.

6.- DUMONTEIL, Jacques. *Obra cit.*, p. 7.
Eglise Sainte Croix d'Oloron. Fulletó.

7.- COROMINES, Joan. *Onomasticon Cataloniae*. Entrada Alaró/Alarona. Volum II. Barcelona, 1994. L'entrada Alaró/Alarona es publica en l'apartat DOCUMENTACIÓ d'aquests *FULLS*.

8.- RIUS, P.J. *Obra cit.* Dedica un capítol sencer (p. 15 a 77) a la teoria d'Antoni Puigblanch sobre Iluro, Barcino i «antiguos catalanes».

9.- PUIGBLANCH, Antoni. *Opúsculos gramático-satíricos (Londres 1828)*. Edició facsímil. Curial, Impremta Minerva. Mataró, 1976. Volum I. Apèndix «Otros anuncios»; p. 5-6.

10.- JARDÍ, Enric. *Antoni Puigblanch. Els precedents de la Renaixença*. Editorial Aedos. Barcelona, 1960; p. 347.

11.- RIUS, P.J. *Obra cit.*, p. 77.

12.- PELLICER, José Mª. *Obra cit.*, p. 78-80.

La recent publicació de l'entrada Argentona en l'*Onomasticon Cataloniae* del professor Joan Coromines, fa avinent de parlar de l'etimologia del nom de la vila.

NOTES SOBRE L'ETIMOLOGIA DEL NOM DE LA VILA D'ARGENTONA

No podem pas dir que l'etimologia del nom de la vila d'Argentona hagi estat poc estudiada.

Ja al segle XVI Francesc Tarafa, canonge *arxiver de la Seu de Barcelona, relacionà el nom* amb una possible fundació d'Argantoni, rei de Tartessos.

La teoria generà opinions a favor i en contra. És molt probable que l'al·lusió a Argantoni només fos simbòlica i referida a una possible riquesa argentífera (1).

Carreras Candi fa una recopilació de tots els estudis al respecte, i afegeix la hipòtesi de Reig i Vilardell en la qual relaciona l'existència d'una antiga masia anomenada Argent, al veïnat de Clarà (2).

El mateix Reig i Vilardell diu haver trobat a la riera grans d'argent, per la qual cosa s'afirma en la hipòtesi que el nom d'Argentona podria venir de riu d'Argent. De la paraula llatina argentum, més el sufix *ona*, que reben moltes poblacions després de les invasions visigòtiques, vindria el topònim Argentona. Carreras Candi, a la vegada, recorda l'existència d'una mina de plata que havia estat abandonada per poca producció, prop de la font Picant (3).

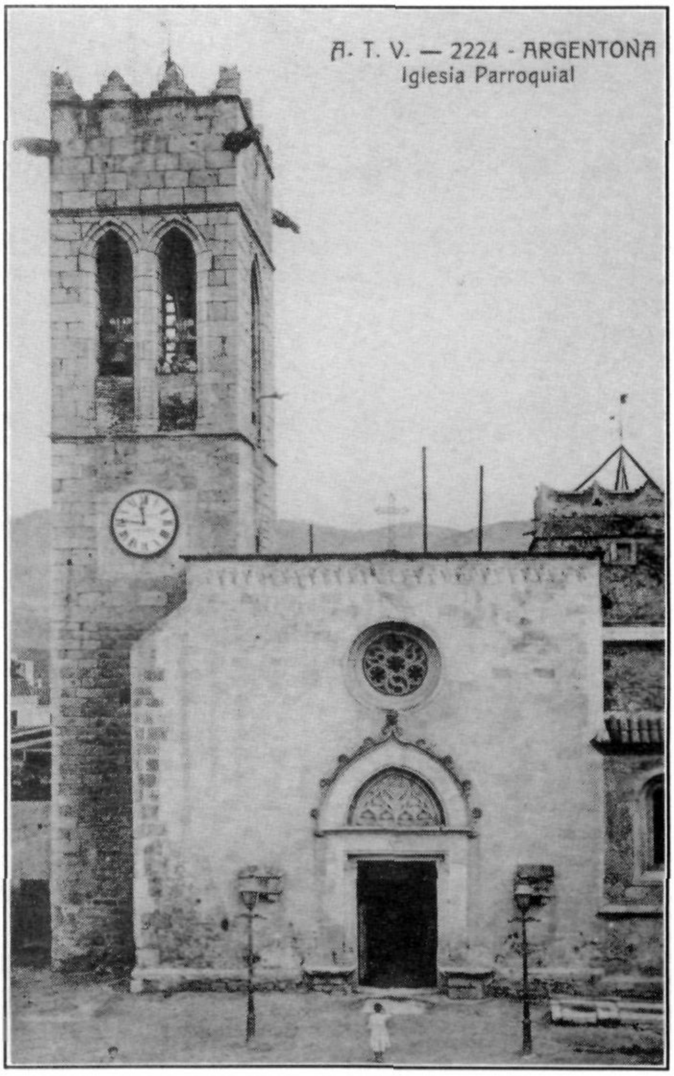

Façana de l'església parroquial d'Argentona a inicis de l'actual segle. MASMM. Arxiu d'Imatges. Postal A.T.V.

No s'ha pogut demostrar que les mines que haguessin pogut existir en la zona argentonina donessin plata. La plata, en tot cas, hauria aparegut associada amb altres minerals, com la galena, de característiques molt semblants.

També és cert que el propi nom de lloc pot haver enganyat a molts, com qui trobà mica moscovita a les seves propietats i per uns moments justificava amb l'etimologia tots els seus somnis.

Jaume Clavell en el seu llibre *Argentona. Història i records* recull totes les teories fins a Carreras Candi, però ja hi afegeix la pista que dóna l'exhaustiu estudi d'August Le Flamanc sobre el topònim Argenton a Europa, paraula d'arrel cèltica, la traducció literal de la qual es «turó de la gran font» (4).

Coneixent la riquesa aqüífera del lloc, en un temps en el qual l'aigua no era gaire abundant, podem pensar com se li escauria el nom a aquesta població.

Clavell encara avui ens comenta que la hipòtesi més vàlida per a ell és la que dóna l'origen del nom d'Argentona a l'arrel cèltica argant. I recorda com Pellicer i Pagès, a la seva obra *Iluro*, apunta la possibilitat de l'existència d'un gran llac a la vall al·luvial constituïda des del monticle de Sant Sebastià a la unió de les rieres de Dosrius amb la de Pins. I així mateix que aquest llac estava habitat, amb palafits.

A més, el poblament cèltic de la zona ve confirmat per la troballa dels vasos d'incineració que avui es conserven al Museu Comarcal del Maresme.

Aquesta teoria ha estat avalada pels darrers estudis de Joan Coromines, que en l'*Onomasticon Cataloniae* afirma que l'arrel del nom és pre-romana, d'origen indoeuropeu, acabat en *on*, *one*. A aquest origen s'afegí la llatinització en *-ge* de l'original en *-ga* (5).

Segons el mateix autor, podia haver estat Argento-onis en temps romans, el que no descarta és sufix -ona posterior.

M. Assumpció Zapata i Buxens

NOTES.

1.- COROMINES, Joan. *Onomasticon Cataloniae*, Entrada Argentona, volum II, p. 233-238. Barcelona, 1994. L'entrada Argentona és reproduïda en l'apartat DOCUMENTACIÓ d'aquests *FULLS*.

2.- CARRERAS CANDI, Francesc. *Argentona Històrica*, 1891.

3.- CARRERAS CANDI, Francesc. *Op. cit.*

4.- CLAVELL i NOGUERAS, Jaume. *Argentona, història i records*. Ed. Ajuntament d'Argentona, 1990.

5.- COROMINES, Joan. *Op. cit.*

Durant la tardor de l'any 1991, mentre es procedia a la reparació de la teulada de l'església de Sant Miquel de Mata, aparegué l'interessant conjunt de terrissa catalana, objecte d'aquest article. L'estudi d'aquesta terrissa pretén d'aportar una mica de llum al problema de la data de construcció de la capella gòtica, així com a alguns aspectes de la producció terrissera catalana de l'època.

TROBALLA DE TERRISSA CATALANA A L'ESGLÉSIA DE SANT MIQUEL DE MATA (MATARÓ, EL MARESME)

L'església de Sant Miquel està situada al veïnat de Mata, terme municipal de Mataró. S'hi pot accedir amb cotxe per una pista que hi ha a uns 3'8 Km a mà esquerra de la carretera que comunica Mataró amb Sant Andreu de Llavaneres. Pel voltant de l'església Marià Ribas va localitzar les restes d'una antiga vil·la romana (1). Les obres de restauració de la teulada foren endegades per la Junta d'Obra de Sant Miquel de Mata, a causa de l'estat de ruïna en què es trobava aquella part de la capella (2).

PROBLEMÀTICA.

L'església de Sant Miquel és un edifici gòtic d'una sola nau. En principi, la nostra intenció era de fer un estudi estrictament ceramològic; però el fet d'haver aparegut la ceràmica a l'interior dels carcanyols de les voltes feia doblement interessant la troballa, especialment per l'homogeneïtat cronològica del material en tractar-se d'allò que en arqueologia es diu «un conjunt tancat». Quan vàrem veure la ceràmica apareguda, ens adonàrem de la dificultat de datar-la amb una certa exactitud, ja que hi mancava la pisa que ens hauria estat de gran ajut. Vàrem pensar que una revisió de la documentació conservada ens aclariria aquest problema, però la falta d'un recull documental feia que no es sabés amb tota certesa la data d'edificació de la capella.

Hi ha diverses opinions diferents sobre el tema. L'encapçalada per Marià Ribas, que creu que es tracta d'un edifici del segle XV, o Madurell (3) que, basant-se en Ribas, diu el mateix, i l'expressada pel Grup d'Amics de l'Art Romànic del Maresme, que opina que es tracta d'una construcció gòtica tardana del primer terç del segle XVI.

Una tradició diu que l'ermita fou consagrada durant la visita que feren alguns bisbes catalans que tornaven del Concili de Trento, vers el 1561. Darrerament, però, Roser Salicrú ha donat a conèixer un document del 1448 que esmenta el trasllat del cementiri de Sant Martí de Mata a la veïna església de Sant Miquel, i també de la consagració d'aquesta darrera capella (4).

OBJECTIUS.

Els objectius que ens hem proposat en aquest article són dos:

a) Elaborar un estudi ceramològic.
b) Contribuir raonadament a determinar la data de construcció de l'edifici.

ASPECTES TÈCNICS.

La utilització d'elements ceràmics per a farcir els carcanyols de les voltes en edificis gòtics es coneix de fa temps, però fou àmpliament divulgada gràcies a una publicació de l'arquitecte Joan Bassegoda Nonell que explica, amb tot detall, l'origen, les característiques i els exemples d'aquesta solució tècnica, que permetia d'alleugerir el pes de les voltes en utilitzar peces de ceràmica, resistents, voluminoses i poc pesants (5).

Utilitzar peces grans i senceres, que havien estat rebutjades per tenir algun defecte de cuita (una malformació, esquerdes, etc) i que, per aquest motiu, es venien més barates, era la cosa més lògica. Però això no sempre ha estat així i no és rar de trobar peces en bon estat de conservació –gairebé noves–, o bé peces usades. S'han comès importants errors en atribuir a forns locals la terrissa que apareix a l'interior dels carcanyols, en base a creure que es tractava sempre de material de rebuig. Les peces de Sant Miquel, com trindrem ocasió de veure, no eren rebuig de cap fornada, i algunes eren atuells usats.

Sant Miquel de Mata. Obres de renovació de la teulada. Detall de la terrissa del sota-teulada en la posició original.

Les peces recuperades, de les quals n'hi ha de senceres i de trencades, de grosses i de petites, estaven disposades de la manera següent. La peça fragmentada (el *frentum*), l'havien col·locada a la part més alta de la teulada, allà on hi ha menys marge entre la volta i les teules. Més avall havien col·locat les alfàbies petites, posades cap per avall, els poals i fragments d'alfàbies més grans. En els extrems hi havia les grans alfàbies senceres amb les boques orientades vers l'exterior. A la zona que corresponia a l'absis de l'església, n'hi havia una de posada tot seguint l'eix central de la capella.

Totes les peces estaven cobertes de calç i de fragments de teules trencades, posats per tal d'atapeir els espais buits, com es pot comprovar observant amb detall les fotografies preses en el moment de la descoberta.

EL MATERIAL ARQUEOLÒGIC. DESCRIPCIÓ.

La terrissa apareguda a l'interior de les voltes, la podem agrupar segons si es tracta de la producció dels ollers o la dels gerrers, i està constituïda per:

a) Obra negra.

Es tracta de peces cuites en ambient reductor, és a dir, que un cop cuites es deixaven refredar dins del forn sense permetre que els fums de la combustió poguessin sortir a l'exterior, amb la qual cosa es consumia l'oxigen i les peces quedaven ennegrides. Hi ha peces que servien per a cuinar –les olles i possiblement algunes gibrelles de parets bombades semblants a cassoles–. D'altres –els poals, les alfàbies i les gibrelles–, formaven part del servei domèstic en general.

b) Obra vidrada.

Es caracteritza per la cuita oxidant, que dóna lloc a pastes clares de tonalitat vermellosa, i per l'ús de vidrats plumbífers. A diferència de l'anomenada «obra aspra», els atuells són, generalment, de dimensions més reduïdes i tenen les parets més primes. Entre les peces recuperades, hi ha exemples del que seria la producció dels ollers (atuells destinats a coure aliments) i la dels gerrers (atuells per a usos més diversos), com poden ser una gran greixonera, gibrells, aiguamans, bacins, etc.

c) Obra aspra.

Típica producció dels gerrers, forma el conjunt més espectacular a causa de les dimensions dels atuells recuperats. Es caracteritza per la cuita oxidant, que dóna lloc a les pastes clares, així com per l'escàs ús del vidrat. Les peces de terrissa solen estar recobertes d'una engalba blanquinosa molt fina, i no és gens estrany de trobar-hi restes de pintures vermelles que podien ser marques de terrisser. També hi acostuma a haver estampilles impreses. Sol ser abundant als segles XIV i XV, ja que es tractava dels grans contenidors que s'empraven en l'exportació de mercade-

ries durant l'època d'esplendor del comerç català per la Mediterrània, i es deixaren de fabricar quan aquest va entrar en crisi. Han aparegut tenalles, dues grans gerres, gibrells i un càntir.

PROBLEMES DE CRONOLOGIA. PARAL·LELISMES.

Anteriorment hem fet palès l'interès de la troballa pel fet que a Catalunya es coneixen pocs casos de recuperació d'elements ceràmics procedents de carcanyols de voltes corresponents als segles XV i XVI. Una prova és l'escassíssima bibliografia. De fet, el desinterès per la terrissa catalana baix medieval és esfereïdor.

Per a localitzar paral·lelismes de peces de ter-rissa com les aparegudes a Sant Miquel hem de recórrer, fins i tot, a la bibliografia estrangera. A Itàlia es coneixen peces de terrissa similars a alguna de les aparegudes a Sant Miquel de Mata. Això no ens ha d'estranyar gens, ja que és habitual que a aquell país transalpí apareguin ceràmiques procedents de Màlaga, Manises o Barcelona, que hi anaren a parar via bescanvi comercial.

1. **Els tipus de terrissa.**

De paral·lelismes amb les grans gerres llises per a olives i de les alfàbies o tenalles per a gra, n'hem trobat a les voltes de la Sala del Consell del palau mediceu de Sarravezza, construïdes entre 1561 i 1563. En aquest lloc aparegueren quatre tipus diferents de contenidors ceràmics. Concretament, ens interessen els tipus *a*, *b* i *d* de la tipologia que es publicà (6).

El tipus *a* és una gerra de fons pla, cos ovoide molt allargassat i boca estreta, i sense coll. Aparegué també un exemplar de tipologia similar a les voltes del claustre de Sant'Agostino a Pietrasanta, datades de ca. 1520. Els exemplars italians amiden entre 72 i 74'5 cm. d'alçada i 31 cm. de diàmetre de vora. Es devien aprofitar per ser contenidors buits. També n'han aparegut a la seu de Mallorca en contextos més antics, de 1426-1438 (7). Del tipus *a*, se n'han trobat a Catalunya a l'interior de les voltes de l'antic convent de Sant Agustí de Barcelona (1349), entre d'altres llocs.

El tipus *b* es caracteritza pel seu fons bombat, la qual cosa fa impossible posar-la dreta. Les peces italianes fan uns 71 cm. d'alçada i 14 cm. de diàmetre de vora. Es tracta d'un tipus pròxim a les anomenades *olive jars* de Hurst, datades d'entre 1500 i 1580, contenidors per a transportar olives, oli, salaons i vi d'Espanya a Amèrica; també se n'han trobat a Irlanda, i igualment en derelictes enfonsats.

El tipus *d* és una peça de fons pla, cos globular, amb el llavi de secció arrodonit. Duu restes de vernís de color verd maragda prop de la vora, amb regalims que baixen per l'interior. L'exemplar trobat a Itàlia fa 66 cm. d'alçada i 33 cm. de diàmetre de vora.

Un tipus diferent, malauradament mancat del llavi, és de forma més globular i té el coll més ample. Presenta regalims verds per la superfície exterior. La forma és semblant a la de les peces aparegudes a l'interior de les voltes de l'antic Hospital de la Santa Creu de Barcelona, datades de començaments del segle XV, o a les aparegudes a les voltes de la Pia Almoina, també de Barcelona (s. XVI) (8).

Pel que fa a les peces de dimensions menors, existeix una bibliografia més abundant. Del jaciment del castell vell de Llinars del Vallès existeix una publicació on es dóna a conèixer part del material arqueològic recuperat. El castell va ser destruït, segons es diu, durant un terratrèmol que tingué lloc a la primavera de 1448 (9). De tota manera, sospitem que el castell estava deshabitat des d'un temps abans. La terrissa negra és, comparativament, escassa, i no es va refer cap peça sencera. Cap dels fragments recuperats duia marques estampillades amb les quals es podria comparar el material de Sant Miquel.

A can Ximenes (Mataró), en un context de la segona meitat del segle XVI (plats i escudelles decorats amb «pinzell-pinta» de triple traç) aparegué un bon nombre de fragments d'obra negra molt similar a la de Sant Miquel. També en unes excavacions efectuades a Mataró mateix, a can Xammar (10), aparegué una bona colla de fragments d'obra negra, entre els quals una gran olla enfantina, de quatre nanses i sis estampilles, datable de la segona meitat del segle XV, o començaments del segle XVI.

Procedents de les voltes de l'antic convent dels Àngels, a Barcelona, existeixen dotze peces de terrissa negra, del mateix tipus però de dimensions variades (11). Es tracta d'un tipus de peça que rep diferents noms, gerres o albúrnies, essent, però, més conegudes per alfàbies. Són idèntiques a les aparegudes a Sant Miquel de Mata i

també duen grafits incisos. La datació de la terrissa del convent dels Àngels (inaugurat el 13 de gener de 1566) correspondria, doncs, als inicis de la segona meitat del segle XVI, i es tractaria de tipus comuns característics també de la primera meitat de la mateixa centúria. Totes les peces negres duien incises les marques de la capacitat.

2. **Marques i estampilles.**

Una altra font d'informació podria ser la que es deriva de l'estudi de les marques de terrisser. Malauradament, aquest aspecte de la producció ter-rissera catalana està encara a les beceroles. A la zona llevantina, darrerament, investigadors francesos principalment han publicat alguna cosa d'interès. No hi ha més remei que espigolar d'aquí i d'allà.

En primer lloc, cal fer esment d'una curiosa marca de terrisser que consisteix en una creu estampillada feta en l'argila encara crua –que recorda certes estampilles de la ceràmica sigil·lata paleocristiana–, els braços de la qual són dues línies incises; el braç es projecta, corbant-se, fins a l'extrem del braç dret. Es localitza prop del coll.

N'han aparegut de similars sobre recipients procedents de la granja cistercenca d'Ancosa, a l'Anoia (12). Els autors de l'article al qual fem referència daten aquestes peces del segle XIV. Després d'haver vist la ceràmica decorada apareguda juntament amb aquestes peces negres, publicada en un article a part, *creiem que aquests recipients* caldria datar-los de mitjan segle XV. No deixa de ser interessant el fet que a Ancosa hagin aparegut cinc exemplars diferents amb la mateixa marca de terrisser.

En tot cas, l'exemplar de Sant Miquel és, sense cap mena de dubte, una peça (n'hi ha una altra de molt similar, més gran, però sense estampilla) de fabricació no maresmenca, ja que el tipus de pasta és completament aliè al que és corrent de trobar en aquesta comarca. En canvi, el fet que la granja d'Ancosa es trobi tan a prop de Vilafranca del Penedès i coneguda com és la producció negra d'aquesta localitat (la textura i color de la pasta d'aquestes dues peces negres de Sant Miquel recorden moltís-sim les de Vilafranca), creiem que, tant els exemplars mataronins com els d'Ancosa, podrien haver estat fabricats en els forns de Vilafranca, *que ja estaven en actiu abans de 1515* (13).

Pel que fa a l'estampilla apareguda damunt de la superfície plana de la vora del cossi, hem localitzat un paral·lelisme exacte a Paterna, en concret dins d'un forn aparegut al lloc anomenat «Molí del testar», abandonat vers la primera meitat del segle XV. La marca d'una flor de llis fou publicada fa anys per Almarche i sembla característica dels obradors de Paterna (14).

Les olles negres també duen petites estampilles impreses. Hem trobat paral·lelismes exactes a altres indrets de Mataró, com ara a can Ximenes, en contextos de mitjan segle XVI, i a Palamós. En aquest poble, fa uns deu anys, en realitzar-se unes reformes a les voltes del cor de l'església de Santa Maria del Mar, aparegué un conjunt de peces la majoria de les quals era de terrissa negra. L'autor de l'únic estudi que hi ha d'aquesta terrissa les fa palamosines, en base a l'homogeneïtat del conjunt i al fet que algunes de les peces presentin defectes de cuita (15). Criden l'atenció unes petites marques impreses, situades prop de la vora dels poals i de les olles, que són idèntiques a les que han aparegut en certes peces de Sant Miquel.

Sant Miquel de Mata. Obres de renovació de la teulada. Detall de la terrissa del sota-teulada en la posició original.

En base a la documentació conservada, l'autor de l'article conclou dient que la terrissa apareguda a l'església de Santa Maria del Mar, de Palamós, fou obrada entre 1538 i 1540. Aporta també altres paral·lelismes. Curiosament n'ha vist de molt semblants en peces negres conservades al Museu del Càntir, a Argentona, procedents de Mataró.

CONCLUSIONS.

Al llarg d'aquest article creiem haver donat resposta a les dues qüestions que ens plantejàvem al principi, datar la terrissa apareguda a les voltes de Sant Miquel de Mata i contribuir a determinar la data de construcció de la capella gòtica.

Pel que fa a la terrissa, exceptuant les grans gerres de transports, de les quals es coneixen exemplars semblants des del segle XIV –es tractava de peces cares, d'ús perllongat i que, sovint, es reaprofitaven–, la resta de material arqueològic aparegut a Sant Miquel de Mata és molt pròxim, pel que fa a tipologia, a altres peces aparegudes en jaciments ben diversos, datats, globalment, des del segle XV i fins a la meitat del segle XVI. Hi ha, però, dos fets que cal posar de relleu, l'abundància de poals i l'absència de càntirs closos (la qual cosa ens obliga a apropar la cronologia del conjunt més cap al segle XV que no pas cap al XVI) i la troballa de grans gerres de transport –mot freqüents als segles XIV i XV i que gairebé ja no apareixen en estrats arqueològics de mitjan segle del XVI–. Coneixem un altre cas de descàrrega de voltes gòtiques al Maresme, malauradament amb un final molt diferent ja que les peces varen ser repartides entre particulars. Es tracta del material recuperat de l'interior de les voltes de l'església parroquial de Sant Andreu d'Òrrius, construïdes vers la meitat del segle XVI. Del seu interior no ens consta que hagi aparegut cap gran contenidor d'obra aspra, essent la seva totalitat peces de terrisa negra i vidrada de petites dimensions.

Pels paral·lelismes aportats, ens veiem obligats a acceptar, pel que fa a la data de construcció de les voltes de Sant Miquel, l'opció que les fa del segle XV, i rebutjar, per tant, la del segle XVI.

Tanmateix, la documentació aportada per Roser Salicrú sembla deixar clar que la capella ja es trobava *en ple funcionament* el 1446 (s'hi traslllada el cementiri de la veïna església de Sant Martí, es consagra i s'hi celebra missa per aquells anys).

El tipus de terrissa apareguda a les voltes era freqüent en aquella època, com hem tingut ocasió de comprovar al llarg d'aquest article. Per tant, com que les fonts documentals i les arqueològiques no es contradiuen en res, sinó que més aviat es complementen, creiem tenir satisfactòriament resolt el problema de la data de construcció de la capella de Sant Miquel de Mata.

Josep Antoni Cerdà i Mellado
Joan Roldós i Sans
(Museu Comarcal del Maresme)

NOTES.

1.- Pel que fa als antecedents històrics, es pot consultar RIBAS i BERTRAN, Marià. *Notes històriques de Mata.* Ed. La Hormiga de Oro. Barcelona, 1933

2.- La recuperació fou possible gràcies a l'interès que hi posaren l'Equip del Museu Arxiu de Santa Maria, l'aparellador que dirigia les obres, el Sr. Manuel Salicrú, i els vocals de la Junta d'Obra de Sant Miquel, especialment el Sr. Nicolau Gua-nyabens. Així es va evitar que s'escampés el conjunt ceràmic, com malauradament és normal que passi amb aquest tipus de troballes.

3.- MADURELL i MARIMON. *L'art antic al Maresme. Del gòtic tardà al barroc salomònic.* 1970.

4.- SALICRÚ i LLUCH, Roser. *Mataró, 1453. Efectes i emmarcament del terratrèmol de 1448*, Fulls del Museu-Arxiu de Santa Maria. (Mataró), abril, 1993, p. 3-21.

5.- BASSEGODA NONELL, Juan. *La cerámica popular en la arquitectura gótica.* Ed. Thor, Barcelona 1983.

6.- FRANCOVICH, R.; GELICHI, S. *La ceramica spagnuola in Toscana nell Bassomedioevo.* II CCMMO (Toledo, 1981). Madrid 1986, p. 297-313.

7.- GONZÁLEZ GONZALO, E. *La cerámica bajomedieval de la catedral de Mallorca*, II Congreso Arqueología Medieval española. Madrid, 1987; p. 469-482.

8.- DDAA. *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica.* Barcelona, 1994.

9.- BARRACHINA, J.; MONREAL, Ll. *El castell de Llinars del Vallès. Un casal noble a la Catalunya del segle XV.* Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Col. Biblioteca Abat Oliba, núm. 28. Barcelona, 1983.

10.- CERDÀ i MELLADO, JOSEP A. (1988): *Un conjunt de ceràmica del segle XVI procedent de Can Xammar (Mataró. El Maresme). Campanya d'excavació de 1987.* Laietania núm. 6. Mataró, 1988; p. 157-183.

11.- ALBERTÍ, S.; LLOPART, D.; MONTMANY, M. *Troballa de terrissa a l'antic convent dels Àngels de Barcelona.* B.I.C., (Barcelona) núm. 16, (1982) (octubre-desembre), p. 26-27.

12.- BOLÓS i MASCLANS, J. *La granja cistercenca d'Ancosa. La Llacuna (Anoia). Estudi dels edificis i dels materials trobats durant les excavacions (1981-83).* Excavacions arqueològiques a Catalunya, núm. 7. Generalitat de Catalunya, departament de Cultura. Barcelona 1986.

13.- LLUBIÀ, Ll. M.; BATLLORI, A. *Ceràmica Catalana Decorada.* Ed. Tuebols, 1974. Barcelona, 1974; p. 124.

14.- AMIGUES, F.; MESQUIDA, M. *Un horno medieval de cerámica. «El testar del Molí». Paterna (València).* Publications de la Casa de Velázquez. Série Etudes et Documents, IV. València, 1987.

15.- ROSAL i SAGALÉS, Joan. *Palamós. Etapa inicial de la seva producció terrissera. I part.* B.I.C. (Barcelona), núm. 51, (1992). (octubre-desembre), pàg. 39-41.

El fet d'haver estat incorporat recentment al nostre Museu-Arxiu un mapa del territori comprès entre Mataró, Granollers, la Garriga i Cardedeu –notícia que ja donem en una altra secció d'aquests mateixos *FULLS*–, ens portà a intentar documentar-lo, i el resultat ha estat de relacionar-lo amb un petit fet històric, com fou l'endegament de la comunicació per carretera de Mataró al Vallès, promogut per la governació il·lustrada del segle XVIII.

LA COMUNICACIÓ PER CARRETERA DE MATARÓ AL VALLÈS. ELS TREBALLS DE 1769-1776

Per a passar des de Mataró al Vallès s'havia fet des d'antic mitjançant dos camins: l'un, en direcció a Argentona i des d'ací seguint per la collada de Parpers (recordem les restes de la via romana que encara es conserven en aquest paratge) i la Roca, i l'altre, per Dosrius i can Bordoi. En ambdós casos hom podia connectar amb el camí carreter de Barcelona a Girona, per l'interior, o a partir de Granollers, seguir cap a Vic i Puigcerdà. Precisament, la representació més antiga d'aquells dos camins de bast, la trobarem en un mapa del corregiment de Mataró dels fets pel comte de Damius sobre l'any 1719. (1)

LA INTERVENCIÓ DEL CORREGIDOR, EL MARQUÈS DE FILINGERI.

És evident que encara ben entrat el divuitè, les dues vies que hem esmentat només eren –pel que després veurem– uns camins de ferradura, més o menys transitables, cosa que constituïa un obstacle per a la comunicació fluïda entre Mataró i la comarca vallesana.

D'ací que el corregidor de la nostra ciutat, que aleshores era el mariscal de camp marquès de Filingeri, el 18 de febrer de 1769 s'adrecés directament al rei, Carles III (per indicació de l'Audiència de Catalunya), exposant-li que d'acord amb l'article cinquè de les instruccions secretes que dos anys abans havia rebut en prendre possessió del seu càrrec, se li recomanava de fer practicables els camins o obrir-ne de nous. I davant del fet que Mataró era una població de 2.200 cases, i que els seus veïns es trobaven enfeinats en llurs respectives tasques, això els feia «acrehedores de la maior vigilancia en facilitarles su manutención y adelantamientos»; la mateixa cosa podia aplicar-se a les seves drassanes, en les quals aleshores construïen pincus de tres a sis mil quintars, i encara se n'hi farien de més grans si se'ls facilitava un camí carreter per comunicar-se amb el Vallès, on abundava la fusta. Al Vallès també es feia blat, un cereal que precisament era escàs a Mataró i que calia importar-lo per mar i de l'estranger. I és que els pagesos del Vallès –continuava exposant el corregidor– amb dues atzèmiles majors només podien transportar quatre quarteres de blat o d'altres grans; en canvi, si els mateixos animals els enganxaven a un carro podrien portar-ne com a mínim de setze a vint. I aquell camí carreter no solament fóra un avantatge per a la comunicació amb el Vallès, sinó també respecte Vic, Manresa, Olot i altres poblacions, cosa que promouria l'intercanvi de produccions entre uns i altres llocs.

El marquès de Filingeri computava el cost de la susdita carretera en unes dues mil lliures, puix que només calia eixamplar o variar el camí que ja hi havia en unes determinades distàncies, i donava per acceptat que els veïns de les poblacions dels seus contorns estarien d'acord a contribuir-hi econòmicament. Endemés, a l'ajuntament de Mataró hi havia dipositat un sobrant de 623 lliures d'un repartiment que s'havia imposat per a la reparació de la carretera de Barcelona, cosa que faria minorar aquell import. (2)

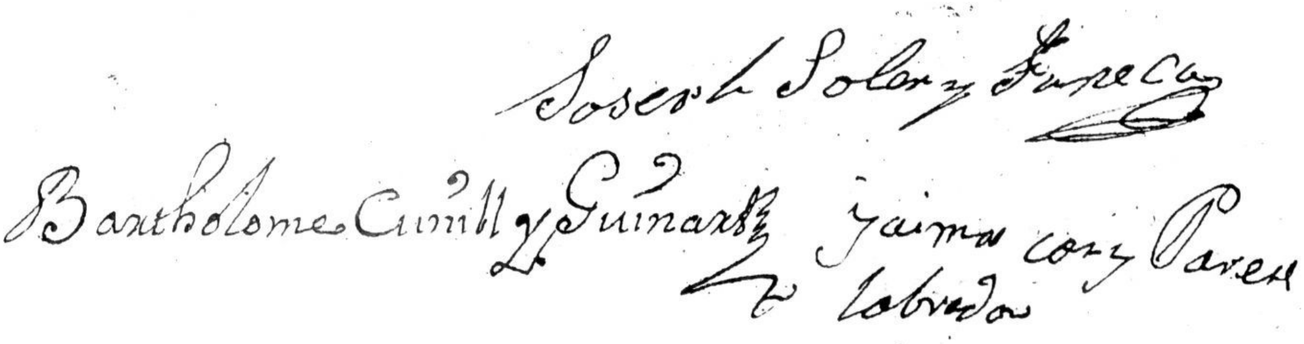

Signatures dels experts: Josep Soler i Faneca, arquitecte; Bartomeu Cunill i Guinart i Jaume Cot i Parets, pagesos.

EL PROJECTE DE CARRETERA. LES DUES VARIANTS.

El 26 de gener de 1770 el Reial i Suprem Consell de Castella resolgué trametre a l'Audiència de Catalunya una còpia de l'exposició que li havia fet el corregidor de Mataró, tot ordenant-li que formalitzessin instructivament el recurs i el retornessin al Consell degudament informat. També li trameté les representacions que havien fet al mateix consell l'ajuntament de Cardedeu i altres llocs del Vallès, diputats i gremis de la ciutat. (3)

L'Audiència va passar la documentació a l'ajuntament de Mataró i aquest, per tal de complimentar les diligències que se li demanaven, el març del mateix any convidà els regidors de Granollers, Miquel Garriga i Martí Vermell, «como a más inteligenciados por el efecto de que se trata de la carretera se intenta construhir para transitar de esta Ciudad al Vallés», i en presència dels susdits, «hecho ver un mapa o Diseño compuesto por los parages que dixeron ser más aptos y útiles por dicho tránsito y formación de carretera», l'ajuntament resolgué encarregar el cas als regidors mataronins Jaume de Llança i Derrocada i Bru Massot, per tal de poder informar encertadament de tot allò que se li demanava. (4)

Jaume de Llança i Bru Massot, els dos regidors anomenats, confiaren la qüestió a uns experts en la matèria, que foren Josep Soler i Faneca, arquitecte i mestre d'obres de Barcelona (substitut de l'arquitecte i mestre d'obres reial), Bartomeu Cunill i Guinart, pagès d'Òrrius i Jaume Cot i Parets, pagès de Sant Esteve de Parets. Els tres esmentats, acompanyats dels dos comissionats i de dos d'altres de Granollers, que foren el regidor degà Francesc Albanell i el síndic general Francesc Pagès, van recórrer els dies 7 i 8 de maig tota la collada de Parpers, des del seu començament prop de can Carreras, del terme d'Argentona, fins a la capella de Sant Miquel al final de la baixada de la mateixa collada, al terme de la Roca. A partir d'ací reconegueren la carretera que ja hi havia oberta fins a Granollers i la Garriga. En resum, el seu dictamen fou que allò que calia era eixamplar el camí que ja hi havia al peu de la collada de Parpers fins a un indret determinat, anomenat vinya d'en Vinyals, a partir de la qual calia obrir la carretera nova vers el cim de la collada i a partir d'ací baixar cap a uns erms d'una masia anomenada Mayol, que precisament era del regidor de Mataró Joan Baptista Palau, en direcció a la capella de Sant Miquel. Després, només faria falta rectificar o eixamplar alguns trossos fins a Granollers. En total el cost pujaria a 2.300 lliures, aproximadament, incloses les indemnitzacions als propietaris per les terres que se'ls prenguessin. (5)

Els mateixos experts, aquesta vegada acompanyats per un representant de Cardedeu, el regidor Tomàs Bellsolà, examinaren durant els dies 8 i 9 de maig un trajecte que iniciaren prop de la Garriga (bosc de can Terrés) i continuava cap a Cardedeu, i des d'ací fins a la riera d'Argentona, fent aquest darrer tram pel camí de can Ribot de Dosrius, baixant cap a la casa anomenada Misser Prats, prop d'aquella riera. El resultat fou que davant del terreny accidentat que calia vèncer i a causa del tros de la carretera que havia d'anar des de can Terrés fins a trobar la de Granollers a Cardedeu i que afectava algunes terres de conreu, el cost total el xifraren en 4.884 lliures catalanes, incloses també les indemnitzacions. (6)

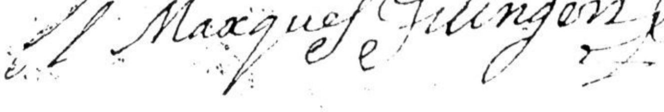

Signatura del marquès de Filingeri, corregidor de Mataró.

Amb data de 18 de juny de 1770, l'ajuntament de Mataró va comunicar a l'Audiència que una vegada escoltats el parer dels representants dels ajuntaments de Granollers i Cardedeu, als quals havia demanat que exposessin els motius que tenien per a sostenir «sus encontrados dictamenes», i després d'un prolix examen de «las razones, conveniencia e inconvenientes» adduïts per aquelles poblacions, s'havia pronunciat en el sentit que la carretera es construís per Parpers fins a Granollers, d'acord amb els informes dels experts i de l'ajuntament de Granollers, no tan sols pel seu cost més econòmic, sinó igualment «por las sólidas considerables utilidades que experimentaran esta ciudad y generalmente los pueblos del Vallés y otros muchos». Encara hi afegí que l'ajuntament de Cardedeu s'havia deixat portar de l'»impulso de su particular interés». (7) De fet, pel que hem anat veient, es tractava principalment de salvar l'obstacle de Parpers, perquè de Mataró a Argentona el camí ja es donava per bo, i la mateixa cosa, amb alguna modificació, es feia respecte al de la Roca a Granollers.

L'Audiència, en la data del 18 de juliol del mateix any, després d'haver formalitzat instructivament el recurs, considerà que la formació del camí de la manera proposada per l'ajuntament de Mataró fóra de més utilitat pública, «inclinando», afegeix, «a que se execute en esta conformidad». En tornar el recurs al monarca, el va acompanyar amb uns altres escrits dels regidors, diputats i síndics de les poblacions de Vilamajor, Cànoves, Samalús, Cardedeu i baronia de Llinars, per tal que finalment fos el rei qui resolgués (8). Ben segur, doncs, que els recursos de les susdites localitats vallesanes no devien pas ésser favorables a obrir la carretera per Parpers i la via de Granollers.

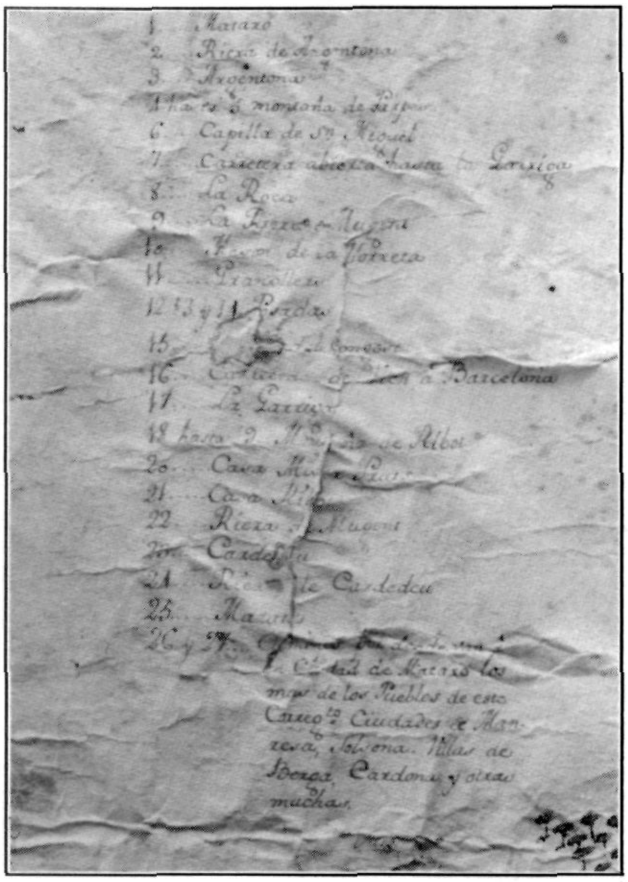
1 Mataró
3 Argentona
8 La Roca
11 Granollers
20 Cardedeu

La llegenda del plànol ens demostra el seu abast territorial.
Fotografia M. Sala (MASMM)

L'Audiència també va afegir a la documentació un informe de l'ajuntament de Mataró, datat el 18 de juny d'aquell mateix any, en el qual s'explica la informació que s'havia fet sobre la carretera i l'examen efectuat de les dues direccions en què podia projectar-se, és a dir, l'una en direcció a Granollers, via Parpers, i l'altra a Cardedeu, travessant les costes de Misser Prats i de Ribot, així com el dictamen dels experts i la valoració que havien fet del cost de les obres i de les indemnitzacions dels terrenys, segons ja hem explicat abans. (9)

Visió de la ciutat de Mataró.
Al nord el convent dels Caputxins
(a l'indret de l'actual cementiri)
Fotografia M. Sala (MASMM)

Remarquem que el corregidor de Mataró, el marquès de Filingeri, es mostrà imparcial quant a decantar-se per l'un o l'altre dels itineraris proposats, i en comunicar a la reial Audiència que l'ajuntament local ja li havia tramès l'informe de la carretera, afegí que a ell li era «tan indifferente que se abra el que se dirije a Granollers, como que se perfeccione el que está corriente y tira a Cardedeu, porque mi único y principal objeto es la utilidad del Público». (10)

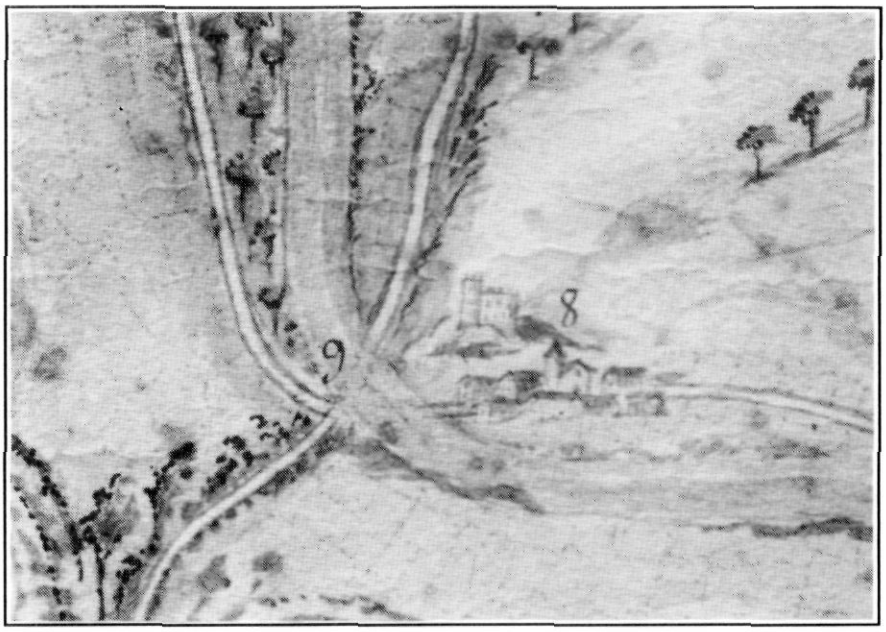

La població de La Roca amb el seu castell.
Fotografia M. Sala (MASMM)

CARLES III APROVA L'OBERTURA DE LA CARRETERA DEL VALLÈS.

Vist pel Consell reial de Castella, segons *auto* de 10 de juny de 1771 i reial provisió del 27 del mateix mes i any, el rei donà la seva aprovació a l'obertura de la carretera del Vallès, en el sentit que es fes en la forma proposada per l'ajuntament de Mataró, tot concedint llicència per a esmerçar-hi les 623 lliures que havien quedat de romanent d'un repartiment fet per la carretera de Barcelona. Quant a l'import que manqués per a concloure les obres, ja es proveiria (11). Aquesta gràcia atorgada pel monarca fou comunicada pel corregidor a l'ajuntament a Mataró el 12 de juliol de 1771.

L'ajuntament resolgué, primerament, ratificar la comissió que havia confiat als regidors Jaume Llança i Bru Massot, i després, encarregà aquest darrer perquè amb un expert es traslladés al paratge on s'havia d'obrir la carretera per a prendre mides i senyals, a l'efecte de formar un mapa, amb el qual poder formar una tabba (plec de condicions) i subhasta de les obres d'obertura. (12)

LES DIFICULTATS ECONÒMIQUES DEL PROJECTE.

Però posteriorment, en la data de 26 de novembre de 1771, l'ajuntament de Mataró elevà una altra exposició al rei informant-lo que s'havien iniciat les obres de la carretera de Granollers amb aquella quantitat, i que el pressupost resultava més elevat a causa de les obres de defensa que calia fer per a una major seguretat de la calçada, i la construcció de cinc ponts, cosa de què no s'havia adonat la comissió d'experts. Demanaven que s'indiqués d'on havien de sortir els recursos, o que es fes un repartiment, amb la inclusió

Vista de Cardedeu.
Fotografia M. Sala (MASMM)

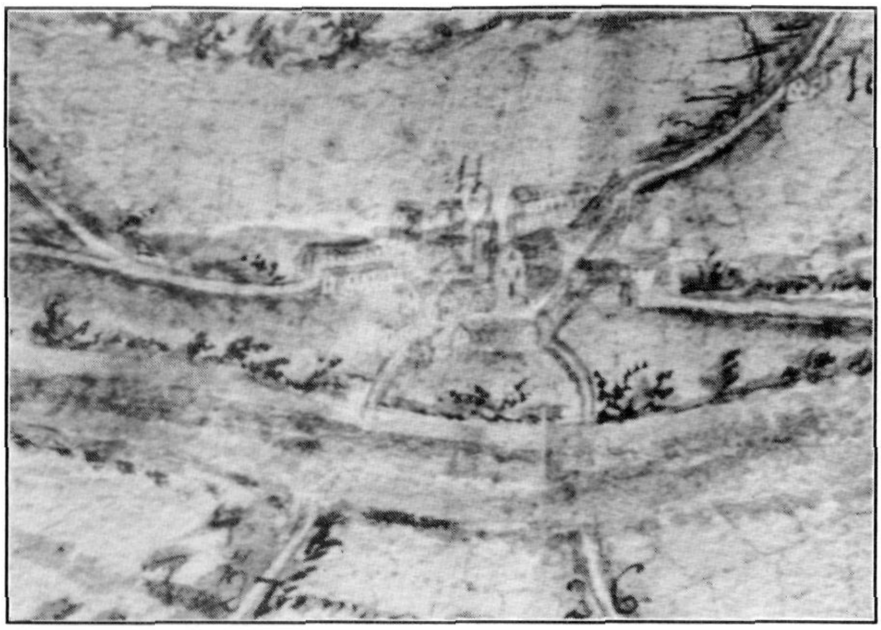

Granollers i, a la dreta, l'Hostal de la Torreta.
Fotografia M. Sala (MASMM)

dels corregiments als quals pertanyien les ciutats de Vic i Manresa i les viles d'Olot i Berga i llurs comarques.

Encara, Mataró va trametre al Consell reial de Castella, tres altres representacions. La primera, el 6 d'agost de 1772, informant que els mestres constructors valoraven les obres en dinou mil lliures a causa d'aquells cinc o sis ponts que calia construir. En una altra, de 18 del mateix mes, l'ajuntament rectificava i participava que aleshores els experts asseguraven que el cost de les obres no pujaria a més de 12.000 lliures, però que només tenia disponibles aquelles 623 lliures; que les obres eren a punt de començar i que una vegada exhaurits els diners caldria suspendre-les, per això insistien a fer el repartiment. En la darrera representació, data de 21 de novembre del mateix any, recordaven primer tot allò exposat anteriorment, i després que les obres s'havien iniciat i executat precisament fins aquell import i que no disposant de més diners les havien hagut de suspendre. (13)

EL REPARTIMENT CORREGIMENTAL.

Vist pel Consell reial de Castella, mitjançant reial Provisió, publicada en 18 de juliol de 1774, el rei es serví manar que s'acabés la carretera i que per les 11.377 lliures que mancaven es fes un repartiment entre les poblacions de l'entorn de la carretera. El corregidor de Mataró havia d'encarregar-se precisament de formar la llista de les poblacions afectades, cosa que ho complimentà en la data del 10 d'agost següent. Encara, el mateix consell, el 14 de gener de 1775, demanà al regent de l'audiència de Barcelona la llista de les poblacions del corregiment de Vic que es beneficiarien de la carretera, per si havien d'incloure's al repartiment. Finalment, el Consell reial de Castella resolgué el 6 de maig de 1775 que el tan repetit repartiment només afectés els pobles del corregiment de Mataró, com així fou comunicat al seu corregidor per a la seva execució, mitjançant reial despatx del 3 de juny següent. (14)

Però fins un any més tard, concretament el 27 de juny de 1776, el corregidor, que aleshores era el brigadier baró Lluís de Saint Amat, no informà l'ajuntament de Mataró de la tramesa que havia fet d'una circular als pobles de la seva jurisdicció imposant-los del repartiment realitzat per la carretera. Deia a l'ajuntament que confiava que Mataró «como a cabeza de ellos será el norte en el cumplimiento», i que formaria tan aviat com fos possible el repartiment dels 13.257 rals 14 diners, que era la quantia que li tocava aportar, a liquidar precisament en «tres tercias». L'ajuntament resolgué posar a la pràctica tot seguit el repartiment interessat a raó de 28 diners per lliura del que cada contribuent satisfeia per raó del Cadastre real i personal (15). D'aquesta manera pogueren ésser recaptades 1.386 lliures, 4 sous onze diners. (16)

UN MAPA DEL TERRITORI.

Ben segur que no hauríem gosat enfarfegar el lector amb l'exposició d'uns fets, com els del projecte de la carretera que acabem de veure, sustentats sobre unes fonts documentals estrictament administratives i pel seu relatiu relleu històric. Però allò que dóna una justificació a aquestes ratlles ha estat el fet de documentar un element cartogràfic que ha vingut a enriquir molt recentment els fons del Museu-Arxiu de Santa Maria, segons ja es diu a la capçalera de la presentació d'aquest treball. Es tracta d'un mapa, de bones dimensions, sense data, al dors del qual podem llegir: «Carretera del Vallés». Això l'enquadra, d'entrada, dins del projecte i discussió de l'endegament de la carretera de comunicació amb aquella comarca a què hem vingut referint-nos.

Aquest mapa comprèn tota una extensió que abasta des de Mataró fins a Granollers, Cardedeu i La Garriga. Assenyala les dues vies principals de penetració al Vallès, és a dir, l'una per Argentona, la collada de Parpers i la Roca, i l'altra, també a partir d'Argentona, per casa Misser Prats i muntanyes de can Ribot fins a Cardedeu, i des d'ací fins a La Garriga. Encara, a la collada de Parpers, en el tros començant per la part d'Argentona i acabant a la capella de Sant Miquel, hi ha una indicació -potser feta a posteriori- del canvi de camí que ja hi existia per un altre paral·lel traçat a poca distància, que calia obrir.

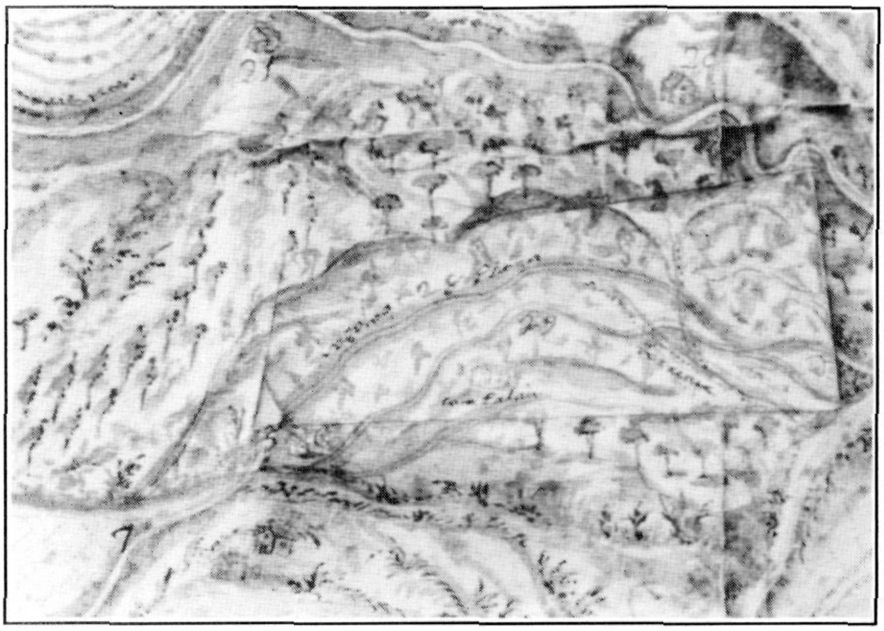

Detalls de la modificació de camins que indica el plànol
Fotografia M. Sala (MASMM)

Si bé és veritat que no podem pas demanar a aquest mapa cap exactitud quant a la seva representació geogràfica, en canvi la mini-perspectiva que ens ofereix de la ciutat de Mataró, amb la seva agrupació urbana, els campanars, el convent dels caputxins, les barques al mar, el tramat de les hortes, o les de poblacions com Granollers, La Garriga, Cardedeu, Marata, la Roca (amb el seu castell), són sense cap dubte un veritable al.licient a la contemplació d'aquesta visió retrospectiva d'un petit tros de la nostra geografia comarcal.

Joaquim Llovet

NOTES.

1.- Avui propietat del col·leccionista mataroní, senyor Santiago Mayol i Roca.

2.- Arxiu municipal de Mataró (=AMM), Arxiu Històric, lligall 68/06, còpia simple d'un reial despatx del Consell de Castella de 3 de juny de 1775 adreçat al corregidor de Mataró. La notícia de la formació d'aquesta mateixa carretera del Vallès també és recollida a CARRERA PUJAL, Jaime, *Historia política y económica de Cataluña. Siglos XVI a XVIII*, IV (Barcelona 1947), p. 359-360.

3.- Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Audiència de Catalunya (=ACA, RAC), *Expedientes*, reg. 917, f. 98r.

4.- AMM, Acords, 28 març 1770.

5.- AMM, Negocis, 9 maig 1770. Advertim que la capella de Sant Miquel era al final de la baixada de Parpers, i que fou abandonada a principis del segle passat i derruïda. CARRERAS y CANDI, Francesch, *Lo castell de la Roca del Vallès* (Barcelona 1895), p. 100-101 i 147. L'arquitecte Joseph Soler i Faneca, podria ésser germà del també arquitecte Joan Soler i Faneca, molt conegut per haver estat director de les obres de la nova Llotja de Barcelona.

6.- AMM, Negocis, 9 maig 1770. Les despeses originades per la comissió de regidors i experts pujaren a 37 lliures 4 sous 10 diners («Libro de las salidas de la arca de Propios y Arbitrios de la ciudad de Mataró» [1768-1780] AMM, AH, llig. 30). El bosc de can Terrés era probablement el d'alzines centenàries que fins als anys quaranta d'aquest segle protegí les restes de la coneguda vila romana de can Terrés. VILA, Lluís i altres, *El patrimoni arqueològic de la Garriga*; Sant Cugat del Vallès 1993, p. 44-45.

7.- AMM, AH, llig. 68/06. Reial despatx del Consell de Castella de 3 juny 1775 al corregidor de Mataró.

8.- ACA. RAC., *Legajos*, llig. 259.

9.- AMM, AH, llig. 68/06, Reial despatx del Consell de Castella de 3 de juny de 1775 al corregidor de Mataró.

10.- ACA. RAC., *Legajos*, llig. 259.

11.- AMM, AH. llig. 68/06, Reial despatx del Consell de Castella de 3 juny de 1775 al corregidor de Mataró.

12.- AMM, Acords, 12 juliol 1771.

13.- AMM, AH, llig. 68/06, Reial despatx del Consell de Castella de 3 juny 1775 al corregidor de Mataró.

14.- *Ibídem*.

15.- AMM, Acords, 28 juny 1776.

16.- AMM, Cadastres, núm. 66 «Reparto para la carretera del Vallés».

La Comunitat montserratina, per a commemorar el 4t. Centenari de la consagració de la Basílica, impulsà la seva restauració, recentment acabada, per tal de recuperar les característiques arquitectòniques originals de l'edifici i, a la vegada, va promoure l'erecció d'un monument a l'abat Oliba, el seu fundador, en un lloc públic del monestir.

L'escultura de l'abat Oliba és obra de l'escultor mataroní Manuel Cusachs i Xivillé, que tot seguit explica les característiques i la intencionalitat del seu treball.

L'ESCULTURA DE L'ABAT OLIBA A MONTSERRAT

Tot i que la temàtica d'aquest escrit potser no correspon a l'especialització habitual dels *FULLS*, he pensat que documentar l'escultura de l'abat Oliba era una manera de continuar els vincles que la nostra ciutat ha tingut històricament, a tots nivells, amb Montserrat.

Monjos, oblats, historiadors, artistes, poetes, artesans, esportistes, fills de la nostra ciutat, hi han deixat la seva petja. Ja al segle XVIII l'escolapi Francesc Capdevila fundà l'escolania de Santa Anna, com la del monestir, i la centenària Confraria de la Mare de Déu de Montserrat, també a Santa Anna, va ésser erigida el 1881 (1)

No cal dir que pujar a Montserrat és, per a la majoria de nosaltres, els mataronins, com anar a casa nostra.

* * *

El 10 de febrer de 1993 l'abat de Montserrat Sebastià Bardolet inaugurava l'escultura del seu predecessor, instal·lada al fons de la plaça dedicada al seu nom, la popular «plaça de les pageses» –on es ven el mató–, sota un cedre del Líban, plantat fa molts anys pel monjo Ubach, el monjo de la Bíblia montserratina.

L'abat Oliba, que va viure el pas del primer mil.leni, fou un prelat d'instint sagaç, emprenedor, savi... l'abat Bardolet el qualificà en el seu parlament de

«... gegant pacífic i pacificador,
noble de llinatge i noble d'esperit,
comte de Berga i de Ripoll,
monjo,
abat de Ripoll i de Cuixà,
bisbe de Vic,
impulsor de la cultura catalana incipient,
veu sempre conciliadora,
pare de la Pàtria.»

I complementant aquesta magnífica síntesi, direm també que fou privilegiat en les arts i les lletres, i a més un gran constructor en el més genuí sentit del mot, que deixà la seva empremta en la bellesa hieràtica dels campanars, en les cúpules i en les voltes de canó, en l'harmonia arquitectònica dels monestirs, de les esglésies, dels ponts i dels castells que bastí, que restaurà o que ajudà a reconstruir. Impulsà les ciències i les arts, la literatura i la poesia –ell mateix fou poeta– en escoles i *scriptoriums*, i va promoure la pintura i l'emblemàtic miniaturisme.

Viatger incansable, creador de pau, es va moure en so de concòrdia pels nostres comtats. Inspirà la «Treva de Déu», sistema d'ordre que donà confiança a la població humil. Eren temps d'obscures temeritats. «Oliba ha estat el monjo més il.lustre de la nostra terra, el Prelat més gran de Catalunya, un dels bisbes més cèlebres de l'Església Universal al segle XI», diuen els autors de l'*Histoire littéraire de la France*. Contribuí a forjar els fonaments de la Catalunya naixent. En ell trobem ja documentat el mot País i parlà de Pàtria. Morí, envoltat dels seus

monjos, en emoció santa, el 30 de novembre de 1046, dijous, després de les tres de la tarda, al monestir de Sant Miquel de Cuixà. (2)

* * *

L'escultura de l'abat Oliba havia de reflectir tots aquests dons extraordinaris que el distingiren en l'expressió de la figura, lliure de semblances humanes, pel fet que es desconeix com era físicament. Ni Ramon d'Abadal, ni Anselm M. Albareda, ni Anscari M. Mundó, fonts de la meva informació, en donen notícia. Així doncs, la interpretació necessàriament havia de ser lliure. Però aquesta llibertat venia condicionada perquè el retrat imaginari havia de reflectir el caràcter de la seva personalitat i del seu intel·lecte, immersos en el seu temps i en el seu moment cultural, per mitjà de simbologies cenyides a la història i també a la intuïció.

En una col·lecció de bronzes de petit format titulada *12 Senyes de Catalunya* (3), hi vaig in-cloure una simbologia dedicada a l'*Abat Oliba i Montserrat*. Aquesta petita escultura, reinterpretada, va ser el model inicial.

«... una església primitiva, docta i feudal, ...» va escriure Joan Fuster.

L'escultura, en un primer cop d'ull, vol mostrar una actitud presidencial. L'abat està assegut –no poltronat– en un senzill tron que la pròpia figura absorbeix, i fa l'acció, enèrgica, d'aixecar-se. Una mà, sobre un genoll, sosté uns cartrons on hi ha dibuixats els plànols d'una església, amb planta de creu llatina, tres absis i campanar.

En el catàleg de la biblioteca de Ripoll, a l'època de l'Abat, són documentats els coneixements matemàtics i la tècnica de la construcció.

Al revers dels cartrons hi ha gravada la seva signatura –simplificada– i l'anagrama abacial. I la mateixa mà fa el *signe de Déu*, tal com la interpretaven els pintors i escultors del romànic.

Els atributs eclesiàstics són intemporals, però per situar-los a l'època de l'abat incorporen elements culturals del seu temps. Una llarga estola baixa de l'espatlla fins al terra dels graons, representats amb fragments de les miniatures conegudes amb el nom d'*Escriptori de Ripoll* –avui a París–. S'hi poden observar el Pantocràtor, àngels, la Porta del Cel i la mà de Déu, Aigües Sagrades i els evangelistes, en la visió profètica d'Ezequiel, ... (4)

La biblioteca del monestir de Cuixà, dotada com la de Ripoll de l'alta direcció i mestratge del bisbe-abat Oliba, tenia un fons riquíssim de material d'estudi per a la composició de manuscrits; només es pot comprendre l'existència del *Breviari de Cuixà* com a fruit d'un *Scriptorum* opulent.

Darrera de l'escultura, el respatller del tron es converteix en dos campanars, són els de Ripoll i de Cuixà, d'on va ser simultàniament abat. Volen ser testimoni d'una de les seves activitats més emblemàtiques.

Puig i Cadafalch remarca una certa relació entre la Basílica olibana de Ripoll i la Basílica vaticana de Sant Pere, la primitiva. És possible que Oliba visités Roma abans d'iniciar les obres de la Basílica ripollesa.

La figura vol ser la d'un home ossut, de mans grosses i nerviüdes, d'amples genolls i peus gegantins, connotacions que poden donar una certa elegància, però més concretament l'expressivitat d'un temperament, tan assenyat com inquiet, savi, emotiu i generós. (5)

Segons Pijoan, Oliba posseïa raríssimes nocions de matemàtiques i astronomia.

Els pòmuls prominents, la boca ampla, els ulls profunds, i el nas una mica garfi. Les orelles camperoles i el coll sec i llarg, tirat endavant, donen caràcter al rostre, que intenta de conjuminar ruralisme i noblesa a la vegada. Suggeriment que em feren els monjos que visitaven el taller.

... eruditione filiorum, maximus Oliva. Praesul opulentissimus ... com la visió d'un Príncep del Renaixement.

Els plecs de la roba, tractats amb vigorositat, els vaig emmotllar amb estopa i canyes esberlades perquè em donessin l'expressivitat que fes ressaltar la força d'un dinamisme.

L'escultura és fosa al bronze. Medeix 3,20 metres d'alçària. És col·locada sota un sòcol de pedra de la pròpia muntanya, de 2,30 metres cúbics, que duu gravada aquesta inscripció:

ABAT OLIBA
FUNDADOR DEL MONESTIR
DE MONTSERRAT
1023 - 1026

Els dos anys gravats a la inscripció denoten la imprecisió dels historiadors sobre la data exacta de la fundació del monestir.

* * *

Fa poc, amb curiositat, vaig preguntar a la pagesa que venia mató si l'escultura li agradava i si li feia companyia. Em va contestar que ja s'hi havia acostumat, però que encara la trobava «rugosa». Ara, vaig pensar, me n'ha fet un elogi. Certament rugosa com l'escorxa del cedre. Amb el temps el color del bronze, com si s'hagués encomanat dels verds del seu entorn, s'ha integrat en el paisatge, com ho fa la característica boira de la muntanya, que sovint l'envolta en el silenci.

Manuel Cusachs i Xivillé

NOTES.

1.- FLORENSA, Joan. *El retaule de Santa Anna*. Edició Escoles Pies de Santa Anna. Mataró, 1989.

2.- ALBAREDA, Anselm M. *L'Abat Oliba fundador del Monestir de Montserrat*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1931.

ABADAL, Ramon d'. *L'Abat Oliba, bisbe de Vic, i la seva època*. Editorial AEDOS, 3a. edició. Barcelona, 1962.

MUNDÓ, Anscari M. *Oliba*. Gran Enciclopèdia Catalana, vol. X, p. 710-711. Barcelona, 1977.

3.- FUSTER, Joan; CUSACHS, Manuel. *12 Senyes de Catalunya*. Editorial Curiosa. Barcelona, 1983.

4.- ALBAREDA, Anselm M. *Obra esmentada*. Nova edició de 1972.

5.- RACIONERO, Lluís. *Cercamón*. El Balancí, Edicions 62. Barcelona, 1982.

Les passades festes de les Santes, al nostre estatge va ésser exhibit el cartell de les festes de l'any 1894, ara ja centenari, al costat del corresponent al 1994, obra del nostre col·laborador Santiago Estrany i Castany.

L'interès del cartell fa avinent de documentar-lo.

EL CARTELL DE LES FESTES DE LES SANTES DE 1894

El cartell, possiblement peça única, en localitzar-lo estava enrotllat de molts anys, els marges malmesos, rosegats i amb el paper extraordinàriament ressec, estripat i trencadís; només de tocar-lo es desfeia.

Les seves dimensions són importants, 250 centímetres d'alçada per 100 centímetres d'amplada. Tot i amb això, com que tant la part alta, com la baixa, i els laterals són rosegats, es fa difícil de determinar amb precisió les mides originals.

És format per quatre parts enganxades curosament. A la part de la capçalera, pintat a mà, hi ha l'escut de Mataró i unes cortines de color marró fosc, amb ribets daurats. Al costat esquerra, ocupant les altres tres parts, sobre una florida mènsula, hi ha la gran figura d'un català, amb vestit de vellut, faixa i barretina, que duu a la mà esquerra la bandera catalana amb la creu de Sant Jordi, símbol patriòtic, i a la mà dreta el mall, al costat de l'enclusa i la roda dentada, símbols de treball i de la indústria.

A l'altra banda de la figura, ocupant també les tres parts, és imprès l'extens i divers programa de les Festes d'aquell any 1894.

La figura és una esplèndida litografia, de policromia agradable, signada C° Cto. R.S. Arcís. El text és imprès amb tipus de diferents mides i formes, que s'alternen en les diverses línies per a donar més o menys relleu als actes que s'anuncien. És imprès en castellà.

No coneixem que les pedres litogràfiques haguessin estat utilitzades per a imprimir altres cartells amb textos diferents.

El cartell de les Festes de les Santes de 1894, a Mataró, és, a més, el cartell més gran conegut avui.

La seva restauració va fer-la M. Negre, amb un resultat excel·lent.

Ara queda pendent només de retocar i reintegrar curosament les faltes de color de la capçalera.

Anotem tot seguit les dades del procés de restauració.

FITXA TÈCNICA

- Neteja abrasiva.
- Separació de cada una de les parts.
- Composició dels diversos bocins per a fer el muntatge.
- Neutralització de l'acidesa del paper.
- Consolidació i fermat dels bocins.
- Complementació de les zones perdudes.
- Reforç d'estrips i parts febles.
- Formació de folre, entelat amb roba de cotó, de tot el cartell.

Ll. A.

GRANDES
FIESTAS
MATARÓ
DURANTE LOS DIAS
26. 27. 28 y 29 Julio
JULIANA Y SEMPRONIANA
PASACALLES
LIMOSNA A LOS POBRES
ESPLENDIDA ILUMINACION
DIVINOS OFICIOS
INAUGURACION DE LA PLAZA DE TOROS
Rafael Guerra, GUERRITA
SEIS BRAVOS TOROS
D. JOSE M. DE LA CAMARA
CONCIERTOS INSTRUMENTALES
REGATAS AL REMO
Grandes Carreras Regionales y Nacionales de Velocipedos
DISTRIBUCION DE PREMIOS

RECURSOS

TORRA PÉREZ, Alberto.

«EL ARCA DE SANT CUGAT. NOTAS HAGIOGRÁFICAS Y DOCUMENTALES». *Anuario de estudios medievales*, núm. 23 (Barcelona 1993), 544-61.

De tothom és coneguda la gran arca de plata destinada a guardar les relíquies de sant Cugat, procedent del monestir de Sant Cugat del Vallès, que durant molts anys figurà a l'església de Sant Cugat del Rec de Barcelona, i que avui és en dipòsit al Museu Diocesà. També és sabut que en la imatgeria que figura a les seves cares, s'hi havien interpretat escenes com les del baptisme per sant Cugat de les santes Juliana i Semproniana, les patrones de Mataró, i de l'enterrament del sant amb l'assistència de les mateixes dues santes.

Abans que tot, l'autor del treball s'ocupa dels antecedents històrics relatius a aquesta arca, que sempre havia estat datada de principis del segle XIV, com figurava en un manuscrit anònim del segle XVIII, segons el qual Bonanat Basset, un donat al monestir, hauria lliurat al cenobi tots els seus béns per tal de fer construir un reliquiari a honor del sant titular. Doncs bé, l'autor ha descobert, i publica en apèndix, l'acta notarial de la susdita donació, feta l'any 1306, i a més dóna a conèixer el contracte de la construcció de l'arca, treball que fou confiat als mestres argenters Arnau de Camprodon i Joan Gènova de Perpinyà, en la data de l'11 d'abril de 1312. Tenim ara, doncs, perfectament documentada l'arca reliquiari. És més, Torra també ens informa de la transformació que va patir aquesta arca l'any 1664, quan va ésser reconstruïda per l'argenter de Barcelona Joan Perutxena, després que uns anys abans hagués estat probablement desmuntada com a mesura precautòria davant l'avanç endins Catalunya de les tropes de Felip IV (1651). Potser a causa d'aquestes vicissituds l'arca patí unes reduccions, puix les seves dimensions actuals resulten inferiors a les originals.

Finalment, l'autor es planteja si resulta versemblant la interpretació que s'ha vingut fent de les escenes de la vida de sant Cugat que apareixen a l'arca, el sentit d'atribuir algunes de les figures a les santes Juliana i Semproniana. El parer de Torra és que segons el text de la *passio* del sant, no es troba cap antecedent que el relacioni d'una manera expressa amb les dues santes. Endemés, una imatgeria de principis del segle XIV no podria inspirarse mai en unes fonts literàries –les que recullen els fets històrics d'aquelles santes– que no es produïren fins entrat el segle XVII.

El treball d'Albert Torra constitueix, doncs, una bona aportació al coneixement en tots els aspectes de l'arca de sant Cugat, que tan directament concerneix la nostra ciutat per l'atribuïda relació del sant amb les santes Juliana i Semproniana, i certament ho ha fet amb tot el rigor necessari i amb una aportació exhaustiva i minuciosa d'antecedents i fonts documentals sobre el cas.

J. LL.

PALOMER i PONS, Jordi.

UNS RANDERS ARENYENCS.
LA FAMÍLIA CASTELLS. 1862-1962.
Museu Marés de la Punta (Arenys de Mar 1994).

Encara que la finalitat del treball sigui presentar una família de randers d'Arenys de Mar, com ho foren els Castells, de fet l'autor comença introduint el lector a l'activitat de les puntes de coixí i les puntaires al llarg de la Costa de Llevant, concretament en la zona situada entre Calella i Mataró, i sobretot ofereix una àmplia informació d'aquest ram a Arenys de Mar, des de finals del segle XVIII.

Palomer es refereix seguidament a la família Castells, objecte de la monografia, per explicar-nos el seu origen, la seva evolució en el temps, així com les seves activitats. Precisament, el seu fundador, Marià Castells i Diumeró era fill de Mataró i es traslladà a Arenys de Mar, on ja el trobem el 1859, any que es casà amb l'arenyenca Anna Maria Simon. En la creació de models, fou molt ajudat pel seu fill Marià, dibuixant, miniaturista, conegut també pels seus ex-libris.

Els randers –que solien ésser botiguers o comerciants– confiaven la feina a unes puntaires treballant en llurs cases, i no solament de la pròpia població sinó de les viles veïnes. La família Castells, ultra el taller propi, també donava feina a puntaires d'Arenys de Munt, Caldes d'Estrac, Llavaneres, Sant Vicenç de Montalt, Canet de Mar, Sant Iscle, Sant Pol de Mar, Calella i altres poblacions. Palomer dóna a conèixer la nomenclatura, és a dir, les senyes d'identificació que, abans d'usar-se la numeració, hom donava a cada dibuix o patró, alguns dels quals, al parer de Paloma, podrien provenir ben bé del segle XVIII, donada la tradició de la punta de coixí a casa nostra.

Les vendes, la clientela, els articles produïts (volants, entredosos, aplics, mocadors, mantons, mantellines, etc.), la seva organització comercial, les primeres matèries, són un dels altres aspectes estudiats, que ajuden al coneixement de l'empresa, i tampoc no hi manquen uns gràfics per a fer més entenedora la seva trajectòria econòmica. Igualment ens informem que els Castells tenien molts compradors a l'Estat espanyol, i també a França, Argentina, Cuba, Paraguai, Perú, i que àdhuc sostenien relacions amb cases de Nova York i de Melbourne.

Jordi Palomer i Pons

UNS RANDERS ARENYENCS
LA FAMÍLIA CASTELLS
1862-1962

MUSEU MARÉS DE LA PUNTA

A la darrera part del treball, que podríem dir-ne d'adorn, es dóna compte de la participació de la casa Castells a diferents exposicions, i d'alguns treballs puntuals que li donaren molt renom, com fou l'encàrrec de l'Institut Català de Sant Isidre, l'any 1906, d'un mocador amb motiu de les noces del rei Alfons XIII amb Victòria de Battenberg. Aquesta finíssima peça comptà amb un disseny o patró d'Alexandre de Riquer. Uns altres treballs destacats, realitzats entre 1928 i 1930, foren les peces per a ornaments de la capella de Sant Jordi del palau de la Generalitat (aleshores de la Diputació provincial).

No cal dir que Jordi Palomer, amb aquesta petita monografia ha realitzat un treball positiu en donar a conèixer les activitats de randers, durant un segle, de la família Castells. Ensems resulta una encertada aportació al coneixement de la indústria de les randes i del treball de les puntaires al coixí. Diverses il·lustracions ens mostren algunes de les peces i articles produïts per la casa Castells, entre els quals el famós «mocador de la reina».

J. LL.

Pel seu interès, obtinguda la corresponent autorització de CURIAL EDICIONS CATALANES, per la qual cosa fem constar el nostre agraïment, publiquem tot seguit, en facsímil, les entrades ALARÓ / ALARONA i ARGENTONA incloses en l'ONOMASTICON CATALONIAE del professor Joan Corominas.

La publicació ha de considerar-se alhora com homenatge a l'autor, resident des de fa molts anys a Pineda.

ALARÓ i *ALARONA*

Si no es va parlar d'*Alaró* en el vol. I, i ni d'*Alarona*, ni d'aquell no en tractarem gaire ací, és perquè allà ens vèiem forçats, pel temps, a limitar-nos als noms on era indispensable renovar o empendre l'estudi etimològic (cf. allà p. 12, nota), i ací també, quant a *Alarona*, car l'edat de l'autor obligava i obliga a no empendre a fons aquelles qüestions que ja estan exposades bé, i, en l'extensió essencial, en les fonts més accessibles.

La qüestió dels orígens últims d'aquests dos noms entra en el capítol de les albes menys accessibles a la Lingüística i a la ciència crítica (tipus *Barcino*, *Roma*, *París*, *Hispània* i anàlegs); i, sobretot en allò que és més accessible, ja ha estat resumida, i en termes plausibles, en una obra a l'abast de tothom, com l'*AlcM*, no deixant de fer-hi constar la unió radical entre els dos NLL catalans, *Alaró* i *Alarona*. Quant a *Alaró* només convé notar com allí ja ha estat tàcitament descartada l'opinió emesa per Alcover en l'any 1906, que era un nom secundari trasplantat pels Montcades, de l'*Oloron* bearnès (*BDLC* II, 264), idea insostenible com ja no cal demostrar-ho (silenciada pel seu mateix autor en la nota allí citada del *BDLC* XIV, 43-44) però que perillaríem de veure renéixer (a causa de les fallaces variants i dades del *Rept.*) si no es remarca que és indefensable.

Quant a *Alarona* convé rectificar-hi l'enutjosa errada de l'any 1624, impresa com a primera data d'*Alarona*; el doc. citat per Balari és de 1024: «Scte. Marie de civitate fracta qui dicitur *Alarona*» (Balari, p. 291, i *Cart.* de St. Cugat II, 145). N'hi ha d'haver d'anteriors: almenys una de 949 (Fita, *B. Acad. Hist.* XLI, 348-9; amb discutibles deduccions d'Othmer, *BABL* VI, 33; i cites epigràfiques d'Ukert, p. 422). Un «castrum nuncupante *Alarona*» que figura en un text que sembla remuntar-se fins al S. VIII, essent d'una vida merovíngia d'un abat de Vienne (Holder, vol. III, s. v.) no asseguraríem que també es refereixi a l'Alarona mataroní, però *-ona* i les dues *aa* primeres, semblen desviar-nos dels parònims d'aquest origen. Aquest últim detall —les *aː* < *eː*— s'explica millor segons la fonètica històrica catalana (cf. la llisteta de *DECat* III, 718 *a*21 i nota 3); el duplicat *-o*/*-ona* és també més típic de la toponímia catalana (*Barcĭno*/*-nona*; *Tàrrega*/*Tarrăco*/*-gona*; *Celso*/*Solsona*; *Aeso*/*Isona*; *Cardo*/*Cardona*; *Arraona*, *Llerona* etc.).

«Ibèric» (*AlcM*) aviat és dit, i erraríem si diem que és fals. Si, tendint a més precisió en aquesta zona d'entre penombra i tenebra, s'hi hagués posat «pre-ieur., també ib.», fóra irreprotxable. El que és segur és que, amb poca o intranscendent variació, aquest tipus toponímic es devia estendre des de la Bètica i Mallorca al N. d'Aquitània: ¿extensió saltejada, o més densa?; en tot cas és nom pre-indoeuropeu; i si hi veiem ibèric propi, detalls com l'oscil·lació entre -L- i -LD- ens hi conforten; si qualifiquem més àmpliament d'«ibero-basco-aquitànic» estarem, però, més a cobert.

En general per a aquest nom i el tipus ILURO, i en particular per a l'alternança -L-/-LD-, podem remetre a Schuchardt, *Iberische Deklination*, 62-63; Mz. Pidal, *Orig.*, 307; Schmoll, *Glotta* XXXV, 304-308, i *Die Sprache* VI, 49. De «noms ibèrics» semblants ens parlen també Gómez Moreno, *Homen. Mz. Pi.*, 1925, III, 494; i, alhora en aquest vessant i en el vessant basco-aquitànic: Mitxelena, *Zephyrus* XII, 12; i hi aplega útils materials JMBlázquez Mtz. en *Religs. Primit.* de *Hispania*, 1962, p. 78ss. Ja anem més netament cap al basc amb algunes dades de Caro Baroja (*Materiales para est. l. vca.*, 110-112), i amb Mitxelena (*Apell.*, § 512), els quals tot negant-se a veure el mot específicament basc *-otz* 'fred' en *Ilurdoz*, parteixen del nom *Ilurdo* ja antic i sens dubte inseparable d'ILURO/ILDURO. Això no descarta una pertanyença ambivalent, sobretot donades la data, la localització i els compostos que formà aquella variant, que Mitxelena ja documenta en un arcaic doc. del monestir navarrès d'Irache, i en fonts encara anteriors, i no tant netament basques: «es de Irache el doc. sin fecha en que se menciona: loco q. dicunt *Garsea Illurdoizteguia*, donde *-tegi* tiene el valor corriente de 'casa o posesión' y va precedido del nombre del propietario: el patronímico se explica fácilmente recordando el nombre *Illurdo*, *Inlurdo*, que aparece ya en el S. X en el Becerro de Cardeña» (*Emerita* XXV, 140).

Passant als NLL ben localitzats. Els noms de les ciutats andaluses *Álora* i *Íllora* vénen, com ja veié Simonet (*Glos.*, pàg. CXXVI), de ĬLŬRO amb les alteracions de vocal tònica i consonant justificables per la influència aràbiga. Són ciutats importants: *Álora* entre Màlaga i la Sierra de Ronda; *Íllora* (uns 5000 hab.), al NO. de Granada, p. j. de Montefrío; i no ens condueixi la terminació a dubtar que la base sigui en -O, car el cas es repeteix en altres noms bètics ben coneguts des

d'antic, com *Cabra* < IGABRUM o *Egabro* (Simonet, pàgina cxxviii) i altres mossàrabs (cf. el que ell diu de *polilla* i de PAPILIO).

De la zona sudpirenaica ja ens han donat prou testimonis Mitxelena i els altres. El compost *Ilurbeda* (epigràfic, veg. Blázquez) ens hi mostra la combinació amb el BIDE/BEDA identificat per Schuchardt com a nom tan ibèric com basc, del 'camí'; i que jo he retrobat en l'OLORBÏTE base d'*Olorbde* > cerdà *Olopte* (*E. T. C.* I 88-89, II 203); en el primer element del qual veiem, d'altra banda, un *Olor-* que coincideix amb formes antigues del nom de l'*Alaró* mallorquí, i amb les del nom bearnès. Entremig d'aquest i del de Cerdanya, tenim a la Vall d'Aran, en una ara, la inscripció aquitana ILURBERRIXO ANDEREXO (sobre la qual i els seus components i anàlisi ling., veg. *Rev. Celt.* XXI, 76), en la qual, en combinació amb la desinència *-xo* de declinació, i amb els components *-berri* i *andere*, ben comprovats com bascoides, tenim justament a la base el nostre ILUR-; puix que *Iluro* és un teònim (V. infra), *Ilurberri* (en datiu, *-ixo*) és també el nom d'un déu a qui la donzella (bc. *andere*) pagana aranesa[1] dedica el sacrifici de l'ara; i *-berri*, 'nou' en basc, prova que ací es tracta d'un «nou Iluro» d'una nova secta pagana: comprovant així el caràcter bascoidē de tot plegat.

El nom de la conspícua ciutat bearnesa és avui *Oloron*; però que té un ètimon identificable al nostre és cosa que ja s'ha acceptat comunament, i ho prova la forma ILURO en què apareix en una fita mil·lenària d'època romana; més tard oscil·la entre inicials en *O-* i altres del tipus ÏL-: hom hi ha assenyalat *Oloro civitas* que s'atribueix a la data (potser massa antiga?) de l'a. 506; en tot cas *Oleron* 1208, *Olero* 1212, i des del S. XIII queda fixat així (*Pagus Oloronensis* 1235 etc.); i no obstant abans també es troba *Eleron* S. XI, *Elloreus* 1073; i en les Not. Prov. Gal. hi ha *Elarona* i *civitas Elloronensium* (veg. Raymond, *Dict. Top. BPr.*); i en una d'aquestes «notitiae», datada entre 395 i 428, ja figura com *civitas Iloronensium* (Caro Baroja, *Fontes Li. Va.* I, 79, n. 131).

L'extrem NO. de l'àrea d'aquest nom el marcaria el de l'illa d'*Oleron*, a la costa atlàntica, davant del Saintonge, no gaire més al N., però, de la desembocadura de la Gironda. Famosa aquesta illa com antic centre naval anglo-francès, tan important que d'allà vénen els *Rôles d'Oleron*, rivals atlàntics del nostre *Consolat de Mar*; ja l'anomena, en rima, en el S. XII, *Olairó*, en nomin. *-airós*, el gran trobador Montaudon (Appel, *Chrest.*, 93.35).

Però encara n'hi hauria altres representants intermedis. En terra i detalls fonètics ben bascos, tenim *l'Ilburo* riuet afl. del riu Hayra, 5 k. al S. de la capital benavarresa Baigorri (PRaymond). Aquí hem posat també el nom de la vall de *Louron*, a l'extrem E. dels HPyr., gros afluent de la Vall d'Aura: així Rohlfs (*Le Gascon*, 21), Mitxelena (*Onom. ant. Aquit.*, 417) i jo mateix (*Btr. z. Nfg.* VIII, 1973, 254; i *DECat* V, 164*a* 24). Hi ha, en efecte, en aqueixes fonts aquitanes un teònim ILURO (*CIL* XIII, 154); i si la caiguda de la *I-* inicial causés escrúpol em bastaria fer notar que això també es produí en formes de les més antigues del nom de l'Oloron bearnès, car les *Not. Prov.* donen *civitas Lurunensium* en una de les cites referents a Oloron junt amb *Elloronensium* d'una altra (PRaymond).

Si això condueix a preguntar-nos si no hem d'incloure en aquest complex certs noms catalans on podria haver-hi aquest radical, amb la I- escapçada en forma semblant, com *Llerona* o *Llorona* (si bé amb igual forma de la terminació que en *Alarona*), què direm? I si la forma *O-* que ha revestit la inicial en *Oloron* i altres NLL del grup, junt amb els elements finals d'*Olorbde*, i d'aquell antic *Ilurdo*, condueix a plantejar-nos una tal possibilitat per al cat. (*O*)*lorda*? Caldria en tot cas contestar que quant a part d'aquests noms no és prudent assegurar-ho, però encara menys negar-ho en tots. I si amb això encoratgem a recercar-ho per la banda d'*Olèrdola*, de *Lord*, del gascó *Lourde*...? llavors s'imposarà dir no sols que en aqueixes tenebres pre-romanes no és bo de perdre de vista aquests enllaços imaginables, més llunyans i qüestionables, però que s'imposa reservar-ho per a sengles estudis més individuals i detallats.

[1] Recordem que a la *Cançó de Sta. Fe* hi ha memòria que els pagans aranesos baixaren fins a Agén per fer cremar la màrtir cristiana.

ARGENTONA

La important i molt antiga vila del Maresme.

PRON MOD. *əržəntónə* és la pronúncia que record-do única de Barcelona, Mataró, i tots els pobles circumdats, des de la meva infància (a Cambrils, any 1909).

DOC. ANT. *Argentone* a. 963 (*Cart.* St. Cugat I, 57);[1] «*in Maritima, in terminio de Mata --- de terminio de Argentone*» a. 878 (Mas, *NH. Bi. Bna.* IV, 52); *Argentona* 878 (Mas, *op. cit.* (, 93); «ad *Argentona*» a. 986 (*Cart.* St. Cugat I, 147); «Sti. Juliani de *Argentona*» 1082 (*Bu. Bi. de Cat.* 1970, 37); «*Argentona* --- Clarano» 1143, *Cart.* St. Cugat III, 135; «Sant Vicents d'*Argentona*» 1359 (*CoDoACA* XII, 15).

Recordem que el curs d'aigua de més entitat que es troba des de Badalona fins a Tordera i Blanes, és la Riera d'*Argentona*, com a nom de la qual consta també des d'antic: «rivo de *Argentona*, qui discurrit tempus pluviarum» 1063, «Riera de *Argentona*» 1474 (CCandi, *BCEC* 1903, 278, i la seva monografia «Argentona Històrica», publicada llavors).

ETIM. Certament pre-romana. S'hi albiren dins això possibilitats un poc diferents: en rigor també podria ser nom fluvial (com digué Montoliu, *BDC* X, 13) al·lusiu a la riera (així ja documentat 1063), i potser pensant en el blanquinós o argentat de les aigües; però em sembla poc probable essent curs d'aigua, poc gran i d'aigües que no són mai de colors argentins, més aviat tèrbols, rajant quasi només quan ha plogut molt, a l'hivern. I la població sí que és antiga, de nom documentat des d'abans que el de Mataró. Crec que és vell NL pre-romà hispànic de la població, i ja hem vist que potser fóra *ARGENTO, -ONIS en temps romans, per més que sigui inducció no prou assegurada per un parell només de mencions antigues.

D'altra banda, la gran quantitat de NLL, documentats en època imperial, amb inicial ARGENT- o ARGANT-, no deixa de ser ja un indici valuós i positiu, que es tracta d'un NL d'origen pre-romà, i probablement format en -TONE. Llavors hem de considerar probable que sigui un nom d'origen europeu: més aviat indoeuropeu que proto-europeu, i amb la versemblança que llavors terminés en -ON, -ONE. És també la conclusió a què arribarem en el nom BLANDA, de *Blanes*. És clar que és tan fabulosa la fundació per *Arganthonios* (que han dit alguns) com la de Barcelona per Amílcar Barca, de Lisboa per Ulisses, de Maó per MAGO etc.

T. Livi, però (XXXIV, 21), conta que Cató, va trobar a Catalunya grans mines de plata, que lliuraren tot seguit «magna *vectigalia*». Schulten, en *Iber. Landeskunde*, 487, amplia molt aqueixes dades, i parlant en particular de la part catalana (p. 490). És clar que no és absurd pensar que *Argentona* pugui ser un mer derivat llatí o romànic del ll. ARGENTUM. Però també té molta gran versemblança posar-lo en la sèrie dels preromans de tipus *Barcino*, *Iluro* (= l'immediat *Mataró*), *Tarraco*, *Baetulo*, *Arragon-* (*Arraona*, cap a Sabadell), *Celso* (Solsona). I d'altra banda posar-lo en la companyia dels NLL indoeuropeus antics en ARGENT-/ARGANT-.

Cert que un ARGENTO, -ON, no em sembla documentat en època romana imperial, car els noms francesos *Argenton* semblen ser resultats francesos de l'evolució d'ARGENTOM(AGO)S. Ben mirat això importa poc en un NL hispànic de probable terminació en -O(N); però també en altres radicals gàl·lics o celtoides es troben antics derivats en -TO(N) o -TION. En tot cas vegeu la copiosa llista que aplega Holder, dels *Argentomagus*, *Argentoialum*, *Argentorate*, *Argentovaria*. Part amb -GE-, part amb -GA-: car en part hi hagué llatinització en -GE- d'un original cèltic en -GA-. La forma indoeuropea del nom de l'argent pogué ser, doncs, més aviat amb -GA- que en -GE-, per degradació vocàlica llatina; cf. avèstic *ərəzata-* (també armeni, tocàric etc.).

En el fons, la figura d'*Arganthonios*, senyor de les immenses i proverbials riqueses argentíferes de Tàrtessia, potser no fou tan fabulós; sinó més aviat simbòlic dels immensos tresors argentífers d'Espanya.[1] Encara que més hipotètic sembla que els noms mallorquins de

Sóller i *Sèlve*(*r*), probablement SŬLĬAR/SĬLŬAR, resultin també de llurs riqueses argentíferes, per un nom de la plata aborigen en la nostra gran Illa.

No seria mera imaginació pensar que a base d'aquest complex un NL ARGENTO, -ON, pogué formar-se ja com a ètimon d'Argentona, entre els nostres tarraconenses.

[1] És clar que aviat se n'emparà la llegenda, fent-ne un personatge de vida quasi perenne. Com que tots *deien que havia tingut un llarg regnat* (*vuitanta* anys), és possible que, rodolant a base d'això, s'expliqui que Heròdot li conjecturi 120 anys de vida, cosa que ja es torna 130 en Asinius Pol·lio, i el poeta Anacreont, arriba a la gasconada de 150 anys. No fou, però, mera faula, perquè d'ell parlen també homes tan seriosos com Plini, Ciceró i Valeri Màxim. Com que d'altra banda també consten mers privats romans de nom *Argentonius*, en inscripcions de Roma i del Nòricum. Més que en caràcter de personatge històric, hem de pendre, doncs, *Arganthonios* com a símbol de les riqueses d'Espanya en la producció i els minerals de plata.

ONOMASTICON CATALONIAE. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua Catalana. Obra fundada per Josep M. de Casacuberta. II A-BE per JOAN COROMINES amb la col·laboració de Max Cahner, Joan Ferrer, Josep Giner, Joseph Gulsoy, Josep Mascaró, Philip D. Rasico i Xavier Terrado. Curial Edicions Catalanes. Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona "La Caixa". Barcelona 1994

— DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA —

Imatges de la Setmana Santa mataronina. Antic misteri de l'Hort, dels comparets (segle XVIII), destruït el 1936. MASMM. Arxiu d'imatges. (001896)

Imatges de la Setmana Santa mataronina. Antic misteri de l'Assotament, dels pescadors (segle XVIII), destruït el 1936. Fotografia J. Rosset (MASMM), Arxiu d'imatges. (001897)

Imatges de la Setmana Santa mataronina. Antic misteri de l'*Ecce Homo* (segle XVIII), destruït el 1936.
Fotografia J. Rosset. (MASMM). Arxiu d'imatges. (001898)

Imatges de la Setmana Santa mataronina. Antic misteri de la Verònica, de la confraria del Roser. Salvador Berenguer, escultor, 1744. Destruït el 1936. Fotografia J. Rosset (MASMM). Arxiu d'imatges. (001899)

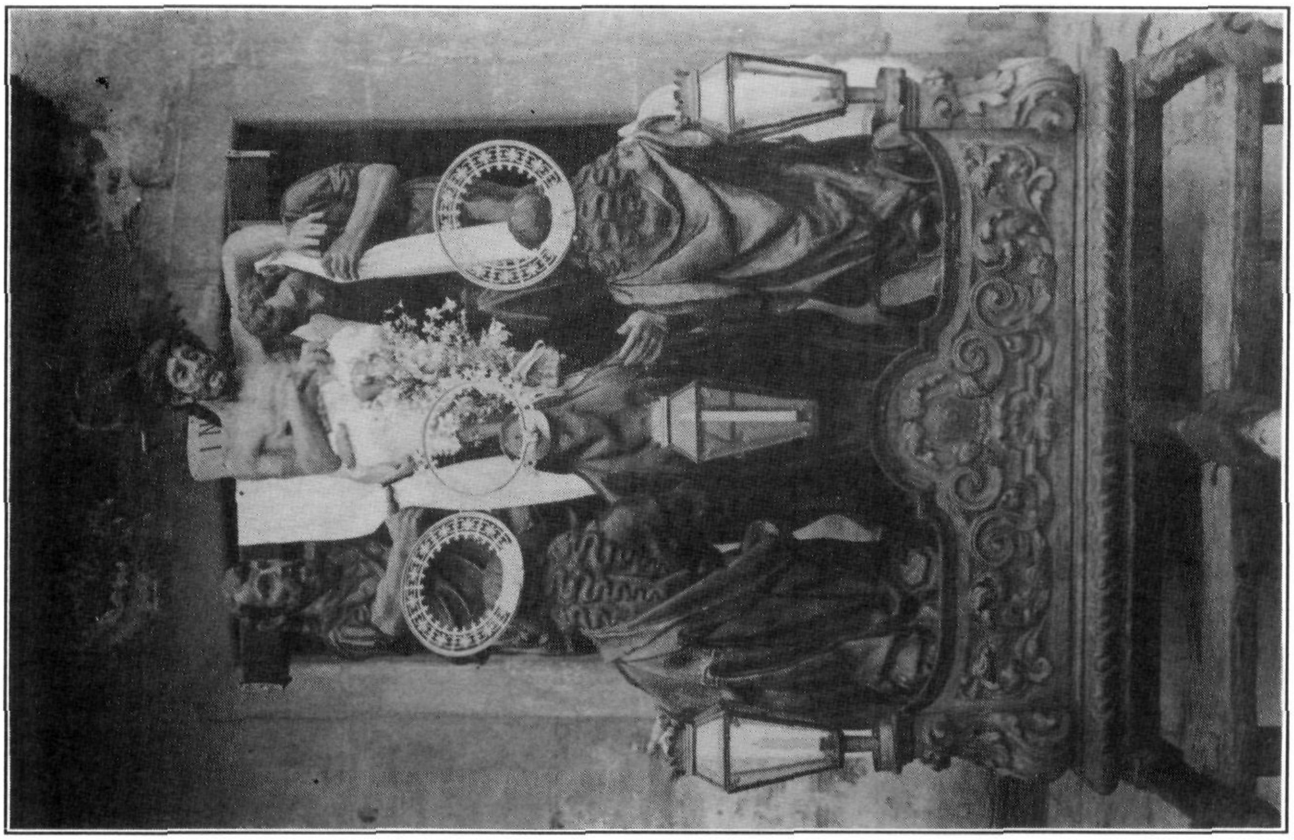

Imatges de la Setmana Santa mataronina. Antic misteri del Davallament de la Creu, dels mariners (segle XVIII), destruït el 1936. MASMM. Arxiu d'imatges. (001900)

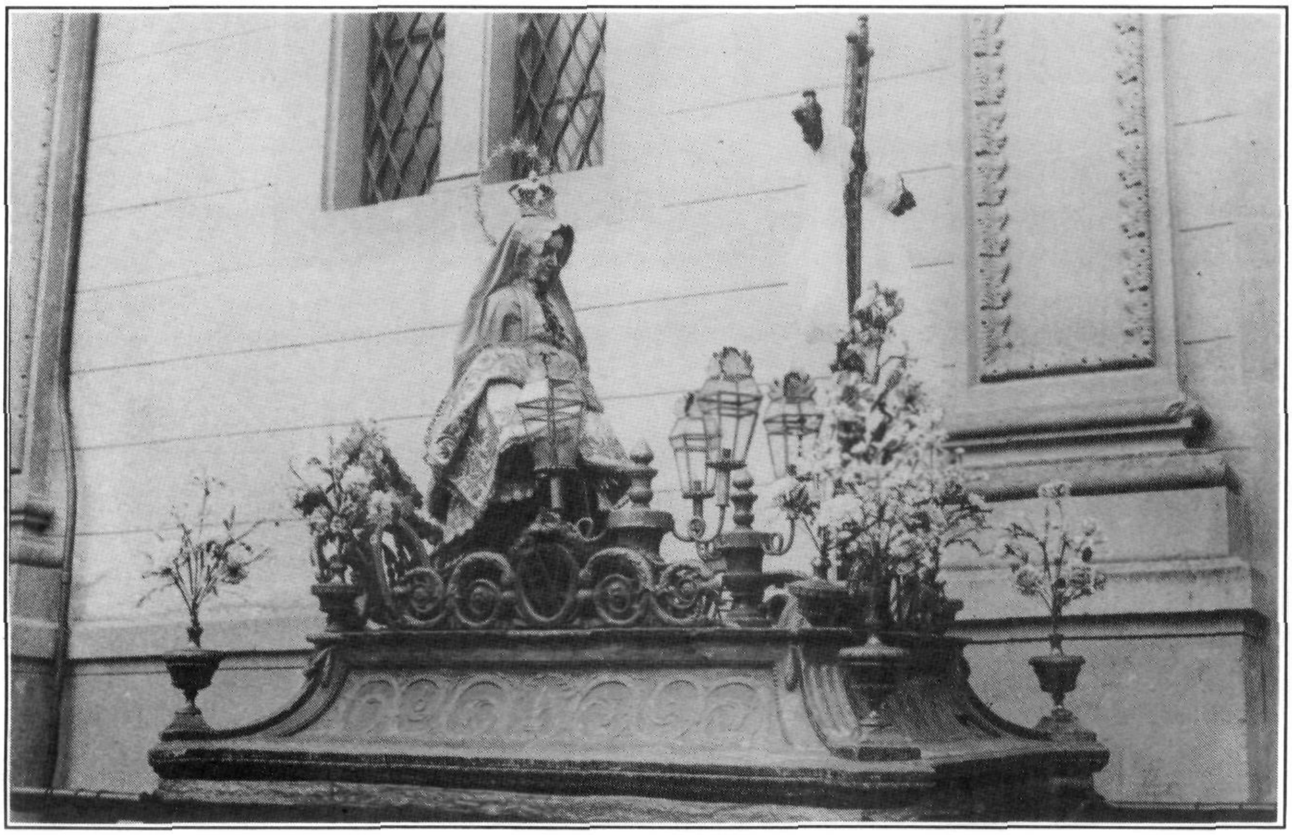

Imatges de la Setmana Santa mataronina. Antic misteri de la Soledat (segle XVIII), destruït el 1936. MASMM. Arxiu d'imatges. (001903)

Museu Arxiu de Santa Maria
Mataró

amb la col.laboració del
Servei d'Arxius del Departament de Cultura
de la Generalitat de Catalunya